

TRAVAUX
DU
CERCLE LINGUISTIQUE
DE COPENHAGUE

VOL. XV

LOUIS HJELMSLEV

Sprogssystem og sprogforandring

NATURMETODENS SPROGINSTITUT

Nordisk Sprog- og Kulturförlag

COPENHAGUE

1972

SPROGSYSTEM
OG SPROGFORANDRING

TRAVAUX
DU
CERCLE LINGUISTIQUE
DE COPENHAGUE

VOL. XV

LOUIS HJELMSLEV

Sprogsystem og sprogforandring

NATURMETODENS SPROGINSTITUT

Nordisk Sprog- og Kulturforlag

COPENHAGUE

1972

SPROGSYSTEM
OG
SPROGFÖRÄNDRING

af

LOUIS HJELMSLEV

NATURMETODENS SPROGINSTITUT

Nordisk Sprog- og Kulturforlag

COPENHAGUE

1972

Copyright 1972 by Vibeke Hjeltslev, Copenhagen

Printed by
Det Berlingske Bogtrykkeri
Copenhagen, Denmark

INDHOLD

I-III. *Indledning.*

- I. Problemet stilles. p. 11.
- II. Sprogtilstand og sprogsystem. p. 23.
- III. Forandringer i og uden for systemet. p. 35.

IV-IX. *Det grammatiske system.*

- IV. Grammatikkens enheder. p. 46.
- V. Komparation: principielle problemer (morfem og semantem, suppletivisme). p. 58.
- VI. Morfemkategoriernes systematiske bygning. Komparationens udvikling i italisk m.v. p. 67.
- VII. Nærmere gennemgang af morfemkategoriernes systematiske bygning og af komparationens udvikling. p. 76.
- VIII. Numerus-genus. p. 90.
- IX. De øvrige morfemkategorier. Systemudviklingens principper. p. 104.

X. *Det fonematiske system.* p. 116.

XI. *Det semantiske system.* p. 130.

XII. *Konklusion.* p. 146.

FORKORTELSER

abl.:	ablativ	gr.:	græsk	osk.:	oskisk
akk.:	akkusativ	i.-e.:	indoeuropæisk	osl.:	oldslavisk
anim.:	animale	inanim.:	inanimale	part.:	participium
av.:	avestisk	ind.:	indikativ	plur.:	pluralis
balt.:	baltisk	instr.:	instrumentalis	pos.:	positiv
cf.:	sammenlign	ital.:	italiensk	præs.:	præsens
coll.:	kollektiv	komp.:	komparativ	præt.:	præteritum
comm.:	fælleskøn	konj.:	konjunktiv	sing.:	singularis
da.:	dansk	kymr.:	kymrisk	skr.:	sanskrit
dat.:	dativ	lat.:	latin	sl.:	slavisk
dekl.:	deklinasjon	lit.:	litauisk	sp.:	spansk
dor.:	dorisk	lok.:	lokativ	subst.:	substantiv
esk.:	eskimosk	masc.:	masculinum	sup.:	superlativ
f.:	femininum	neutr.:	neutrum	sydkauk.:	sydkaukasisk
fem.:	femininum	nht.:	nyhøjtysk	ty.:	tysk
fr.:	fransk	oeng.:	oldengelsk	tyrk.:	tyrkisk
f.-u.:	finno-ugrisk	oht.:	oldhøjtysk	ung.:	ungarsk
gen.:	genitiv	oisl.:	oldislandsk	vok.:	vokativ
germ.:	germansk	olat.:	oldlatin		
got.:	gotisk	osax.:	oldsaxisk		

UDGIVERNES FORORD

I efteråret 1934 forelæste Louis Hjelmslev på Århus Universitet over emnet "Sprogsystem og sprogforandring". Det er disse 12 forelæsninger, der her foreligger udgivet, i overensstemmelse med, hvad Hjelmslev selv havde planlagt.

Størstedelen af teksten forelå fra Hjelmslevs hånd som fuldt udarbejdet forelæsningsmanuskript. Således har kapitlerne I, II, III, IV, V, VII, XI og XII i alt væsentligt kunnet aftrykkes direkte efter manuskriptet. I det oprindelige manuskript var en del passager i kapitlerne I-IV overstreget af Hjelmslev selv. Disse afsnit er udeladt, undtagen et enkelt sted, ss. 51-52, hvor det var nødvendigt for meningen ("Sprogudøvelsen foregaar altid i rækker... Men jeg rammer i hvert fald ikke"). Nogle andre afsnit, i de samme kapitler, var af forfatteren anbragt i firkantet parentes: ss. 15, 23-24, 25, 26, 28, 29, 38, 39, 41, 49 og 52. Da det er uvist, hvorfor Hjelmslev har sat disse passager i parentes, er de bibeholdt her, men med angivelse af parenteserne. Et sted, s. 21, er nogle få (og mindre væsentlige) ord i parentes ikke medtaget, da de refererer til noget, der var udstreget af Hjelmslev. S. 26 mangler en side i manuskriptet, hvad der er angivet med en note det pågældende sted.

Hvad de øvrige forelæsninger angår, forelå teksten til VI, VIII og IX for store deles vedkommende i en mere kompakt form. Dels er der her gjort udstrakt anvendelse af forkortelser af typen *defet* = *defineret*, *oh* = *overhovedet*, *flæsnrk* = *forelæsningsrække*; dels er der benyttet en mere kortfattet, telegramagtig stil, der også lejlighedsvis optræder i nogle af de øvrige kapitler: i slutningen af V og af VII, og ganske sporadisk i XI og XII.

Udskrivningen af forkortelserne har i reglen ikke voldt vanskeligheder. Som eksempel kan anføres afsnittet "Kasus er een af de kategorier ..." (ss. 107-08):

"Kasus er 1 af de kater, som j her ik kmr ind paa i enkher. Paa gr af dens kplic karaktér vilde en frstill af den væ omstændelig, & desuden er kasus eet af de omrer, hvor efter min overbevisn den trad gramm trænger mest t en ggribende revision. J fbereder f tiden en

större afh om kassyster, som j haaber at ku udsende næste aar, & hvtil j her maa indskrænke mig t at hvise. J skal blot antyde – & j kmr her næppe i strid m alm opfatt – at kasus' grbt maa væ *relation...*”
(ms. s. 140)

Vanskeligere har det været at omsætte de ret mange staccato passager, ofte med blotte stikordsangivelser, til løbende tekst. Et afsnit lyder f.eks. hos Hjeltslev således:

“Bl.a. andre finnougr. sprog: verbet signaliserer at en kasusform er afh af det. Vbet har een form, naar det har et akk-obj, en anden form, naar det ik har et akk-obj. Maa ik fvxles m diatese, bestaar uafh af diateserne, som kan findes i samme sprog v siden deraf. Obj konj., reverteret kasus.

Ogsaa et nomen kan signalisere at en kasus form er afh af det: mandens₁, hat₁ . . Finnougr., semitisk: status. Reverteret kasus.”
(ms. s. 143)

Som en sammenligning med det tilsvarende sted i denne udgave ss. 110–11 vil vise, har vi i sådanne tilfælde i reglen vovet en nænsom tillem্পning til en mere diskursiv fremstillingsform – men undertiden fundet, at det var rigtigere at lade en enkelt ting helt udgå end at give en tolkning for egen regning. Vi har ment, at såvel forfatter som læser var bedst tjent med en sådan fremgangsmåde; om en tekstkritisk udgave kunne der jo alligevel ikke blive tale. Det er imidlertid kun ganske få steder i disse kapitler, at afsnit helt har måttet udelades, fordi antydningerne var for spinkle.

Særlige vanskeligheder har der knyttet sig til kapitel X (“Det fonematiske system”). Denne forelæsnings indhold var antydet ved så løse og summariske notater, at det har været overvejet at lade kapitlet udgå, men efter et vanskeligt rekonstruktionsarbejde, der er foretaget i samarbejde med professor Eli Fischer-Jørgensen, har det været muligt at trykke det. Afsnittene om vokalernes udvikling i indoeuropæisk (ss. 123, 125–27) og det indoeuropæiske lukkelydsinventar (ss. 128–29) er især udarbejdet af Niels Ege, den øvrige del af kapitlet af Eli Fischer-Jørgensen. Der er herunder foretaget tilføjelser til Hjeltslevs manuskript på tre punkter: afsnittet om Grammont ss. 117–18 (udarbejdet på grundlag af Eli Fischer-Jørgensens forelæsningsnotater fra 1933), en del af afsnittet om fonologien ss. 118–19 (på grundlag af de to arbejder af Trubetzkoy anført s. 118) og afsnittet om Bloomfield s. 120 (se noten samme side).

Den foreliggende tekst var fra Hjelmslevs side beregnet som et forelæsningsmanuskript, hvorfor stilen bærer et vist *mundtligt præg*, som ikke er søgt ændret. Også den oprindelige *terminologi* er fulgt (dog anvendes *element* i stedet for *kategori* i begyndelsen af kapitel VI; se noten s. 69). Det må her erindres, at forelæsningerne er udarbejdet omtrent samtidigt med *La Catégorie des Cas* (1935-37) og *On the Principles of Phonematics* (forelagt i London 1935), men ligger før udformningen af den egentlige glossematik. Især er der grund til at være opmærksom på den betydning, ordet *struktur* har i denne tekst (se noten s. 30).

Også Hjelmslevs egen *retskrivning* er bibeholdt (der er dog ikke skelnet mellem *ö* og *ø*). Alle eksempler er *kursiveret*, hvad der ikke var tilfældet fra Hjelmslevs side, som man heller ikke kunne vente i et forelæsningsmanuskript. Derimod er ved fremhævelse af navne Hjelmslevs egen anvendelse af kursivering fulgt.

Ud over de nævnte noter er der i almindelighed ikke tilføjet *notehenvisninger*, bortset fra litteraturhenvisningerne i kapitel X. Vi har dog fundet det rimeligt at præcisere henvisningerne til Rask og Meillet (s. 43) og Karcevskij og Roman Jakobson (ss. 68 og 69) hvortil Hjelmslev kun henviser med årstal, samt at henvise til Hjelmslevs egen *La Catégorie des Cas* ss. 86, 107 og 144¹. Andre notehenvisninger er foretaget af Hjelmslev selv.

Ved udgivelsen ønsker vi især at takke professor Eli Fischer-Jørgensen, der ikke alene har påtaget sig et stort arbejde med udformningen af kapitel X, men som også har gennemgået andre dele af manuskriptet grundigt, og med hvem vi har drøftet forskellige vanskelige steder. Desuden takker vi professor Niels Åge Nielsen, Odense, der har stillet sine forelæsningsnotater fra 1934 til rådighed for udgivelsesarbejdet og derved har gjort det muligt at rekonstruere nogle afsnit med større sikkerhed, og professor, dr. Knud Tøgeby, der har læst hele manuskriptet igennem og er kommet med flere forslag.

Udgiverne ønsker sluttelig at rette en tak til professor Francis J. Whitfield, Berkeley, U.S.A., for at have taget initiativ til udgivelsen, til Carlsbergfondet og Landsdommer V. Giese's Legat for økonomisk støtte, og til Nordisk Sprog- og Kulturforlag for uegennyttigt at have påtaget sig den vanskelige opgave.

GERHARD BOYSEN

NIELS EGE

¹ Enkelte steder, hvor der øjensynligt er tale om en lapsus fra Hjelmslevs side, er dette anført i noter (ss. 91 og 114).

INDLEDNING

I.

Naar man i vore dage paabegynder et sprogvidenskabeligt studium, er i regelen den første læresætning, man stilles over for, denne: ethvert sprog er til enhver tid underkastet forandring.

Det er let at overbevise begynderen om denne læresætnings rigtighed. Den er evident. Enhver kan iagttage, at den yngre generation taler sproget en kende anderledes end den ældre; i løbet af vor levetid er vi vidne til, at nye ord opstaar, gamle ord forsvinder, nye udtaleformer, nye vendinger baner sig vej paa de gamles bekostning. Og tager vi sprogvidenskabens resultater til hjælp, bliver læresætningen endnu mere indlysende. Runeindskrifternes sprog og moderne dansk er det samme sprog paa to forskellige udviklingstrin; men runeindskrifternes sprog staar for os som et fremmed sprog. Og dog er de to udviklingstrin forbundne ved en uafbrudt historisk udvikling, ved en stadigt glidende række af gradvise forandringer.

Men selv om det er let at overbevise begynderen om den opstillede læresætnings rigtighed, saa maa den dog virke paa ham som en overraskelse. Det er nemlig ogsaa en evident sag, at ethvert sprog til enhver tid udgør en tilstand, et organiseret hele, som er underkastet grammatikkens love. Disse love er ubrydelige. Sprogets grundvold er et fast skema, som man maa rette sig efter og indordne sig under, hvis man vil blive forstaaet i dette sprog.

Den, der vilde fremsætte denne anden læresætning, vilde ikke risikere at blive mødt med overraskelse af sine tilhørere. Han vilde snarere risikere at blive mødt med en beskyldning for at fremføre en ren banalitet.

At et sprog er en tilstand, der beherskes af faste love, er nemlig et faktum, som kendes af enhver, hvad enten han studerer sprogvidenskab eller ej. Denne sætning er ikke blot evident. Den er umiddelbart evident.

Tilstanden og forandringen synes begge at høre til sprogets inderste væsen. Ethvert sprog er faktisk en tilstand og maa nødvendigvis være en tilstand, fordi sikkert sprogligt samkvem ellers vilde være en umulighed.

Ethvert sprog er faktisk underkastet forandring og maa nødvendigvis være det, for at det kan være parat til at føje sig efter nye situationer, nye samfundstilstande, nye livsopfattelser, nye mennesker.

Men selv om begge disse to fremtrædelsesformer, som sproget har, forekommer væsentlige, kunde det dog tænkes, at den ene af dem var endnu mere væsentlig end den anden.

Man kunde saaledes tænke sig, at sprogets inderste og egentlige væsen er tilstand. Det vilde være let at argumentere herfor. Hvis vi tænkte os et sprog, som ikke forandrede sig, men som kun var en tilstand, saa vilde vi kunne bruge dette sprog, sprogets formaal vilde være naaet. Experimentet er blevet gjort. Klassisk latin, saaledes som det taltes i den romerske republik, var igennem lange tider videnskabens fællessprog, og klassiske filologer betjener sig endnu lejlighedsvis af latin i denne faste stivnede form, hvori alle forandringer er banlyste. Men man foretager her en kunstig og ikke en naturlig anvendelse af sproget. Latin som naturligt meddelelsesmiddel har forandret sig. Det latin, der taltes i den romerske republik, foreligger i sin naturlige skikkelse nu til dags i de romanske sprog, og de forholder sig til latin ganske som nutidens dansk til runesproget; i fransk, i rumænsk har latin nu forandret sig indtil ukendelighed.

Videnskabens experiment med det uforandrede latin er altsaa et kunstigt experiment. Men det tjener til at vise, at man kan opfatte tilstanden som en væsentligere faktor i sprogets natur end forandringen. Gor man det, maa man opfatte den forandring, som sprogene faktisk er underkastet, som en tilfældighed, hvis aarsager maa antages at ligge uden for sprogets eget omraade. Man maa saa antage, at hvis man kunde isolere et sprog fra alle udefra kommende forstyrrende faktorer, vilde det opføre sig som det vilde.

Men man kan ogsaa omvendt tænke sig, at det er forandringen, som er sprogets inderste og egentlige væsen. Ogsaa herfor vilde det være let at argumentere. Det vilde være tilstrækkeligt at henvise til, at naar sproget er overladt til naturtilstanden, forandrer det sig faktisk altid, og maa nødvendigvis forandre sig af hensyn til forandringerne i det samfund, hvori det skal virke.

Opfatter man saaledes forandringen som den væsentligste faktor i sproget, maa man til gengæld betragte den tilstand, som sproget udgør, som en tilfældighed, hvis aarsag er den, at det sprogstof, som hver generation modtager som overlevering fra forfædrene, til enhver tid maa ordnes paa en saadan maade, at det kan tilegnes og anvendes med sikkerhed.

De to opfattelser, som her er skitseret, har kæmpet om magten igennem sprogvidenskabens historie. Snart har man lagt vægten paa sprogets

tilstand som det væsentlige og betragtet sprogets forandringer som en akcessorisk tilfældighed. Ud fra denne betragtning er man blevet fort til at hævde, at ethvert sprog til enhver tid udgør ikke blot en tilstand, en status, en institution, men en ordnet tilstand, et lovkomplex, et system. Det er den *systematiske* sprogbetragtning. Snart har man hævdet, at forandringen maatte være det væsentlige, og at tilstanden var en tilfældighed. Denne opfattelse fører til det standpunkt, at tilstanden ikke er andet end det resultat, som forandringerne har naaet paa et givet tidspunkt; herefter er tilstanden altsaa nok en status, som man kan gore op, men ikke et lovkomplex eller et system. Sproget som tilstand er nok underkastet grammatikkens regler, men disse regler har undtagelser, de er ikke gennemførte med streng systematisk konsekvens, og baade reglerne og undtagelserne er ikke andet end det tilfældige resultat af en række forandringer. Det karakteristiske for denne synsmaade er, at den lader systembegrebet træde i baggrunden eller helt kan undvære det, og jeg vil dærfor, uden at det er min hensigt at lægge noget nedsættende ind i min terminus, tegne denne opfattelse som den *usystematiske*.

I sprogvidenskabens ældste periode var den systematiske betragtning eneherskende. Den ældste sprogvidenskab, vi kender, indernes, er en minutios beskrivelse af sanskritsprogets lydlige og grammatiske system. Ganske uafhængigt af denne finder vi i den klassiske oldtid, i grækernes og romernes sprogvidenskab, det samme princip: denne videnskabs genstand er forholdet mellem sprog og tanke; det er det, man i oldtiden forstod ved ἐτυμολογία; man søger at udfinde de love, der behersker sproget og tanken; man opbygger for dem begge en systemteori: en logik og en grammatik.

Dette faktum er ikke ensbetydende med, at de gamle grammatikere ikke vidste, at sproget forandrer sig. Tværtimod kan man sige, at erkendelsen af, at sproget forandrer sig, var aarsagen til, at oldtidens sprogvidenskab opstod. Oldtidens indiske grammatik er blevet til paa et tidspunkt, hvor sanskritsproget befandt sig midt i en rivende udvikling. Sanskrit er som bekendt et indoeuropæisk sprog, beslægtet med vort eget, og den sanskrittalende befolkning er i forhistorisk tid indvandret til Indien vestfra. Ved den historiske tids begyndelse var denne befolkningens hovedstamme bosat i Panjab og bredte sig dærfra ud over den indiske halvø. Disse vandringer førte i deres kolvand sproglig omvæltning og splittelse. Den sanskrittalende befolkning bragte med sig til sine nye bopladser sin særlige religion, brahmanismen, hvis lære var nedlagt i de ældgamle vedahymner. Disse vedahymner var affattede i en dialekt,

som allerede ved den historiske tids begyndelse stod for befolkningen som arkaisk og afvigende fra normal sprogbrug. Og det var dette, der førte til, at man indsaa nødvendigheden af at lære denne dialekts grammatik: gudernes gunst afhang af, at man fulgte fonetikken og grammatikkens love med usvigelig nøjagtighed.

Paa vedagrammatikken fulgte den grammatiske beskrivelse af andre indiske sprogformer. Der var her et stof, der maatte vise, baade at sproget forandrer sig, og at det differentierer sig. Og dog har inderne aldrig interesseret sig for at skabe en sprogvidenskabelig forandringslære. De opfatter, beskriver og ræsonnerer over sproget som en tilstand, som et fast opbygget system.

Heller ikke grækerne eller romerne kunde være blinde for sprogets forandring og sprogets differentiering. Der er et svælg mellem Homers græsk og den klassiske prosas udtryksformer, som der er et svælg mellem Plautus' og Ciceros latin. Baade græsk og latin har fra den historiske tids begyndelse været opdelt i dialekter, for græsk vedkommende endog saaledes, at disse dialekter direkte giver sig udtryk i litteraturen.

Man har ofte fremhævet, at naar inderne, grækerne og romerne var repræsentanter for det, jeg her har kaldt den systematiske sprogbetragtning, er det, fordi de ikke kendte nogen sammenlignende metode. De havde vel en sprogvidenskab, men ingen sammenlignende sprogvidenskab, simpelthen fordi de manglede et sammenligningsmateriale. Grækerens og romerens overlegne foragt for alle barbarer maatte naturligt føre til en skæbnesvanger mangel paa interesse for andre sprog end modersmaalet.

Og dog er det tvivlsomt, om man ved at henvise til disse forhold har givet den rigtige forklaring paa oldtidens ensidigt systematiske sprogopfattelse. Betydningen af de nævnte forhold skal ikke underkendes. Men selv om inderne, grækerne og romerne ikke beskæftigede sig med andre sprog end deres eget, maa man dog sige, at deres eget sprog lagde begge betragtninger lige nær: den systematiske og den usystematiske. At de valgte den systematiske, kan være begrundet dels i praktiske krav (nødvendigheden af grammatiske lærebøger), dels maaske ogsaa i et vist hang til en spekulativ indstilling over for tilværelsen, som er karakteristisk for disse folkeslag. Men en medvirkende grund er utvivlsomt ogsaa den, at af de to betragtningsmaader er den systematiske altid den umiddelbart evidente.

Dette er det ogsaa nødvendigt at holde sig for øje for at forstaa den følgende udvikling. Efter oldtidskulturens sammenbrud blev de tidligere

barbarers tungemaal ophøjede til skriftsprog og blev gjort til genstand for studium, og denne udvikling kulminerer i det 18. aarhundrede, hvor man kortlægger hele den menneskelige sprogverden. En sammenlignende sprogvidenskab opstaar. Men nu kommer det ejendommelige: Man forlader ikke af den grund den ensidigt systematiske sprogbetragtning. For det første er det praktiske krav stadig bydende: de mange nyopdagede sprog skal beskrives systematisk. For det andet er den græsk-latinske tradition siden renæssancen paany dominerende; det, der før kaldtes den spekulative indstilling over for tilværelsen, bibeholdes. Men sidst og ikke mindst er det stadigvæk afgørende, at den systematiske betragtning er den mest nærliggende, [den umiddelbart evidente]. Dette synspunkt er derfor dominerende helt op til begyndelsen af det 19. aarhundrede. Disse aarhundreders sprogvidenskab er en sammenlignende sprogvidenskab med systematisk indstilling, ikke en sproghistorie, men en sammenligning af sprogsystemer.

Naar man læser fremstillinger af sprogvidenskabens historie, faar man ganske vist ikke altid klart dette indtryk. Grunden er, at disse fremstillinger ofte er transscendente, de gaar ud over forudsætningerne for den tid, de beskriver, og betragter fortiden med nutidens briller. Men den transscendente metode maa suppleres med en immanent, hvor man dyrker historien for dens egen skyld og ikke blot for at opspore spirer til nutiden deri.

Man kan faa det indtryk, at fortidens sprogvidenskab var historisk, for saa vidt som den beskæftigede sig med sprogets oprindelse. Men jeg antydede før, at grækernes *etymologia* ikke var andet end en undersøgelse af forholdet mellem sprog og tanke, og det er dette problem, der i de følgende aarhundreder vedblev at sysselsætte sprogvidenskaben. Datidens etymologi er ikke en sprogforandringens teori, men et forsøg paa gennem sprogets maske at trænge ind til sprogets aand, opfattet som et af naturen, af guder eller af mennesker indstiftet rationelt system. Naar man i denne epoke vilkaarligt opstillede græsk eller hebræisk eller persisk som stamsprog til alle jordens tungemaal, var det, fordi man mente, at her forelaa sproget i dets ideale og rene skikkelse, direkte udgaaet af skaberens haand.

For de forandringer, som sprogene maatte være undergaaede siden oprindelsen, opstillede man ikke love. Ved forandringen som saadan hæftede man sig overhovedet ikke. Dærimod søgte man at finde regelmæssigheden og meningen i sprogenes brogede verden ved at registrere og systematisere de regelmæssige korrespondenser, der findes imellem

sprogene. Man opstillede en teori om *literarum permutationes*, bogstavernes ombytninger, som skulde forklare ordenes forskellige udseende i de forskellige sprog. Og ved siden deraf var hovedinteressen systemteori, almen grammatik.

Nyere undersøgelser har viist, at endnu Rasmus Rask helt og holdent tilhører denne opfattelse. Efter Rasks opfattelse kan et sprog ikke forandre sig; derfor er for ham nyislandsk nøjagtig det samme sprog som oldislandsk. Dærimod tænker han sig, at et sprog igennem et brud kan afløses af et nyt sprog; saaledes er det gamle nordiske sprog blevet afløst af dansk. Og sprogenes slægtskab betyder for Rask ikke fælles oprindelse, men systematisk overensstemmelse. Derfor anser han f.ex. tyrkisk og finsk for beslægtede, fordi de tilhører samme grammatiske type. Og for ordenes slægtskab opstiller han en bogstavombytningernes kodex. Han konstaterer f.ex., at *p* i latin og græsk ombyttes med *f* i germansk: *fadir*. Men han slutter ikke heraf, at der er foregaaet en forandring, kun at der foreligger en korrespondens. Min plan forhindrer mig i idag at gaa i enkeltheder hermed. Jeg tillader mig at henvise til en monografi over Rasmus Rask, som jeg for tiden forbereder, og som vil foreligge til vinter.

Forst med *Jacob Grimm* blev den systematisk-sammenlignende sprogvidenskab omdannet til en historisk sammenlignende sprogvidenskab, idet korrespondenserne erkendtes at bero paa forandringer. Grimm mener ikke, at ethvert sprog til enhver tid udgør et system. Han mener, at sproget altid er præget af de forsiggaaende forandringer, men at der kan være perioder, *Niedersetzungen der Sprache*, hvor forandringerne foregaar langsommere, uden dog derfor at ophøre.

Den opfattelse, der herefter i det 19. aarhundrede blev den herskende, blev endeligt kodificeret af *Hermann Paul* i *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880. Allerede titlen er betegnende. Al sprogvidenskab er sproghistorie. Alt i sproget er forandring.

Denne teori, den ensidige forandringslære, betegner hovedretningen i det 19. aarhundredes sprogvidenskab.

Og paa grund af de store sejre, som denne retning vandt gennem udfindelsen af sprogenes slægtskabsforhold, maatte den tilstandsteori, som vedblivende fandtes, historisk komme til at staa som en biretning. Den er repræsenteret af mange og meget store navne; jeg nævner iblandt mange *Wilh. v. Humboldt*, *H. Steinthal*, og *Georg v. d. Gabelentz*.

Det mest karakteristiske for det 19. aarhundrede er imidlertid ikke selve det faktum, at forandringslæren var den fremherskende retning.

Det mest karakteristiske er, at de to synspunkter, det systematiske og det usystematiske, dyrkedes side om side uden indbyrdes kontakt. Her som paa saa mange andre omraader, politisk, socialt og økonomisk, blev det 19. aarhundrede de stigende modsætningers aarhundrede.

Hvorledes kan man i forhold hertil karakterisere det 20. aarhundrede? Det er ikke for tidligt at tage spørgsmaalet op, og det fortjener at belyses ud fra alle specielle forudsætninger, ogsaa sprogvidenskabens. Og sprogvidenskabens dom vil falde sammen med adskillige andre omraaders dom over vort aarhundrede: det 19. aarhundredes disharmoni stiger i det 20. til en kakofoni; de stigende modsætningers aarhundrede er afløst af de skærpede modsætningers.

Paa sprogvidenskabeligt omraade har der aldrig været repræsenteret saa yderliggaaende og saa modstridende standpunkter som i vor tid, og striden staar netop hovedsagelig om system eller forandring som sprogets grundvæsen. Vi har i vor tid set en systemteori voxte sig stærk, en systemteori, som vel endnu ikke har sejret, men som stedse vinder terræn, og som i sin form er langt skarpere end tidligere tiders, fordi den udtrykkelig vedkender sig, at den er en reaktion imod forandringslæren, og direkte forkaster forandringslærens resultater eller benægter deres gyldighed. Og det er ikke paa eet, men paa mange punkter, at den er opstaaet, et stort vidnesbyrd om at der er trang til den: der arbejdes med betydelige systemteorier i Svejts, hvor Ferdinand de Saussure og hans elev Alb. Sechehayé har lagt grunden; i Tyskland med hovedværker af John Ries og en række yngre forskere (Ammann, Weisgerber); i Rusland byggende paa Fortunatov, videreført af Peškovskij og N.M. Peterson; i Polen udgaaende fra Baudouin de Courtenay (B. de Courtenay virkede hovedsagelig og stærkest i Rusland); i Danmark siden H.G. Wiwel. Og paa den anden side findes der stærke bevægelser, som hidtil nærmest har været af opløsende natur. Sprogvidenskabens befinder sig for tiden i en grundlagskrise; megen sprogvidenskabelig litteratur giver udtryk for, at man savner faste holdepunkter, til hvilke man kan have tillid. Det er sandt, at det 19. aarh.s forandringslære er blevet opløst fra flere sider; men der er fra disse sider ikke blevet sat nogen systemlære i stedet. Det drejer sig her om retninger, som hidtil har været mere negativt kritiske end positivt konstruktive, eller som i hvert fald i deres konstruktioner ikke afgjort har haft held med sig.

Ved en bevægelse, som udgik fra franskmænden J. Gilliéron, er man i vor tid begyndt at studere de forskellige sprogs dialektforhold fra geografisk synspunkt. Man har ved dette arbejde fundet mange ting af stor

interesse og værdi for sprogvidenskaben, men de konsekvenser, man har draget af disse opdagelser, er farlige. Der er paa dette grundlag opstaaet skoler, hvor man søger at hævde, at der ikke findes fælleslinier i sprogudviklingen, men at hvert ord, hver landsbydialekt, har sin særlige historie. I princippet er der en vis lighed mellem denne retning og den neolingvistiske skole (Matteo Bartoli) og den saakaldte idealistiske nyfilologi (K. Vossler), der vil anlægge et æstetisk grundsyn paa sprogvidenskaben og i dunkle vendinger søger ind til sprogets sjælelige værdi. Disse retninger forholder sig negativt baade over for den ældre tids forandringslære og over for den nye systemteori. Hvor skarpt disse retninger staar ogsaa over for vor tids systemteori, kan man se af nogle ord udtalte af Karl Vossler¹: "Wohl gibt es auch heute wieder Sprachphilosophen, die eine selbständige, allgemeine, reine, spekulative und universelle Grammatik, eine Grammatik der Grammatiken, fordern. Aus meinen Betrachtungen werden diese Neu-Platoniker und Neu-Scholastiker gerade so klug werden wie ich aus den ihren".

Det 20. aarhundrede synes da at blive de skærpede modsætningers aarhundrede. Men det er tænkeligt – og det er at haabe – at det 20. aarhundrede kan blive noget andet og mere, nemlig: udligningens, opgorets, syntesens aarhundrede. Modsætningerne er saa skarpt formulerede og staar saa grelt over for hinanden, at man maa kunne gøre status op. Paa det omraade, vi her beskæftiger os med, er det til dels allerede gjort, for saa vidt som problemet er blevet klart og metodisk præciseret. I 1896 gjorde Victor Henry det 19. aarhundredes status op i sin mærkelige afhandling *Antinomies linguistiques*, et tidshistorisk dokument, hvori han viser, at samtidens sprogvidenskab er opbygget paa en række logiske modsigelser; een af disse bestaar dæri, at sproget er paa een gang system og forandring; for saa vidt det er et system, er det en abstraktion, uden reel eksistens; for saa vidt det er en realitet, er det underkastet idelig forandring og er uden konstans. Og Ferdinand de Saussure søgte i sine forelæsninger (1916) et opgør, en syntese i den teori, der blev grundlæggende for vor tid.

For Saussure findes der to mulige betragtningsmaader af sproget, den *synkroniske* og den *diakroniske*: sproget kan opfattes som en tilstand og som en forandring. Hvert af disse synspunkter har sin berettigelse; de er uafhængige af hinanden og dog i indbyrdes forbindelse, som en plante-stængels tværsnit (fibrenes konfiguration) og længdesnit (den enkelte

¹ *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, München 1923, s. 96.

fibers forløb). Billedet bliver i de to tilfælde helt forskelligt, men begge billeder er i lige grad sande. De lader sig ikke forene i eet. Der er tale om to modstridende sandheder, en antinomi.

Tanken med de forelæsninger, som her skal holdes, er den at forsøge en afklaring og udligning af denne antinomi. Dersom en saadan afklaring kunne naas, vilde man kunne sige, at hermed betegnedes slutstenen paa en epoke og optakten til en ny. Men min hensigt er kun den, mere beskedne, at anstille overvejelser, der kan bane vejen for en afklaring.

Man maa nærme sig problemets løsning ved at studere det gensidige forhold mellem sprogsystem og sprogforandring. Hvorfor forandrer sproget sig? Og hvorfor forandrer det sig paa de bestemte maader, i de bestemte baner, som det gør?

Vi staar her ved den nyere sprogvidenskabs første og sidste problem. Problemet blev første gang stillet i 1821 af en dansker, Jacob Hornemann Bredsdorff, i en afhandling med titlen: *Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer*¹. Senere er Bredsdorffs forskellige forklaringsforsøg blevet suppleret med adskillige andre. Een af Bredsdorffs forklaringer var den, at sprogets forandring skyldtes magelighed. Denne teori er blevet genoptaget i vor tid, men under et smukkere navn: i stedet for at tale om magelighed taler man om *la loi du moindre effort*, om kraftøkonomi. Man antager altsaa, at sprogets forandringer hovedsagelig gaar i retning af at gøre sproget lettere. I sine yderste konsekvenser er denne hypotese udbygget af Otto Jespersen, der antager, at sprogudviklingen er fremadskridende simplifikation².

Men man har søgt andre forklaringer. Een af hypoteserne er den, at forandringerne skulde skyldes indflydelse af klima og jordbundsforhold. L'abbé Rousselot var en foregangsmand for denne antagelse. Og undersøgelser, som for nylig er anstillede af den russiske etnolog P. N. Savickij, har paa overraskende maade viist, at hypotesen slet ikke er saa absurd, som man maaske vilde antage. Der bestaar en viss afhængighed mellem naturforholdene i bestemte jordstreg og de kulturforhold, som trives i disse jordstreg, og til disse kulturforhold maa regnes sproget. Vi er alle, mere end vi aner, afhængige af det samlede miljø, hvori vi lever. Miljøet sætter sit præg paa alle vore handlinger.

Generationernes skifte har ofte været fremført som aarsagsforklaring. Forandringerne skulde fremkomme i børnenes sprog. Eller man har

¹ Ny udgave i *Udvalgte afhandlinger* ved J. Glahder 1933.

² *Efficiency in Linguistic Change*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist.-Filol. Medd. XXVII, 4, 1941.

ment, at de historiske, kulturelle og sociale forhold er de bestemmende. Tanken er hævdet med styrke og talent af Antoine Meillet, der konsekvent opfatter sprogvidenskaben som en gren af sociologien¹.

En hypotese, der i vor tid er yndet, gaar ud paa, at forandringerne skulde skyldes sprogskifte. Naar en befolkning skifter sprog, vil den tale sit nye sprog med det gamle sprogs udtalevaner, tale det med "accent". Romansk i Gallien er latin overtaget af en keltisk befolkning, eller som man siger, latin paa keltisk substrat, og naar latin er blevet til romansk, er det, fordi latin er blevet talt med keltiske sprogvaner. Dette er *substrat-teorien*, som her i Danmark har en klog repræsentant i Viggo Brøndal.

Substratteorien kædes ofte sammen med en arvelighedsteori paa *biologisk* grundlag. Man antager, at ogsaa senere generationer har tendens til at udtale deres sprog efter deres forfædres udtalevaner for sprogskiftet. Der er i nyeste tid fremført stærke argumenter for den af hollænderen *Jac. van Ginneken*.

Men jeg skal standse opregningen, og det er selvfølgelig ikke min mening her at ville gaa i enkeltheder med disse mange hypoteser. Det er kun min hensigt at skitsere en principiel bedømmelse af dem.

Jeg vil i dag nøjes med at fremhæve, at ingen af de fremsatte hypoteser er alene udtømmende som begrundelse for sprogets forandring, og selv om man lader alle de foreslaaede forklaringsmuligheder virke sammen, bliver der et restomraade inden for sprogvidenskaben, hvor ingen af dem har nogen evident gyldighed. Dette restomraade kan være visse sprog-omraader, hvor f.ex. substratteorien mister sin evidens eller sin sandsynlighed, fordi man ikke kender substratet, eller det kan være omraader inden for sprogstoffet. Det sidste har særlig stor betydning, fordi det restomraade, der bliver tilbage inden for sprogstoffet, gennemgaaende vil være det, som er det vigtigste af alle, nemlig selve systemet. Et eksempel, der senere skal omtales nærmere, er vokalerens udvikling i øst-indoeuropæisk, hvor *ā*, *ō* og *ē* reduceres til *ō* og *ē* paa litauisk og til *ā* i sanskrit (**māter* : lit. *môtē*, skr. *mātā*).

Hvis man over for et saadant systemproblem søger at anvende de hidtil opstillede forklaringer, finder man for det første, at de ikke lader sig bevise, men kun er hypoteser (kraftøkonomi, klima, børnesprog, sociale forhold, substrat, arv) og for det andet, at de anvendes vilkaarligt, saa at

¹ *Linguistique historique et linguistique générale* I, 1921. Cf. ogsaa Alf Sommerfelt, *La linguistique, science sociologique*, i *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 5, 1932, p. 313ff; id.: *Hvordan sproget blir til. En oversikt over sprogets rolle i samfundet*. Oslo 1934 og *Sproget som samfundsorgan*, Oslo 1935.

man ikke kan forklare, hvorfor de virker i eet tilfælde men ikke i et andet. Det behøver herefter næppe stærkt at fremhæves, at forklaringerne tagne som helhed er utilfredsstillende.

Skal sprogvidenskaben lade sig nøje med disse utilfredsstillende metoder?

Svaret er baade ja og nej.

Ja, for saa vidt som der er den mulighed, at de givne forklaringer er de rigtige, – at de her anførte fænomener virkelig er aarsagerne til forandringerne. Saaledes f.ex. substratteorien i germansk. Hvis dette er tilfældet, saa maa man lade sig nøje med at gaa de faa tilfælde efter, hvor aarsagernes tilstedeværelse lader sig paavise, og saa i de andre tilfælde renoncere paa en forklaring i enkeltheder.

Nej, for saa vidt som man maa soge videre efter andre fænomener, som staar i et konstant forhold til forandringerne.

Og her er der et meget nærliggende spørgsmaal, som i almindelighed er overset, nemlig dette: Kan det ikke tænkes, at systemet selv spiller en rolle for de forandringer, som det undergaar, og har indflydelse paa disses retning?

Det er jo de forandringer, som systemet selv undergaar, som vanskeligst lader sig forklare fyldestgørende ved hjælp af de hidtil foreslaaede hypoteser. Det ligger nær at undersøge, om der ikke er en konstant sammenhæng mellem givne systemer og givne forandringer.

Denne tanke lader sig tænke, dersom man antager, at det sædvanlige ræsonnement i princippet kan vendes om. Ifølge almindelig antagelse, er systemet i sig selv stabilt, konservativt, og det er udefra kommende tendenser, der bevirker forskydninger i systemet og bryder dets stabilitet. Men man kunde ogsaa tænke sig, at et givet sprogsystem, et system med en bestemt struktur, har disposition til bestemte forandringer, til at flytte sig i bestemte retninger, og at det, der hindrer, at disse forandringer finder sted, er udefra kommende tendenser. Det kan meget vel tænkes, at den eneste tendens, som virker gennemgribende i sproglivet, er en *konservativ* tendens. At en saadan tendens er tilstede overalt, vil ingen nægte. Nødvendigheden af at fastholde sproget i en bestemt form som anvendeligt meddelelsesmiddel er en naturlig aarsag til, at de talende individer har tendens til konservatisme. Men det, som jeg nu vil hævde, er, at denne konservatisme er den eneste tendens, som i almindelighed paavirker sproget udefra. Baade forandringerne og forandringsretningerne kan tænkes at skyldes en stræben, i sproget selv, en spænding i selve systemet. Hvis dette skulde være rigtigt, er forholdet vendt om: det er systemet, der

bevæger sig; det er tendenserne, der holder igen – og det gør de naturligvis med forskellig kraft paa forskellige steder og til forskellige tider. I ustabile tider, under sociale omvæltninger og politiske omformninger, løsner den konservative tendens sit greb og systemet ruller frit videre i sine naturbestemte baner. Naar de politiske og sociale forhold paany stabiliseres, standses systemet i sin vandring og holdes paany i skak af den konservative tendens, som atter er kommet til kræfter.

Det er denne hypotese, som jeg ønsker at gennemprøve og forsøge at verificere i disse forelæsninger. Og hypotesen hænger sammen med en doktrin, en metodologisk grundsætning, som jeg ønsker at gøre til min.

Lingvistikken maa forsøges opbygget som en autonom videnskab. Den maa afgrænses over for de videnskaber, som den virker sammen med – ikke for at isolere sig, men for at opnaa en virkeligt effektiv gensidig befrugtning. Sproget staar i forbindelse med tanken, med menneskets hele sjæleliv, med samfundsforhold, med den hele historiske udvikling, med menneskets anatomiske konstitution, med hele den verden, hvis begreber sproget udtrykker. Men sprogvidenskaben er ikke dærfør lig med summen af logik, psykologi, sociologi, historie, fysiologi, almen biologi og epistemologi. Sproget er et fænomen af specifik natur, som ikke er en blot og bar samvirken af de nævnte faktorer, men en selvstændig faktor, der staar i relation til de øvrige. Sprogvidenskabens fornemste opgave er at karakterisere sproget, som det er i sig selv, for netop dærigennem at vise, hvorledes det virker sammen med tilstedeværelsens øvrige foreteelser.

Er denne læresætning rigtig, medfører den en dobbelt konsekvens: der maa opstilles den hypotese, at sproglige fænomener kan have sproglige aarsager; og denne hypotese maa gennemprøves, før nogen anden hypotese forsøges.

Denne intralingvistiske hypotese maa prøves ved en undersøgelse af *aarsagsforholdet ved de sprogvidenskabelige systemforandringer*. Dette problem er da mine forelæsningsers snævrere genstand.

Det vil være nødvendigt først at stille to præliminære problemer, som angaar selve de begreber som vort problem opererer med:

- 1° i hvor høj grad kan sprogtilstanden opfattes som et system?
- 2° i hvor høj grad kan sprogforandringerne siges at berøre dette system? Først naar disse spørgsmaal er besvarede, kan problemet om systemforandringernes aarsagsforhold stilles paa en sikker basis.

Det første af disse problemer, forholdet mellem sprogtilstand og sprogsystem, skal behandles næste gang.

II.

I min første forelæsning er problemet om forholdet mellem sprogsystem og sprogforandring blevet stillet. Det viste sig herved, at det vil være af betydning for problemets løsning at skelne mellem to arter af sproghistoriske processer: paa den ene side saadanne processer, der rammer systemet, paa den anden side saadanne processer, der ikke har indflydelse paa systemet. Jeg anførte sidst et eksempel paa en proces, der med sikkerhed kan siges at have ramt systemet, idet den tjener til at reducere det antal elementer, systemet bestaar af. Til det oprindelige i.-e. system af tre simple langvokaler $\bar{a}$ $\bar{o}$ $\bar{e}$ svarer i en del af de østlige sprog, bl.a. litauisk, et system paa to, idet $\bar{a}$ og $\bar{o}$ begge foreligger uden forskel som $\bar{o}$, og i sanskrit er systemet reduceret til een eneste vokal, idet alle de tre oprindelige vokaler er faldet sammen i $\bar{a}$: til det oprindelige *mātēr*, hvis form vi slutter os til ud fra dor. $\mu\acute{\alpha}\tau\eta\rho$, lat. *māter*, svarer lit. *mōtė* 'kvinde', skr. *mātā* 'moder'. Hvis vi gaar nøjere ind paa dette eksempel, vil vi se, at der i virkeligheden her kan skelnes mellem to principielt forskellige stadier. Medens litauisk har et toleddet system bestaaende af $\bar{o}$ og $\bar{e}$, har vi baade i lettisk og i slavisk et system, der ligeledes er toleddet, men som bestaar af $\bar{a}$ og $\bar{e}$; saaledes hedder 'en moder' paa lettisk *māte* (med $\bar{a}$), paa oldslavisk *mati*, gen. *matere*, paa russisk *mat'*. Man antager dærfor, at man baade i ældste baltisk og i ældste slavisk har haft $\bar{a}$ $\bar{e}$, og at man i litauisk har faaet $\bar{o}$ $\bar{e}$ ved en sekundær udvikling. Men denne sekundære udvikling i litauisk synes ikke at have nogen indflydelse paa systemet.

Medens den første forskydning, reduktionen fra tre til to elementer, er af væsentlig betydning for systemet, er den senere overgang fra $\bar{a}$ til $\bar{o}$ aabenbart en saa uvæsentlig forskydning, at den kan betragtes som irrelevant fra systemets synspunkt. Vi har stadig et toleddet system, og dets to led staar stadig i samme forhold til hinanden; det litauiske $\bar{o}$ og det lettiske og slaviske $\bar{a}$ indgaar paa fuldstændig analog maade i sprogets ordstof og er underkastet de samme aflydsforhold.

Vi ser her paa een gang et eksempel paa en forandring, som med sikkerhed kan siges at have ramt systemet, og en anden forandring, som ikke synes at have væsentlig betydning for systemet.

Det viste sig ved en tilrettelægning af vort problem, at de forandringer, der med sikkerhed kan bestemmes som forandringer i systemet, er dem, som det er vanskeligst at forklare overbevisende ved hjælp af de hidtidige hypoteser om aarsagerne til sprogenes forandringer. Det er dærfor dem, det gælder at studere. Og vi har her [besluttet at undersøge, om der

ikke bestaar en konstant sammenhæng mellem givne systemer og givne systemforandringer, og om ikke aarsagerne til systemets forandringer ligger i systemet selv. Vi har] stillet det specielle spørgsmaal om aarsagsforholdet ved systemforandringerne.

Men det er nødvendigt først at give en nærmere bestemmelse af selve begrebet sprogsystem og undersøge, i hvor høj grad tilstanden lader sig opfatte som et system og i hvor høj grad forandringerne kan siges at berøre det saaledes definerede system. Med hvilken ret tilskriver vi den ene forandring betydning for systemet, med hvilken ret fraskriver vi den anden forandring denne betydning?

Det er ad denne vej, vi haaber at naa ind til en afklaring af forholdet mellem de to synsmaader, den synkroniske eller systematiske sprogopfattelse, den diakroniske eller usystematiske sprogopfattelse, systemperspektivet og forandringsperspektivet, der for Saussure stod som en antinomi.

Den synkroniske eller systematiske opfattelse, siger jeg. Synkronikeren *maa* nemlig være systematiker. Ellers har hans teori ingen mening. Al videnskab er betinget af, at vi inden for det foreliggende materiale kan operere med faste relationer mellem de enheder, der forefindes. Vi *maa* gaa ud fra, at der i materialet bestaar en orden, som vi kan udfinde. Hvis materialet ikke er andet end kaotisk forskelsrække, *maa* videnskaben give op. Synkronikeren kan derfor ikke nøjes med begrebet tilstand, han *maa* gaa videre til begrebet system: han *maa* antage, at der bestaar faste relationer mellem de forskellige punkter inden for tilstanden. Han *maa* antage, at $\bar{o}$ og $\bar{e}$ staar i et konstant og specifikt indbyrdes forhold $\bar{o} \leftrightarrow \bar{e}$. Diakronikeren har ikke brug for denne antagelse, fordi han har sine faste relationer liggende i et andet plan: han opererer med den antagelse, at der mellem i.-e. $\bar{a}$ og lit. $\bar{o}$ bestaar en konstant og specifik relation $\bar{a} \leftrightarrow \bar{o}$.

Paa grund af denne situation i metoden har diakronikeren i virkeligheden bedre kort paa haanden end synkronikeren. I første omgang har diakronikeren allerede beviset i orden for sine relationer, mens synkronikeren først skal til at stille sit bevis paa benene.

Situationen er paradoxal. Videnskaben forholder sig lige omvendt af den sunde fornuft. Videnskabsmanden *ex professo* taler nu ikke gerne om den sunde fornuft; han foretrækker at kalde den: den naive realisme. Men vi veed, at for den naive realisme er sprogtilstanden det umiddelbart evidente. For den faglærte sprogforsker er det dærimod nu forandringen, som er det givne: tilstanden, systemet, som først skal gores til genstand for et bevis.

Situationen er den, at spørgsmaalet er ikke, om vi skal anerkende sprogsystem eller vi skal anerkende sprogforandring som den væsentlige faktor, men spørgsmaalet er: om vi er nødt til at operere baade med begrebet sprogsystem og med begrebet sprogforandring, eller om vi kan nøjes med begrebet sprogforandring. I den praktiske metode staar striden altsaa ikke mellem synkronikere, der fornægter forandringen, og diakronikere, der fornægter systemet; men modsætningen ligger mellem synkronikere, som hævder antinomien mellem synkroni og diakroni, og diakronikere, som bestrider antinomien og hævder at diakronien alene er nok.

Spørgsmaalet om *systemets realitet* er kærnen i striden mellem synkronisk og diakronisk sprogbetragtning. Kampen er ulige, fordi synkronikeren endnu ikke har gravet sit fundament dybt nok. Systemets existens er en hypotese, som mange synkronikere arbejder med uden at støtte den med andet end en simpel henvisning til den naive realisme. [Georg v. d. Gabelentz, een af de første, der i hvert fald i nyere tid har brugt selve ordet system inden for sprogvidenskaben, indfører begrebet med følgende smukke ord, der bærer vidne om denne opfattelse: "Jede Sprache liefert uns ein ganz individuelles und einheitliches Bild. Was dem grübelnden Scharfsinn so schwer gelingt, ein folgerichtig durchgeführtes *System*, das hat hier, unbewusst und ungewollt, ein *naiver* Geist in voller Gesetzmässigkeit geschaffen, einen Riesenbau, dessen kleinster Keim, richtig gedeutet, vom Plane des Ganzen zeugen würde, und dessen Plan nun umgekehrt im letzten Keime nachgewiesen werden sollte."]

Men synkronikeren maa begrunde sin systemteori bedre. Diakronikeren forholder sig under disse forhold skeptisk over for selve systemet og spørger synkronikeren: Hvor i sprogtilstanden findes egentlig det system, som du paastaar eksisterer. Og synkronikeren har nu udspillet. Diakronikeren vil først henvise til, at sprogtilstanden udgør ikke nogen umiddelbar enhed. I virkeligheden taler hvert individ sit særlige sprog, og hvert individ taler endda et nyt sprog i forskellige øjeblikke. Sproget er den virksomhed, der foreligger i sprogsamfundet, og denne virksomhed varierer i sin form efter individernes konstitution og temperament, og der findes ikke noget virkelig eksisterende ud over denne varierende virksomhed. Et sprog som dansk er lig med summen af de sproglige ytringer, som produceres, og intet som helst andet. I det øjeblik disse sproglige ytringer holdt op, vilde der ikke være noget tilbage, som kunde kaldes det danske sprog.

Over for denne indvending vil synkronikeren forsvare sig med at anføre, at man ved *sprog* kan forstaa flere væsensforskellige ting, som det gælder om at adskille. *Sprog* kan blot betyde virksomheden, individets sprog i et givet øjeblik. Men *sprog* kan ogsaa betyde en institution af social og national karakter, dels opfattet som et særpræg for en hel befolkning i en bestemt periode, dels som en samling af regler og vedtægter som individerne i deres sproglige virksomhed er tvungne til at rette sig efter. Og endelig kan sprog betyde begge dele paa een gang, baade virksomheden og institutionen, saaledes at man ser bort fra de nationale ejendommeligheder og ikke taler om det danske sprog, det tyske sprog, og *sprogene*, men om *sproget* i almindelighed. Det vil være hensigtsmæssigt her at indføre en faglig terminologi i stedet for den flertydighed, som ligger i det populære begreb *sprog* (Madvig, Saussure). Sprog i den første forstand, individets virksomhed, kalder man paa fransk siden F. de Saussure *parole*; sprog i den anden forstand, sproget som institution, kaldes *langue*; sprog i den tredje forstand, sproget i al almindelighed uden distinktioner, kaldes *langage*. Paa dansk: sprogudøvelse, *norm*, det menneskelige sprog. Synkronikeren vil hævde, at det er berettiget at kalde sproget som institution for en norm¹.

Normen er altsaa hverken det samme som individernes sprogudøvelse eller som samfundets vedtagne sprogbrug. Men normen er en magt under dem begge. Sproget er ikke anarki, men system. Og det er inden for sprognormen, at man finder systemet, siger synkronikeren.

Men det var en abstraktion, siger diakronikeren. Og det har han ret i. [Lige saa lidt som der direkte for vore øjne eksisterer en ideal rose, men kun forskellige individuelle roser, der afviger indbyrdes i farve, duft og form, lige saa lidt eksisterer sprognormen som direkte haandgribelig genstand; begrebet rose faar vi frem ved at abstrahere de for alle individuelle roser fælles ejendommeligheder, og paa samme maade] faar vi kun begrebet sprognorm frem ved at abstrahere os til det, som er fælles og bestemmende for samtlige forefundne sprogudøvelser.

Diakronikeren maa indrømme, at abstraktionen lader sig foretage: at der i et givet samfund hersker en norm, som er bestemmende for individernes sprog. Men, siger han, det samfund, hvori en saadan norm hersker, maa nu være temmelig snævert. Det er nemlig bekendt, at de

¹ [Der mangler her en side (s. 30) i manuskriptet, hvortil det efterfølgende 'altsaa' henviser. Side 29 i manuskriptet slutter midt i et ord: 'Det 19. aarhundredes diakronikere brugte et andet udtryk, som er ad -']

forskellige samfundsklasser har hver sit sprog; arbejderen har sit, de forskellige haandværk har hver sit særlige sprog; der er noget, der hedder dannet sprog, og noget, der hedder gadesprog. Hvis vi nu skal abstrahere det for sprogudøvelserne fælles, saa vil vi altsaa først finde, at sprogudøvelserne falder i visse typer efter samfundets lagdeling, og for hver af disse typer maa der altsaa existere en særlig norm. Og selv om det nu skulde lykkes at sige, at samtlige disse normer er underordnede en højeste norm, nemlig rigssproget, saa maa vi huske, at rigssproget har to væsensforskellige fremtrædelsesformer som talesprog og som skriftsprog, og inden for skriftsproget findes der forskellige stilarter: poesi og prosa, højere og lavere stil, osv. Her støder vi altsaa igen paa en mangfoldighed og ikke paa en enhed. Og lad os saa tage en tur rundt i landet og høre, hvordan sproget lyder dær, og vi vil finde, at det er opdelt i vidt forskellige dialekter. Og her lader normbegrebet sig overhovedet ikke redde, for dialektgeograferne har vist os, at der findes slet ikke bestemte dialekter med faste grænser. De dialektejendommeligheder, som findes paa eet bestemt punkt i landskabet, de har ikke samme udbredelsesomraade uden om dette punkt. De har hver sit udbredelsesomraade, og grænserne for de enkelte ejendommeligheder afviger fra hinanden og skærer hinanden paa alle mulige maader, selv om grænserne nok i visse tilfælde til dels gaar sammen i bundter. Paa et saadant omraade synes det halsløs gerning at ville ansætte en norm, og dog er et saadant omraade heller ikke undergivet rigssprogets norm.

Synkronikeren vil hertil svare, at hans teori er selvfølgelig ingenlunde omstyrtet, selv om det viser sig, at der eksisterer flere forskellige normer inden for eet og samme sprog, og selv om nogle af disse normer – dialekterne – har vage grænser. Normen er bundet til et samfund, men det er ligegyldigt, hvor stort eller hvor lille dette samfund er, og det er ogsaa ligegyldigt, hvor skarpe eller hvor vage grænserne er for det omraade, som dette samfund bebor. En norm beror nemlig paa, at individer, der slutter sig omkring et centrum, imiterer dette centrums sprog. Om disse individer er mange eller faa, spiller ingen rolle; hvor de bor, er ogsaa sagen ganske uvedkommende. Der kan sidde danskere spredt rundt omkring i Kina eller i Amerika, og de følger den danske norm; spørgsmaalet om geografiske grænser kommer ikke sagen ved. Hvilke geografiske grænser har dansk arbejdersprog eller dansk journalistsprog for slet ikke at tale om dansk somandssprog? Det er et meningsløst spørgsmaal. Imitationen af et centrum kan skyldes forskellige hensyn. Den kan skyldes den blotte nødvendighed af at gøre sig forstaaelig indbyrdes. Dersom

den kun skyldes denne ene faktor, danner der sig en dialekt i dette ords egentlige forstand. Vi har her en norm, som giver særlig stort spillerum for individuelle variationer, variationer fra punkt til punkt inden for omraadet, og normen rummer kun visse faa, men gennemgribende hovedregler. En fastere, større og mere konkret norm opstaar først, naar imitationen af et givet centrum ikke blot skyldes nødvendigheden af gensidig forstaaelighed, men tillige at sproget i dette centrum nyder særlig anseelse som bærer af en overlegen kultur. Saaledes kan en by med tilstrækkelig overlegen kultur i løbet af kort tid drukne hele flader af omliggende varieteter; [i en radius af 200 km uden om Paris er i løbet af de sidste menneskealdre saa godt som alle dialektafvielser forsvundne]. Der opstaar her en egentlig sprogform af mere detaljeret natur. Inden for et sprog kan der findes flere saadanne normer. Flere kulturcentre kan trække hver i sin retning. Men over dem kan der igen findes en højere norm, et rigssprog. Det dannede sprog i verdensbyen Rom var til enhver tid højeste norm for alle dele af det romerske rige. Men at der findes en saadan højeste norm, vil aldrig sige, at de underliggende normer forsvinder. Det sprog, der tales et givet sted paa landet, er altid først og fremmest betinget af det nærmeste centrum, og dette nærmeste centrum ligger igen under for indflydelsen fra det højeste centrum. Selv om udviklingen i et land gaar saa vidt, at der ikke eksisterer egentlige dialekter, vil der dog altid eksistere provinsialsprog, og af samtlige indbyggere i et rige vil det altid kun være et forholdsvis ringe antal, der opfylder den højeste norm, rigssprogets krav i en saadan grad, at de ikke gennem deres sprog rober deres herkomst. At der findes en særlig norm for skriftsproget og en anden for talesproget, kan ikke afvises; heller ikke, at der kan findes sociale normer; under byernes kulturnorm en vulgærnorm, i de forskellige fag faglige normer. Men sprogudviklingen bestaar altid dels i en differentiation, en adsplittelse i lokale varieteter, dels i en koncentration, virkningen af normer ud fra givne kulturcentre. Men man maa passe paa ikke at gaa videre i adskillelsen af normer end nødvendigt. Meget af det, der anføres som forskelligt for forskellige sociale lag og for forskellige provinser, er kun *usus* og angriber ikke normen. De afvigelser i sprogbrugen, der findes mellem en byboer i Aarhus og en byboer i Odense, beror ikke paa normen, men kun paa, at der i de to kulturcentre, her er tale om, hersker forskellig *usus*, en forskellig mode med hensyn til normens udøvelse. Dærfør vil man ofte kunne finde, at der i et sprog kun er een virkelig norm, den nationale fællesnorm.

Men diakronikeren er skeptisk over for denne tilsyneladende empiri. I meget har han faaet ret af synkronikeren, selv om han unægtelig ogsaa har faaet sine begreber stillet paa plads. Men han konstaterer, at den hypotetiske antagelse af en national fællesnorm er en abstraktion til, eller i hvert fald en halv abstraktion til.

Den diskussion, der her har fundet sted, har viist os betydningen af en vigtig adskillelse, nemlig adskillelsen mellem lingvistik og stilistik. Lingvistikken, sprogvidenskaben i strengere forstand, er læren om normer og systemer. Stilistikken [– dette ord taget i videste forstand –] er læren om normernes og systemernes udøvelse hos enkelte individer.

Men vi vender tilbage til debatten mellem synkronikeren og diakronikeren. Hidtil har diakronikeren søgt at nedbryde tilstandens systematiske enhed ved at opløse den i lag: sociale og geografiske atomer. Synkronikeren har reddet sig fra skanse til skanse og dækker sig nu bag to eller halvanden abstraktion.

Men diakronikeren vil nu begynde at nedbryde det eneste lag, der bliver tilbage, nemlig synkronikerens nationale fællesnorm, ved at lægge tværsnit igennem den. Han vil henvise til, at tilstandslæren inddeles i visse afsnit: lydlære, formlære, syntax, semantik. Systemet maa saa falde fra hinanden i de samme fire dele. Og hvad værre er, der er ikke engang enighed om, hvor mange dele det skal inddeles i, og hvordan de skal defineres, altsaa hvor mange heterogene genstande det paastaaede system bestaar af. Der er almindelig enighed om, at lydlæren paa den ene side, semantikken paa den anden side, staar for sig. Men om forholdet mellem formlære og syntax hersker der uenighed.

Synkronikeren vil svare, at selv om systemet kan inddeles i afsnit, er det dog derfor ligefuldt et systematisk hele. I lydlære, i formlære, i syntax, i semantik behandler vi stadig det samme stof fra forskellige synspunkter. Tager vi en sætning som denne: *Aarhus universitet er nyt*, saa kan jeg ikke opdele denne sætning i en lydlig, en formel, en syntaktisk og en semantisk del, men jeg kan betragte hele sætningen fra lydligt, formelt, syntaktisk eller semantisk synspunkt.

Men det vil her kræves af synkronikeren, at han opbygger systemets inddeling rationelt, saaledes at dets enkelte dele virkelig hænger sammen og udgør et systematisk hele. Dette har man ikke altid gjort, men man har set problemet og kæmpet med det igennem lange diskussioner. Disse diskussioner, hvortil der for nylig er kommet et bidrag fra dansk side af Viggo Brøndal i hans bog *Morfologi og Syntax*¹, skal jeg ikke her

¹ København 1932.

referere. En kritik vender jeg tilbage til i anden sammenhæng. Men jeg skal her antyde, hvorledes jeg for mit vedkommende tænker mig systemet opbygget rationelt.

Et givet sprogligt tegn, lad os sige tegnet *nyt*, kan betragtes fra tre og kun tre væsensforskellige synspunkter: det kan betragtes med hensyn til *struktur*¹, *form* og *indhold*. Med hensyn til hvad jeg her vil kalde dets struktur bestemmer vi det som bestaaende af de tre enheder *n, y, t*. Med hensyn til dets form bestemmer vi det som et adjektiv i neutrum. Med hensyn til dets indhold bestemmer vi dets betydning: det er det modsatte af *gammelt*.

Af disse tre synspunkter vil i det mindste eet altid vise en forskel, saa snart vi gaar til et andet sprogligt tegn. Jeg kan have den selvsamme struktur: *n, y, t*, men med en helt anden betydning; jeg tænker paa det ord, der i retskrivningen gengives som *nydt*. Foruden betydningen er ogsaa formen en anden: det er nu et verbum i perfektum participium. Jeg kan være sikker paa, at saa snart jeg faar et nyt sprogligt tegn, vil det vise sig fra mindst eet af de tre synspunkter. De tre synspunkter er altsaa tilstrækkelige til at beskrive tegnene.

Dette vil nu enhver gaa med til, og de fleste vil være parat til strax at gaa videre og sige, at her har vi altsaa en fornuftig inddeling af sprogvidenskaben: naar vi betragter strukturen, har vi fonetik; naar vi betragter formen, har vi grammatik; naar vi betragter indholdet, har vi semantik. Men dette er et skæbnesvangert fejlgreb. For det første er det nemlig givet, at de enheder, grammatikken faar at arbejde med, ikke er bestemte udtømmende ved deres form alene, tillige ved deres betydning. Foruden denne indvendige side har de en udvendig side, et udtryk, og vel at mærke et udtryk, som ikke fra grammatisk synspunkt kan opfattes som en fonetisk enhed. Man maa i den danske grammatik ved behandlingen af neutrum singularis anføre, at dette udtrykkes ved endelsen *-t*, og den enhed, vi her staar over for, neutrumsendelsen *-t*, er ikke en fonetisk, men en grammatisk enhed. Fonetikerens kan ogsaa, fra et helt andet synspunkt, behandle *sin* enhed *t*; men gør han det, vil det være ham ligegyldigt som *fonetiker*, om denne enhed er mærke for neutrum singularis

¹ [Ordet *struktur* anvendes i denne bog paa en nogen anden maade end i senere strukturel lingvistik, saaledes hos Louis Hjelmslev selv (f.ex. allerede i artiklen fra 1939, *La Structure morphologique*, Rapports du Ve Congrès international des linguistes), hvor det bruges om relationerne mellem elementerne, altsaa med betydning tæt op ad det, Hjelmslev her kalder *form*.

I disse forelæsninger svarer *struktur* til, hvad der i *Principes de grammaire générale* (1928) kaldes 'aspect phonique', i *On the Principles of Phonematics* (1935) 'expression', og senere hos Hjelmslev (f.ex. i *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (1943)) substans.]

eller for noget andet eller for slet ingenting. For fonetikeren vil *t*, i *nyt* og *t* i *nydt* og *t* i *væxt* være lige gode, være enheder af nøjagtig samme art og værdi; for grammatikeren vil de være højst forskellige. Fonetikeren vil endvidere ligestille disse *t* med andre som f.ex. *t* i *tak*, hvor *t* taget for sig slet ikke er en grammatisk enhed. Omvendt vil grammatikeren foretage mange sammenstillinger, som fonetikeren fra sit system aldrig vil finde paa; grammatikeren vil f.ex. ligestille *-/e/* i *dag-e* med *-/ɛ/* i *uge-r*. Vi maa altsaa anerkende, at de grammatiske former har en udvendig side, som er betinget af deres indvendige side, og som netop derfor ikke er af fonetisk natur.

Men omvendt har ogsaa fonetikens enheder en indvendig side. De fonetiske enheder kan i sig selv, uafhængigt af de grammatiske enheder, have baade form og indhold. De har et indhold, for saa vidt en lydssymbolik er mulig. Er en lydssymbolik mulig, har de fonetiske enheder en betydning, som er af en helt anden art end de grammatiske betydninger. Dette spørgsmål er omstridt; men det er klogt at lade muligheden for en positiv besvarelse aaben. Men ingen vil bestride, at de fonetiske enheder har en indre form ved siden af den ydre struktur. Den ydre struktur er udtalen, den indre form er enhedernes rolle i sproget, deres plads i systemet. De lydlige enheder indgaar ligesom de grammatiske, men paa en anden maade, i et net af faste relationer, som ikke er afhængig af deres udtale. Hvad enten jeg siger (*gikt*) eller (*gigt*) eller (*gict*), har jeg paa tredie plads i rækken den samme fonetiske form, men forskellig fonetisk struktur. Den fonetiske formenhed, som man kalder fonemet, bestemmes som fonetisk form ved sin plads i det fonetiske system, paa lignende maade som en grammatisk form, f.ex. neutrum, bestemmes ved sin plads i det grammatiske system. Det danske neutrum er bestemt ved, at det staar i et bestemt forhold til fælleskøn, og dette forhold er baade et ligheds- og et forskelsforhold: neutrum og fælleskøn ligner hinanden ved begge at være køn; de danner tilsammen det grammatiske genus; inden for denne overkategori staar de i et indbyrdes modsætningsforhold. Paa lignende maade staar fonemet G baade i et ligheds- og et modsætningsforhold til fonemet K: et modsætningsforhold, fordi sproget gør modsætningsforskelle som *gilde* og *kilde*; et lighedsforhold, fordi G og K i visse andre tilfælde ikke lader sig adskille: de to ord *gig* og *gik* kan begge to udtales baade med *g* og med *k* i slutningen, saaledes at det er umuligt at afgøre, om vi har fonemet G eller fonemet K; vi har et fonem af højere art, som er baade G og K paa een gang, og som i systemet ligger over G og K paa lignende maade som genus ligger over fælleskøn og neutrum.

Det er klart, at ogsaa semantikkens enheder har baade en struktur, en form og en betydning. At de har en betydning, veed vi alle. At de har en form, har vi allerede set: *ny* indgaar i et specifikt modsætnings- og lighedsforhold til *gammel*, og til *ung*. Disse tre enheder danner tilsammen en kategori, der indeholder et dobbelt modsætningspar. At de har en struktur, er efter det sagte indlysende: semantikeren opererer med strukturelle enheder som f.ex. /ny/, /gammel/, enheder, som fonetikeren fra sit synspunkt ikke fores til at opstille, og som heller ikke spiller nogen som helst rolle i det grammatiske system.

Naar man studerer et sprog, naar man hører et sprog, vil det altid være strukturen, som direkte iagttages, som er det umiddelbart givne. Forskeren maa fra strukturen trænge ind til form og indhold. Kun ad denne vej kan form og indhold overhovedet konstateres. Mange tidligere forskere har ment, at man inden for grammatikken skulde kunne adskille formlære og syntax saaledes, at formlæren var læren om udtrykket, syntaxen læren om betydningen, eller saaledes, at man i formlæren bevæger sig fra udtryk til betydning, i syntaxen modsat fra betydning til udtryk. Disse fremgangsmaader er udelukkede. Udtryk og betydning er to sider af samme sag og kan ikke adskilles, og den eneste mulige vej bestaar i fra udtrykket at søge til betydningen.

Endvidere ser vi, at formen maa være det centrale lag i sprogtegnet. Formen er nemlig det, der binder struktur og betydning sammen. Alt i sproget er form. Der kan derfor ikke findes nogen særskilt strukturteori eller nogen særskilt betydningsteori, men kun en formlære, en morfologi. Al synkronisk lingvistik er morfologi, læren om den fonetiske, den grammatiske og den semantiske form, læren om systemet.

Men hvorpaa beror da systemets tredeling i fonetik, grammatik og semantik? Vi forstaar det, naar vi fastholder den tanke, at det centrale i sproget er formen, den specifikt sproglige form, og naar vi spørger, hvorfor denne form findes, hvad det er den tjener til. Sproget henter sit materiale fra verdener, som er fremmede for sproget selv: det henter sine betydningsenheder fra begrebsverdenen; det henter sine lydlige enheder fra den fysiske verden. Men betydningerne er ikke rent logiske begreber, saa sandt som sprogvidenskab og logik er forskellige videnskaber; og fonemerne er ikke lig med fysiske lyd, saa sandt som sprogvidenskab er noget andet end fysiologi, fysik, akustik. Det der sker i sproget, er, at begreberne paa den ene side, de fysiske lyd paa den anden side, formes paa en særlig maade, udvælges efter et særligt system, som er det sproglige, og at struktur og betydning svejses sammen i en særlig form. Den

sproglige formning bestaar da i en omsmeltning af det materiale, som begrebsverdenen og den fysiske verden leverer, en omsmeltning i en trilogi, saaledes at formen bliver central og dominerende. Men idet materialet formes i et system, falder dette system efter sin oprindelse i tre dele: et semantisk system, som er begreberne som sprogligt materiale med deres form og struktur; et fonetisk system, som er lydene som sprogligt materiale med deres form og indhold; og som centrum, som systemets allerhelligste, hvortil semantik og fonetik kun er forgaarde, et grammatisk system, som er selve formen, den blotte form, med sin struktur og sit indhold. Vi har altsaa ikke simpelt hen et tredelt system. Men vi har et system bestaaende af tre dele, som alle maa ses fra de samme tre synspunkter. Først ved denne betragtning bliver systemet harmonisk, først herved opfylder vi diakronikerens forlangende om et bevis for systemets indre sammenhæng.

Men diakronikeren har en malice tilbage: Han vil indvende, at denne adskillelse af systemets dele og de synspunkter, der anlægges paa dem, det var abstraktion nr. 3.

Det er ad denne vej lykkedes os at indkredse problemet om forholdet mellem sprogtilstand og sprogsystem. Det er blevet til problemet om forholdet mellem sprognorm og sprogsystem.

Diakronikeren vil nemlig nu indvende, at selv om normen maa betragtes paa den angivne maade, inddelt i tre gange tre synspunkter, saa skylder vi beviset for, at alt, hvad der indgaar i disse rubrikker, lader sig systematisere. Han maa indrømme, at fonemerne lader sig behandle som et system. Og han maa indrømme, at det samme gælder de grammatiske enheder. Men over for de semantiske enheder er han skeptisk. Semantiske enheder er jo f. ex. *ko*, *hest*, *svin*, *bog*, *pen*, *stol*, *bord*, osv. Kan det lade sig gøre at opfatte dem som et specifikt sprogligt system af modsætninger og ligheder? Nej, dette maa vi indrømme. Inden for semantikken findes der et stort overdrev af enheder, som, uden at danne et sprogligt system, indgaar i den sproglige norm. Men vi kan paa den anden side minde om, at der ogsaa inden for semantikken findes enklaver, hvor vi har systemer. Præpositionerne, adjektiverne lader sig i hvert fald behandle som et system af ligheder og modsætninger.

Systemet er altsaa et snævrere begreb end normen.

Men synkronikeren redder sit system, og fra nu af indtager han en effektiv forsvarsstilling og vil endda om et øjeblik gaa over til angreb. Han vil nu hævde, at er systemet end et *snævrere* begreb end normen, saa er det til gengæld et *dybere* begreb end normen.

Lad os betragte det grammatiske system. Dette system, hvis existens vi anerkender, dette system, hvori der findes to tempora: præsens – præteritum, to maader: indikativ – konjunktiv, to diateser: aktiv – passiv osv., dette system eksisterer og virker i sproget, i normen og helt op i sprogudøvelsen, uden at de talende individer aner det eller behøver at ane det. Ofte aner selv den faglærte grammatiker det ikke, fordi det, han tror at ane, er forkert. Der er noget her, som er svært at gribe, men som er der. Det er ikke haandgribeligt, det er potentielt, det ligger i et skjult dyb under det, vi hører omkring os. Man siger ofte, at det grammatiske system er ubevidst eller underbevidst. Det er urigtigt. Systemet er hverken bevidst eller ubevidst, det har intet med bevidsthed eller med psykologi at gøre. Det ligger ikke i individerne, det ligger i normen, det er overindividuel, det er socialt, det er potentielt, men det er et faktum.

Og hermed er svaret givet paa det spørgsmaal, vi stillede os ved denne forelæsnings begyndelse: I hvor høj grad kan sprogtilstanden opfattes som et system? Systemet ligger ikke i sprogudøvelsen, og ikke i sprogbrugen, men i det snævrere begreb normen. Og systemet ligger endda kun i en del af normen, idet semantikken til dels ikke udgør et system. Men i det omraade, der bliver tilbage, ligger systemet som et potentielt net af faste relationer, og det virker herfra med sine fangarme ud i hele sproget, det paatvinger hele sprogbrugen, hele sprogudøvelsen sit stempel.

Her i dette dybeste lag træder først modsætningen tydeligt frem mellem syn- og diakronikeren.

Dette var den sidste og den største abstraktion. Synkronikeren har ført os ud i et dyb, hvor det er vanskeligt at bunde. Men synkronikeren staar nu fast og erklærer: Ja, det er den største abstraktion, men det er tillige den dybeste sandhed. Abstraktion og realitet er ikke modsætninger. Gennem en række abstraktioner er jeg naaet ind til noget, som enhver vil respektere som en realitet. Og vil man endda være skeptisk over for dets realitet, saa har jeg eet argument til: Selv om man vil sige, at systemet ikke er en objektiv kendsgerning, men at det er konstrueret af mig, saa vil jeg hævde, at jeg *maa* konstruere det, hvis jeg overhovedet skal løse den opgave, der er stillet mig: at forklare sproget. Systemet er en erkendelsesteoretisk nødvendighed, en arbejdshypotese, som er uundgaelig. Kun hvis vi antager denne arbejdshypotese, bliver det for alle sprog fælles iøjnefaldende og tilgængeligt for behandling, og kun hvis vi antager denne arbejdshypotese, bliver en karakteristik af det enkelte sprog mulig. Og endelig er det tænkeligt, at kun hvis vi antager denne arbejdshypotese,

bliver det muligt virkelig at forklare samtlige sprogforandringer, og særlig de dybestgaaende, de mest gennemgribende, de fundamentale transformationer: dem, der rammer systemet.

Synkronikeren forer nu kampen ind paa diakronikerens enemærker, sprogforandringen, og begynder at angribe ham med hans egne vaaben.

Men ogsaa her gælder det, at det er synkronikeren, der har udspillet. Synkronikeren maa søge at bevise, at systemet spiller en rolle i selve sprogets udvikling.

Han lover at gøre det næste gang.

III.

Vi har stillet os den opgave at undersøge forholdet mellem sprogsystem og sprogforandring. Vi har som indledning hertil stillet to præliminære problemer, nemlig 1) i hvor høj grad kan sprogtilstanden opfattes som et system? og 2) i hvor høj grad kan sprogforandringerne siges at berøre dette system? Det første af disse problemer besvarede vi sidste gang: vi saa, at der i enhver sprogtilstand findes en kerne, som man ikke kommer uden om at opfatte som et system. Dette var synkronikerens sidste ord i den debat, som vi i den sidste forelæsning var vidne til. Men denne debat mundede ud i et løfte fra synkronikerens side: Han lovede at bevise, at systemet spiller en rolle i selve sprogets udvikling. Jeg har altsaa nu to løfter at indfri: For det første skal jeg besvare det andet af de to præliminære problemer: I hvor høj grad kan forandringerne siges at spille en rolle for systemet? Og for det andet skal jeg føre synkronikerens bevis for, at systemet spiller en rolle for forandringerne. De ser, at det ene problem er en dialektisk vending af det andet. For at vise, at systemet spiller en rolle for forandringerne, maa vi først undersøge, hvilken rolle forandringerne spiller for systemet. Lad os undersøge dette idag.

Vi mindes de resultater, som allerede er tilbagelagte.

Det menneskelige sprog (paa fransk: *le langage*) omfatter en række foreteelser af *forskellig* natur. Direkte tilgængelig for iagttagelse er det enkelte individs udøvelse af sproget (*la parole*). Ved at sammenligne adskillige individers udøvelse naar vi gennem en første abstraktion ind til det, som de udøver, nemlig sproget i snævrere forstand, *la langue*. Vi abstraherer her fra de individuelle variationer og fæster os ved det for det store flertal af udøvelserne gennemgaaende, nemlig den paa et bestemt omraade herskende sprogbrug, *usus*. Men vi kan gennem en yderligere abstraktion naa videre ind til det, som ikke blot er skik og brug,

mode, men som er tvang, det, som ingen kan forsynde sig imod, hvis han vil udøve sproget uden at foranledige misforstaaelser: *normen*. Og gennem en tredie abstraktion finder vi, at der inden for normen findes et snævrere omraade, hvor de enkelte elementer staar i faste relationer til hinanden: *systemet*.

Vi har set, at systemet bestaar af tre dele: det fonematiske system, systemet af de af sproget formede lyd; det semantiske system, systemet af de af sproget formede begreber; det grammatiske system, systemet af sprogets egne former i sig selv. Hver af disse tre dele maa betragtes fra tre synspunkter efter deres struktur, dvs. ydre realisation, efter deres indhold, dvs. betydning, og efter deres form, dvs. deres kategorimæssige opbygning.

	fonematik	grammatik	semantik
struktur	a	b	c
form	g	h	i
indhold	d	e	f

a: udtalen af de fonematiske enheder, fonetik i klassisk forstand.

b: de grammatiske enheders ydre form, redegørelse for de fonemer, hvoraf de bestaar. F.ex. de forskellige kasus' endelser.

c: de semantiske enheders, ordenes ydre form, redegørelse for de fonemer hvoraf de bestaar.

d: fonemernes symbolske værdi. Lydsymbolik.

e: grammatemernes betydning. F.ex. de forskellige kasus' betydningsindhold.

f: ordbetydninger.

g: h: i: de faste relationer, der bestaar mellem de fonematiske, grammatiske, semantiske enheder indbyrdes; det fonematiske, det grammatiske og det semantiske system.

Formen er det centrale, dominerende lag i sprogtegnet. De forskelle, som spiller en rolle for formsystemet, maa nødvendigvis finde udtryk i strukturen og afspejle sig i indholdet. To lydformer, der adskilles i et sprog og staar i et bestemt systemforhold til hinanden, kan ikke falde sammen i deres udtale: *ʒ* og *s* i fr. *cousin* og *coussin*. Paa samme maade maa naturligvis grammatiske og semantiske former, der adskilles i et sprog, have hver sin struktur. Og det er klart, at formforskelle, der findes i systemet,

maa afspejle sig i betydningerne: to kasus kan f.ex. ikke have samme betydning.

Forskeren maa altid begynde med at undersøge strukturen, den ydre realisation, som er det eneste umiddelbart haandgribelige. Han maa dærfra søge ind til indholdet, og endelig gennem sammenspillet mellem struktur og indhold søge ind til formen, som holder struktur og indhold sammen i et fast system.

Det er altsaa en umulig metode, hvis man for første gang skal beskrive et sprog, da at spørge: hvorledes udtrykkes fortiden eller nutiden eller fremtiden i dette sprog? Man gaar her ud fra begreber, som ikke er bundne til sprogets system, men som er hentede fra en verden uden for sproget. Og det kan meget vel være, at der til den begrebsadskillelse, man her opererer med, slet ikke svarer nogen formadskillelse i sprogets grammatiske system: der findes sprog, hvor verbet ikke bøjes i tider, eller hvor tempussystemet ikke rummer en tredeling, eller hvor det saakaldte tempus slet ikke udtrykker tid.

Det spørgsmaal, der her stilles, faar først mening, naar man i forvejen har foretaget vandringen fra struktur over indhold til form og har konstateret, hvilke specifikt sproglige adskillelser det paagældende sprog rummer. Men i saa fald vil forøvrigt spørgsmaalet allerede være besvaret ved selve denne konstatering. Mange af de grammatikker, som har set lyset igennem civilisationens historie, vilde have været væsentlig bedre, end de er, hvis denne simple sandhed havde været erkendt. Mangen en syntax kunde være forblevet uskrevet. Syntaxen er nemlig i bedste fald en overflodig gentagelse af morfologien, eller af det, som burde have staaet i morfologien. At læse et sprogs morfologi og dærefter dets syntax er som at læse morgenavisen bagfra om aftenen, vel at mærke, hvis morfologien er skrevet, som den burde være, saaledes at den baade gør rede for struktur, betydning og form, med formen som det centrale og dominerende element.

Vi kan nu definere *systemet* som værende identisk med formen i de tre afdelinger, med hensyn til dens virkninger paa struktur og paa indhold. Der bestaar et vevselvirkningsforhold, en korrelation, mellem tegnets tre lag, et vevselvirkningsforhold, der beror paa formen.

Uden for systemet ligger alle saadanne struktur- og indholdsfænomener, som ikke staar i vevselvirkningsforhold til formen. Det kan dreje sig om udtalefænomener, der ikke spiller en rolle for adskillelsen af fonemer, eller om betydningsfænomener, der ikke spiller en rolle for adskillelsen af grammatiske enheder, eller om fænomener, der baade præger struktur

og indhold uden at præge formen; hertil hører adskillelsen af ord, der ikke tilsammen danner et semantisk system. Fænomener af disse arter ligger altsaa ikke inden for systemet, men de ligger altid inden for usus, og de *kan* ligge inden for normen.

Det er herefter indlysende, at der kan findes sprogforandringer af forskellige grader: 1) er der forandringer, der angriber systemet, dette vil sige formforandringerne, være sig af fonematisk, grammatisk eller semantisk art; jeg siger med det samme – det skal siden eftervises nærmere – at disse formforandringer kan have virkninger i strukturen eller virkninger i indholdet eller baade virkninger i strukturen og i indholdet eller hverken virkninger i strukturen eller i indholdet; 2) er der forandringer, der uden at angribe systemet dog angriber normen; disse forandringer kan aldrig være forandringer i formen, men det maa være forandringer enten i struktur eller i indhold af de fonematiske, grammatiske eller semantiske enheder; 3) er der forandringer, der uden at angribe normen eller systemet dog angriber usus; om dem gælder det samme: det kan ikke være forandringer i formen, men det maa være forandringer i de fonematiske, grammatiske, semantiske enheders struktur eller indhold.

Vi har altsaa sagt, at systemforandringerne kan have virkninger paa struktur eller paa indhold eller paa begge dele, men ikke behøver at have det, medens dærimod de blotte normforandringer og de blotte ususforandringer aldrig har nogen virkninger paa formen. Denne paastand implicerer en arbejdshypotese, som gaar ud paa, at der aldrig kan forekomme formforandringer, hvis aarsag ligger i indholdet eller i strukturen. Ved overgangen fra latin til romansk forekommer der den grammatiske formforandring, at neutrum tabes i substantiver og adjektiver. Denne grammatiske formforandring har man undertiden villet forklare som om den var følgen af en strukturforandring. Man har henvist til, at lydudviklingen medførte, at *m* gik til grunde i slutningen af ordene ikraft af en lydlov, og da neutrum singularis i latin hyppigt har endelsen *-m*, mistede neutrum derved sit strukturelle særpræg og maatte forsvinde. [Ogsaa en anden grammatisk formforandring i latin har man villet forklare som følge af denne samme strukturforandring, nemlig den stærke simplifikation af kasussystemet, som kendetegner romansk i forhold til klassisk latin: da *-m* forsvandt, og da kort *u* og langt *o* faldt sammen i en lukket *o*-lyd, blev der ikke længere nogen forskel paa *bonum* og *bono*: dærfor faldt akkusativ, dativ og ablativ sammen i een kasus, en fælles casus obliquus.]

Hvis dette skulde være rigtigt, kan altsaa blotte strukturforandringer

have alvorlige virkninger paa systemet. Men de opstillede forklaringer er af flere grunde usandsynlige. [For det første støder de paa konkrete vanskeligheder.] Enhver, der kender de udviklede deklinationsforhold, der findes i latin, veed, at det blotte bortfald af *-m* vilde ikke berøve neutrum [eller akkusativ] deres særpræg: uden for 2. deklination ender neutrum ikke paa *-m*; [uden for singularis ender akkusativ ikke paa *-m*.] Der vilde være baand nok i strukturen, der fastholdt neutrum [og akkusativ] som særlige kategorier. [Akkusativ vilde ved bortfaldet af *-m* ikke være vanskeligere stillet end f.ex. dativ var det i forvejen; dativ er en kasus, der i latin indgaar i talrige af de synkretismer, som jeg før berørte; den eneste deklinationsklasse, hvor dativ har en selvstændig endelse, er den lille del af 3. deklination, som udgøres af typen *consul*, og endda kun i singularis, samt i 4. dekl. m. og f. sing. I alle andre deklinationer falder dativ sammen enten med ablativ eller med genitiv. Og dog formaaede dativen at friste tilværelsen som selvstændig kasus igennem alle de 600 aar, den klassisk-latinske norm var herskende.] – For det andet strider den givne forklaring imod de erfaringer, man ellers gør i sprogverdenen. Der er ting nok, der viser, at naar det strukturelle udtryk for en form kommer i forfald, sker der udbedringer i strukturen, dersom formen har livskraft nok til at holde stand.

Det er paa denne maade, at den amerikanske sprogforsker Edward Sapir i en bog fra 1921¹ har forklaret *i*-omlyden, eet af de fænomener, der mest tiltrækker sig opmærksomheden i de germanske sprogs udviklingshistorie. *i*-omlyden bestaar som bekendt i, at et *i* eller *j* paavirker vokalen i den foregaaende stavelse, saaledes at denne nærmer sig *i*'s artikulation, bliver *i*-farvet. Svarende til gotisk *katils* har man i oldislandsk *ketill*, hvor *a* er blevet til fortunegevokalen *æ* under indflydelse af det følgende *i*. Omlyden er imidlertid ved nærmere eftersyn et meget kompliceret fænomen. Den findes ikke i de ældste germanske sprogtrin, som er os overleverede: gotisk og urnordisk, og kan ikke antages at have eksisteret i fællesgermansk tid. Først efter at de enkelte grene af germansk er udskilte og forer deres selvstændige udvikling videre, dukker omlydsfænomenerne op, i princippet parallelt i alle grenene, men uafhængigt i hver af dem. Og omlyden kommer ikke med eet slag. Kun langsomt griber den ordforraadet og lader i mange tilfælde store dele af det uberørt. Got. *satjan* oisl. *setja* oeng. *settan* osax. *settian* oht. *sezzen*; *gastik* got. *gasts* germ. **gastis* oisl. *gestr* oeng. *gæst* men osax. og oht. *gast*; men i plur. oht.

¹ *Language*, s. 183–204.

osax. *gesti* (got. *gasteis*). I regelen indtræder omlyden fortrinsvis dær, hvor *i*'et falder bort: *gestr giest*; men i oht. osax. er omlyden netop ikke indtraadt, hvor *i*'et bortfalder, men indtraadt, hvor det er bevaret.

Sapir har tydet disse forhold, eller i det mindste en del af dem, som et middel til at sikre det grammatiske system dets ydre udtryk. I alle de sprog, der kommer i betragtning, er der en tendens til at lade kort vokal i ordets sidste stavelse gaa til grunde: fuldbyrdet i *gestr giest gast*. Omlyden er da et middel til i eet kompleks at udtrykke det, som ellers to vokaler tilsammen maatte udtrykke: den nye vokal *e* er *a* plus *i* i een stavelse. Og omlyden vil fortrinsvis indtræde i de tilfælde, hvor der ved endevokalens bortfald vilde opstaa et lydligt sammenfald af to former, som grammatikken kræver adskilte. Naar man faar omlyd i oht. *gesti* men ikke i *gast*, er det, fordi *i* som pluralismærke har en særlig værdi og ikke kan undværes; *i* trues af tendensen til bortfald, men omlyden træder nu til for at forebygge katastrofen.

Alt er da ikke blindt tilfælde.

Systemet, formen, er dominerende over for struktur og indhold og tvinger dem til ikke at undergaa nogen forandringer, som gaar imod systemets hensigt.

Meget bekendte i dette land er de undersøgelser over engelske kasus, hvormed Otto Jespersen aabnede sin videnskabelige løbebane¹. Jespersen viste her, at det gamle deklinationssystems undergang i nyere engelsk skyldes ikke udelukkende den blinde virkning af lydlovene. Det var betydningsforholdene og selve den grammatiske form, som gjorde denne undergang mulig og nødvendig. Det gamle system var blevet for indviklet, de enkelte kasus' betydningsafgrænsning var blevet for vag. Det var, som Jespersen slaaende har viist, denne indre kræftskade i systemet selv, som førte til de gamle endelsers fald og til et nyt systems opstaaen, et system af simplere karakter og med et simplere strukturelt udtryk, idet kasusforholdene nu for størstedelen ikke længere udtrykkes ved endelser, men ved ordstillingen. Og det interessanteste ved Jespersens undersøgelser er, at det viser sig, at ordstillingen blev fast reguleret førend de gamle kasusendelser faldt bort. Paa intet punkt af udviklingen herskede der kaos.

Det afgørende bliver i intet tilfælde den blotte strukturforandring. Men det afgørende bliver, om formen i sig selv lider af en indre svækkelse, eller om den har modstandskraft til at reagere og tvinge strukturen

¹ *Studier over engelske kasus*, Kbh. 1891.

til at lystre sig. [Det er et lille eksempel paa formens dynamis.] Snarere end at antage, at neutrums forsvinden i substantivet og adjektivet i romansk skyldes tabet af det latinske *-m* kunde man vende forholdet om, og antage, at tabet af det latinske *-m* blev muliggjort eller nødvendiggjort ved neutrums forsvinden, at den strukturelle forandring var en følge af den formelle. Det maa siges udtrykkelig, at naar kronologien er den omvendte, spiller det ingen rolle for ræsonnementet – lige saa lidt her som ved omlyden i germansk: bortfaldet af *-m* kan tænkes at have *forberedt* bortfaldet af neutrum, *hanet vejen* for det. Junggrammatikernes hævvelse af kronologien som vejledende princip er et dogme, som netop er omstødt af Jespersen og Sapir.

Min arbejdshypotese, som stottes af de gjorte iagttagelser, forer til at foretage en radikal adskillelse mellem systemforandringerne og de øvrige forandringer. De øvrige forandringer, altsaa forandringer blot i normen eller blot i usus, hænger ikke sammen med systemet; de staar nok i et visst forhold til systemet, for saa vidt som systemet til enhver tid holder dem i skak og hindrer dem i at gaa videre end systemet tillader. Men de er ikke foraarsagede af systemet og har ingen indflydelse paa systemet.

Jeg skal nævne nogle faa eksempler for at antyde, hvad det er for forandringer, der her kan blive tale om:

1) forandringer i den fonematiske struktur, dvs. udtaleforandringer, der ikke angriber den fonematiske form, de sproglige lydenheders indbyrdes relationer. I adskillige lande i Vesteuropa, saaledes baade i Frankrig, i Tyskland og i Danmark, er tidligere tiders tungespids-*r* blevet erstattet af et *r* udtalt i halsen eller med drøbelen. *r*'et forbliver af den grund lige godt fra systemets synspunkt. Det drejer sig endda uden tvivl om en blot og bar ususforandring inden for den rigtighedsbredde, som normen og systemet tillader. Det er en mode, som udgaar fra visse kulturcentre, og i egne, hvor denne mode ikke er naaet ud, eller hvor andre nærmere kulturcentre er stærkere, udtales stadig tungespids-*r*.

2) forandringer i grammatisk struktur: dvs. forandringer, der foregaar i de grammatiske enheders udtryk, men som ikke angriber den grammatiske form. *-s* – *-R* – *-r* som nominativmærke i nordisk (cf. *gestr*): strukturen har ændret sig, men det grammatiske system forbliver uantastet. Og dette er en forandring i normen.

3) forandringer i semantisk struktur: forandringer, der foregaar i de semantiske enheders udtryk, men som ikke angriber den semantiske form: *aa* – *paa* i dansk. Dette er norm. Men en saadan normforandring kan foregaa uden at præpositionssystemet berøres deraf.

4) forandringer i fonematisk indhold: dette vil være forandringer, der foregaar i fonemernes symbolske værdi, men som ikke angriber den fonematiske form. Paa grund af symbolikproblemets lidet bearbejdede tilstand paa forskningens nuværende standpunkt vil jeg tillade mig at forbigaa denne mulighed.

5) forandringer i grammatisk indhold: forandringer, der foregaar i de grammatiske enheders betydning, men som ikke angriber den grammatiske form. Et kendt eksempel fra latin vil maaske kunne anvendes i denne sammenhæng. Futurum participium, der i klassisk latin normalt kun bruges i forbindelse med verbet *sum* som udtryk for den nære fremtid, faar i solvalderen en friere anvendelse og kan bl.a. bruges til at betegne hensigten, konkurrerende med første supinum. Her har futurum participium utvivlsomt skiftet betydningsindhold i normen. Men det er i det mindste tvivlsomt, om dette skulde have bevirket nogen forskydning af futurum participiums plads i det grammatiske system. Det grammatiske system er det samme som i klassisk latin, og futurum participium maa antages trods betydningsforskydningen stadig at staa i det samme ligheds- og modsætningsforhold til de øvrige participier.

6) forandringer i semantisk indhold: dvs. forandringer, der foregaar i de semantiske enheders betydning, men som ikke angriber den semantiske form. Herpaa er det let at finde eksempler. Vi har jo nemlig set, at der inden for det semantiske sprogstof, dvs. inden for ordenes verden, findes et stort omraade, som ikke foreligger systematiseret. De almindeligt forekommende substantiver og verber er f.ex. ikke organiserede i noget specifikt sprogligt betydningsystem af ligheder og modsætninger. Det ses herefter umiddelbart, uden at jeg behøver at opregne eksempler, at betydningsforskydninger i hovedmassen af et sprogs ordforraad vil høre til denne type. Alt det, man i den klassiske sprogvidenskab betegnede som ordenes liv, hører herhen.

Man kan endelig tænke sig en 7. type: forandringer, der foregaar paa een gang i de semantiske enheders struktur og i deres betydning uden at berøre det semantiske formsystem. Af den lige nævnte grund vil der være masser af saadanne eksempler under et sprogs udvikling. Alt hvad der hedder ordenes fødsel og ordenes død, nye ords opstaaen og gamle ords forsvinden hører herhen, for saa vidt det drejer sig om ord, der ikke, som præpositionerne eller de centrale adjektiver, udgør et formelt system af betydningsenheder. Paa dette omraade ligger bl.a. hele studiet af fremmedord og laaneord, laaneberøringer mellem sprogene.

Ingen af alle de forandringer, jeg her har nævnt eksempler paa, har noget

at gøre med det, der her er genstand for vore undersøgelser: systemet, sprogets centrum.

Aarsagerne til de her nævnte forandringer ligger overhovedet ikke i sproget, men uden for det. De er extralingvistiske, og de er i regelen lette at paaavise. De forskellige hypoteser til forklaring af sprogenes forandringer, som jeg kort gennemgik i min første forelæsning, vil skiftevis kunne bringes til anvendelse her. For de forandringer, jeg nævnte sidst, forandringer i det ikke systematiserede ordforraad, herunder optagelse af laaneord, er den sociologiske hypotese indlysende rigtig. Alt efter som samfundet og kulturen skifter karakter, bliver der brug for udtryk for nye begreber, brug for nye ord, og disse vil i regelen optages fra de samme kulturfolk, som leverer begrebet.

Substratteorien kan i mange tilfælde med held anvendes, hvor det drejer sig om blotte forandringer i den fonematiske struktur, i udtalen. En befolkning, der overtager et nyt sprog, kan tale det med akcent, udtale fonemerne paa en anden maade, uden at der derved sker nogen forstyrrelse i fonemernes system.

Det er muligt, at jeg ved valget af eksempler paa ikke-systematiske forandringer har haft saa temmelig held med mig. Men det føles dog tydeligt, at det er vanskeligt strax at drage en skarp grænse mellem disse forandringer og systemforandringerne, og aarsagen hertil er, at man ikke uden en nøje undersøgelse i hvert enkelt konkret tilfælde kan afgøre, om systemet er blevet berørt af de omtalte forandringer eller ej.

Eet af de mest kendte karaktertræk i det franske sprogs udvikling er fremskydningen af høje artikulationer fra bagtunge henimod midt- og fortungen: *u* – *ü*. Eet af de mest kendte karaktertræk i de germanske sprogs udvikling er den saakaldte lydforskydning¹:

p	ph	b	bh
f		ph	b

Disse to sprogforandringer opfatter man almindeligvis som systemforandringer. Men samtidig forklarer man dem som substratvirkninger: den keltiske befolkning, der har overtaget latin, og den forhistoriske befolkning, der i de germanske lande har overtaget indoeuropæisk, har indført bestemte artikulationsvaner deri eller har indført en tendens til

¹ R.Rask, *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, 1818; A.Meillet, *Caractères généraux des langues germaniques*, 1917: stemmebaandsartikulationen indtræder senere end læbelukket.

bestemte artikulationsvaner deri, nemlig henholdsvis en fremskydning af artikulationen og en forsinket stemmebaandsartikulation.

Hvis man har ret heri, maa jeg have uret i, at forandringer i strukturen og i den blotte norm ikke kan have virkninger paa formen.

Problemet i ethvert saadant tilfælde bliver, om der foreligger virkelige systemskifter, eller om der blot foreligger udtaleforandringer, der ikke angriber systemet, og besvarelsen heraf afhænger igen af, hvorledes systemet defineres.

Jeg foretager i øjeblikket en bevidst simplifikation. Jeg ønsker ikke at betragte systemet som helhed. Det er nemlig utvivlsomt, at baade det franske vokalsystem og det germanske konsonantsystem afviger fra de systemer, de er opstaaet af. Alene reduktionen fra fire elementer til tre i germansk viser det. Det er der altsaa ingen grund til at diskutere. Men jeg vil blot her rejse et principspørgsmaal, nemlig dette: betyder selve det faktum, at *u* er blevet erstattet af *ü*, at *b* er blevet erstattet af *ph*, at *bh* er blevet erstattet af *b*, en systemændring, eller betyder det blot en artikulationsændring, en blot ændring i den fonematiske struktur? Hvis vi antager, at det i.-e. system paa fire konsonanter var blevet reduceret til tre inden den germanske lydforskydning, vil vi have en simplere situation. Dette første trin er da en sikker systemforandring. Men den anden, overgangen fra *p b bh* til *f ph b*, er det en formforandring eller en strukturforandring? Er et artikulationsskifte, er enhver forandring i udtalen afgørende for systemets bygning?

Dette vil nutidens fonetikere hævde, at den er. Baade den klassiske fonetik, der betragter alle udtalenuancer som lige væsentlige, og den for tiden saa moderne fonologi, der henlægger afgørelsen ikke til fysiologien, men til psykologien, og betragter den psykologiske fornemmelse af modsætningerne i organstillinger og artikulationsmaader som alene væsentlig – begge disse to retninger maa nødvendigvis antage, at de nævnte forandringer er systemforandringer. *f* er et fonem, som for fonologen har en helt anden definition end *p*, og det samme gælder om *ü* i forhold til *u*; *f* er en hæmmelyd, *p* en lukkelyd; *ü* er en fortunegevokal, *u* er en bagtungevokal.

Men man kan ogsaa stille sig paa et andet standpunkt. Vi har set at sprogvidenskaben er hverken lig med fysiologi eller med psykologi, men at sprogvidenskaben kan betragtes som en autonom videnskab, og bør betragtes som saadan. Og vi har set, at systemet er ikke et psykologisk fænomen, men et overindividuel, et socialt fænomen.

Heraf maa følge, at det er urigtigt at definere fonemerne ved hjælp af

extralingvistiske kriterier, hvad enten de, som i fonetikken, er hentede fra fysiologien, eller de, som i fonologien, er hentede fra psykologien. Over for fonetik og fonologi vil jeg sætte *fonematik*, læren om de lydligge enheder, ikke som fysiologiske og ikke som psykologiske enheder, men som sproglige enheder. Det eneste afgørende kriterium for deres definition og deres adskillelse kan herefter være fonemernes funktion i sproget. Fonemernes funktion i sproget er en tredobbelt: for det første grupperer de sig paa bestemte maader i stavelser: i dansk kan f.ex. en stavelse ikke begynde med *lg* men dærimod nok med *gl*. I russisk kan en stavelse begynde baade med *lg* og med *gl*. For det andet indgaar de i alternationer, aflyd og omlydsforhold. For det tredie indgaar de i implikationer, gaar sammen i overkategorier, som G/K i *gig gik*. Fonematikken maa grundlægges paa et studium af grupperingsforhold, alternationer og implikationer, og i denne sammenhæng er alle fysiologiske og psykologiske forhold uvedkommende. Hvorledes fonemerne udtales, spiller ingen rolle. Det spiller en rolle for normen, men ikke for systemet. Det kan da tænkes, at der foregaar en artikulationsforskydning, hvorved de enkelte fonemer skifter udtale, uden at dærmød de enkelte fonemer skifter systematisk karakter. Efter at *b* er blevet til *ph*, indgaar maaske *ph* i nøjagtig de samme grupperinger, alternationer og implikationer som *b* tidligere gjorde. Og hvis dette er tilfældet, har vi i fransk og i germansk *ikke* et systemskifte i den forstand eller i det omfang, som man tidligere har antaget.

Der tiltrænges saaledes overalt, baade paa fonematisk, paa grammatisk og paa semantisk omraade, en præcisere definition af systemernes elementer. Vi begynder nu at kunne se, hvor vi har systemforandringer og hvor ikke. Men vi kan endnu ikke se, hvordan og hvorfor de foregaar. Hertil kræves en indtrængen i de specielle karaktertræk ved systemets enkelte dele og ved de enkelte sprogs systemer.

Jeg har i dag paa mange punkter maattet nøjes med antydninger. Men vi er nu naaet til det punkt, hvor jeg kan vove en systematisk fremstilling.

Jeg tænker mig i denne række at holde ialt tolv forelæsninger. I de tre første er problemet blevet stillet og foreløbigt belyst. I de fem følgende timer vil grammatikeren alene faa ordet; han vil vise Dem sit system, dets bygning og dets bevægelser, paavise sammenhængene i systemet og aarsagerne til dets forandringer. Dærnæst giver vi fonematikeren ordet i een time og semantikeren i to, og de vil gøre rede for *deres* systemer og aarsagsforholdene ved forandringerne i dem. Og i en sidste forelæsning vil vi samle vidneudsagnene og føre sagen til doms.

DET GRAMMATISKE SYSTEM

IV.

Traditionens rolle i videnskaben er overvældende. Hver ny generation tilegner sig forgængernes resultater og teorier, og kun enkelte viger bort fra de hermed lagte baner.

Traditionens rolle i videnskaben er beroligende. Man kan fryde sig over, at sten føjes til sten og at aarhundrederne i fortsættelse af hinanden rejser et ensartet monument.

Traditionens rolle i videnskaben er foruroligende. Man kan ængstes over at alle sten i bygningen afhænger af den ene sten, som blev lagt i grunden, og af den maade, hvorpaa den blev lagt. Dersom der i grundlæggerens udgangspunkt var en lille misvisning, og dersom alle senere blindt fulgte ham, vilde misvisningen gennem tiderne voxe til en alvorlig afvej.

Denne ængstelse, denne uro fører til kritik. Videnskabens nerve er ikke tradition, men selvstændig tænkning. Man bliver videnskabsmand. Man flytter ind i videnskabens hus og indretter sig dær. Den første opgave bestaar i at analysere bygningen og gennem dens form søge ind til dens materiale og dens formaal: Er den hensigtsmæssigt, er den rigtigt opført? Man føres maaske saa til at bryde vægge og mure ned hist og her, opføre andre i stedet, bygge det hele mere eller mindre om.

Man frigor sig da for den oprindelige bygmesters idé *in concreto*. Men man staar stadig i gæld til ham for hans idé *in abstracto*. Vi kan diskutere, om huset bør være saadan eller saadan. Men der var engang en mand, hvis hovedbedrift var selve dette: for første gang at finde paa, at man overhovedet kunde bygge et hus. Han bør stadig æres med en buste i forhallen. Og alle de, der senere ærligt forsøgte at bygge huset om paa den mest hensigtsmæssige maade, bør æres paa samme vis.

Den bygning, som vi idag skal flytte ind i, nemlig grammatikkens, er aartusindgammel, og den er endnu i mangt og meget præget af sin første bygmester. Hans buste staar i forhallen. Paa sokkelen læser vi navnet: Det er Aristoteles.

I de to tusinde to hundrede aar, som forløb siden den aristoteliske bygning rejstes, har en hærskare af efterfølgere bearbejdet og videreført værket. Bag Aristoteles' buste følger et helt anegalleri. Familien flyttede

fra Grækenland til Rom og bredte sig dærefter gennem utallige efterkommere i middelalderen og den nyere tid ud over hele Europa. I denne mindehal vil vi vandre en stund. Den eneste maade, hvorpaa vi kan fortsætte disse mænds værk, bestaar i at arbejde i deres aand, og det vil sige ved kritisk selvtænkning. Vi har baade ret og pligt til at kritisere dem – ikke for tankeløst at bryde ned, hvad de rejste, men for stadig mere at nærme os til det ideal, de opstillede og holdt sig for øje: Tilvejebringelsen af den mest hensigtsmæssige, bedst mulige bygning. Alt er menneskeværk. Naar vi om lidt griber murskeen, maa vi gøre os klart, at vi handler i forgængernes aand, hvad enten vi bygger til eller bygger om. Om saa vi river bygningen ned til grunden og opfører en ny, kommer vi aldrig uden om, at en bygning har der været for, vi er ikke de første paa dette sted.

Vi erkender dette. Og nu er det, som Aristoteles' buste og alle de andre buster nikker til os og hvisker: Anstreng dig, prøv om du kan gøre det bedre, rigtigere end vi.

Lad os se paa bygningen, som den staar nu, den traditionelle grammatiks bygning. Og vi vil se, at selv om den oftere er restaureret, saa bærer den dog endnu helt igennem sit præg af den gamle bygmesters haand.

Det begreb, som Aristoteles, og grækerne overhovedet, gik ud fra som det givne, det begreb, som danner grundstenen i bygningen, er begrebet *logos*, dette begreb, som oversat paa latin betyder baade *ratio* og *oratio*, baade fornuft og tale, baade tanke og sprog. Grækerne, som var rationalister, antog, at sproget *i det væsentlige* var et afbillede af den fornuftbestemte tanke, af verdensordenen overhovedet.

Logos er da allerede hos Aristoteles baade den sproglige sætning og den logiske dom, uden at disse to ting klart holdes ude fra hinanden. Kategorierne findes ved en analyse af logos i dens dele: *μέρη τοῦ λόγου*, paa latin *partes orationis*, taledelene, hvoraf Aristoteles opstillede fire fundamentale, som i latinsk oversættelse hedder *nomen*, *verbum*, *articulus* og *conjunctio*. Det er denne bygning, som gennem mindre udvidelser og ombygninger har holdt sig som den klassiske til den dag idag.

Dens fundament er talen og tanken som i princippet identiske fænomener, og dærnæst de dele, hvori talen og tanken lader sig analysere. Læren om delene er hos grækerne den egentlige *γραμματική*, læren om talen og tanken er *σύνταξις*.

Det, vi nu kalder ordklasserne, var da oprindelig ikke klasser af ord, men dels klasser af sætningsled, dels klasser af rent logiske begreber, som

disse led antoges at udtrykke. I grammatikkens senere udformning er taledelene blevet til ordklasser, der defineres ved de logiske begreber som de udtrykker, til dels ogsaa ved den sproglige form, hvori de er præget.

Den dobbeltheden, der ligger i, at Aristoteles paa een gang tilsigtede at opbygge en logik og en grammatik, gav sig karakteristisk udtryk i hans og hans disciples definitioner af taledelene. *Nomen* er hos de græske grammatikere en taledel med kasus, der udtrykker en ting eller en handling. Altsaa baade en morfologisk og en logisk definition. Jeg siger ikke: en semantisk definition. En semantisk definition maa nemlig være en saadan, der samler de forekommende særbetydninger i en enhed, forklarer de forskellige logiske, og forresten ogsaa ulogiske, anvendelser som følger af een grundbetydning, som ligger bag udtrykket. En saadan rent sproglig betydningsbestemmelse foretog grækerne ikke. De indskrænkede sig til paa den ene side at give en formbestemmelse: en taledel med kasus, paa den anden side at angive denne taledels forhold til visse rent logiske begreber, som den naturligvis ikke kan være kongruent med: handling er jo i hvert fald et videre begreb, som ikke alene nominet, men ogsaa verbet maa kunne udtrykke.

Disse definitioner er i princippet bibeholdte med deres iøjnefaldende ulemper helt ned i vor tid. I en dansk sproglære for seminarier fra dette aarhundrede læser man definitioner som disse: Udsagnsord er Betegnelser for Virksomheder, Tilstande, Overgange og Forhold. Forholdsord er Ord, der betegner forskellige Rum-, Tids- og andre Forhold.

Den traditionelle grammatik, som vi staar overfor, er en særpræget bygning. Den tilsigter efter sit anlæg et dobbelt formaal: det sproglige og det logiske. Det er en bygning i to etager, af hvilke den underste, den fundamentale, logikken, er kopieret i den overste, den afledte, grammatikken.

Mange er de mænd, som har baaret sten til denne bygning. Deres buster danner en lang række i vort mindegalleri. Men vi kommer nu til en række for sig, en række af mænd, som efter en nøje prøvelse og efter bedste overbevisning har ment helt at maatte bryde med den gamle bygmesters princip. I denne række finder vi tyskeren H. Steinthal, svejtseren F. de Saussure, vor landsmand H.G. Wiwel. Disse mænd vilde erstatte bygningens nederste etage med en anden. Fundamentet skulde ifølge dem ikke være logik, men psykologi. De fremhæver, at de logiske og de sproglige begreber ikke er kongruente, at logikken er en prokrustesseng for grammatikken, og at den sproglige realitet er de forestillinger og de

associationer, som findes i de talende individers bevidsthed eller underbevidsthed.

Tegningerne til denne nye bygning er fremlagte for os, og man er endogsaa allerede begyndt at ombygge huset i overensstemmelse dermed.

Vi er nu i vor tid en lille flok af arkitekter, og vi mødes i tegnestuen, som ligger lige bag ved forhallen, hvortil vi lader døren staa aaben: Vi vil holde os vore forgængere for øje. I forhallen hersker der ro. Over os hæver sig bygningen, den logiske grammatik med sine taarne og tinder. Men i tegnestuen er der en summen af stemmer. Vi er nemlig desværre meget uenige om, hvordan bygningen bør være.

Iblandt os er der een, der holder sig lidt for sig selv. Det er *traditionalisten*. Hans yndlingsopholdssted er mindehallen. Han mener egentlig, at alt er saare godt, som det er, blot at maaske facaden kunde trænge til at males.

Den modsatte yderlighed repræsenteres af en mand, der mener, at huset frem for alt ikke skal være systematisk opbygget, men at grammatikken maa erstattes af æstetik, følelespsykologi og folkepsykologi. Han kalder sig *den idealistiske nyfilolog*. Hans holdning er helt negativ, og han vender ryggen til mindehallen. Han mener egentlig, at hele grammatikkens hus er et overflodigt hus.

Et tredie standpunkt er *diakronikerens*. Han er ligeledes nihilist. Han anser den historiske grammatik, som slet ikke er en grammatik i systematisk forstand, for den eneste gyldige.

Imellem disse yderstandpunkter staar vi andre, som er mere enige. Vi er enige om det urigtige baade i traditionalistens, i nyfilologens og i diakronikerens ræsonnement, og vi er enige om principperne for opførelsen af den nye bygning.

Vi har allerede svaret nyfilologen og diakronikereren: Systemet er en realitet, som ikke kommer til sin ret fra deres synspunkt.

Vi har egentlig ogsaa svaret traditionalisten, den logiske grammatiker: Sproglig betydning og logisk begreb dækker ikke hinanden, det første kan ikke opbygges paa det andet. Sproget er ikke logisk, det kan være ulogisk, det er, som man har sagt, alogisk, eller, som det hedder hos Lévy-Bruhl [i en aandfuld og tankevækkende teori]: sproget er prælogisk, det afspejler en mere primitiv mentalitet end den, der finder udtryk i den bevidste tænknings logik. Ingen hidtidig logisk teori har kunnet faa bugt med denne vanskelighed. I den allernyeste tid har Viggo Brøndal gjort et højst interessant forsøg paa at opbygge læren om ordklasserne paa logisk og traditionalistisk grund, med direkte anvendelse af fundamentale

aristoteliske kategorier. Et bedre, klarere og mere konsekvent forsøg i denne retning er aldrig blevet gjort. Det er, som det er lykkedes Brøndal at hæve det, som oldtiden dunkelt tænkte, op til absolut og endelig afklaring. Men netop derved afdækkes metodens brøst. De begreber, der opstilles, er rent spekulative, de bygger ikke paa en empirisk iagttagelse af sprogstoffet, og de dækker ikke de sproglige kategorier. Et enkelt eksempel: kategoriens præposition defineres som en klasse af rene forbindere eller relatorer, altsaa ord, hvis eneste funktion er den, at udtrykke et forhold eller en relation, og som hverken betegner en genstand eller indeholder et beskrivelseselement. For at nu denne definition skal kunne anvendes paa sproget, maa en mængde af sprogets faktiske præpositioner udskilles.

Definitionen passer kun paa nogle faa elementer, som forfatteren derved udnævner til at hedde ægte præpositioner, som fransk *de* og *à*. Dærmot erklærer forfatteren selv: "Kun relativt faa sprog har efter denne definition ægte præpositioner. Af de talrige ord, der i grammatikkerne opføres som præpositioner, bærer mange ikke med rette dette navn." Og der viser sig i praxis, ogsaa for forfatteren selv, store vanskeligheder ved at skelne skarpt mellem de saakaldte ægte og de saakaldte uægte præpositioner. Tilbage bliver det meget væsentlige spørgsmaal, hvad man skal stille op med den *faktiske* præposition, den kategori, der af Jespersen heldigt er defineret som et transitivt adverbium, og hvis existens er en kendsgerning. Den kommer ikke til sin ret i dette logiske system. De sproglige kendsgerninger naas ikke ad denne vej. Den logiske grammatiks definitioner er ikke sproglige, fordi de definitioner, sproget kræver, ikke er logiske. Dette sidste og klareste forsøg paa en logisk grammatik er et manende og advarende eksempel. En ikke ringe fortjeneste har Brøndal indlagt sig ved sin skarpt gennemtænkte afhandling, omend maaske paa en anden maade end han oprindelig tænkte sig, nemlig ved at gøre det mere klart end nogensinde, at denne vej ikke er farbar.

Forovrigt er den logiske grammatiks bygning kommet i uro paa anden maade, ved at logikerne er ved at flytte ud. De indser, at det aristoteliske naboskab med grammatikken gør dem skade. De opfører deres eget hus, *logistikken*, en ny teori hvor studiet af tanken er løsrevet fra det sproglige udtryk, som er forstyrrende fordi det ikke er logisk.

Imidlertid betegner ogsaa den psykologiske grammatik fra vort synspunkt en afvej. Den sproglige betydning og den psykologiske forestilling dækker ikke heller nødvendigvis hinanden. Vi har set, at sprogvidenskabens ikke kan være psykologi, men at den maa være autonom, *immanent*,

hvile i sig selv. For den immanente grammatik kommer kun de specifikt sproglige fænomener i betragtning, sproget i modsætning til sprogudøvelsen, og vi har set, at disse ikke er psykologiske eller individuelle, men overindividuelle, sociale. Fejlen ved den planlagte psykologiske bygning er, at den nederste etage, som *ikke* er lingvistisk, gøres bestemmende for den øverste etages, hovedetagens indretning.

Men den psykologiske grammatik kan med en let modifikation gøres brugbar for vort formaal. Naar man siger, at de grammatiske kategorier er underbevidste eller ubevidste, mener man egentlig dærmed blot, at de ikke er individuelle. Naar man siger, at de ikke er individualpsykologiske, men kollektivpsykologiske, mener man egentlig dærmed blot, at de er sociale. Den psykologiske grammatik lader sig omdanne til immanent grammatik ved en teoretisk afklaring, som ikke faar skæbnesvanger betydning for bygningens indretning og for de resultater, som den psykologiske grammatik allerede har vundet. Kun paa eet punkt sker der en væsentlig forandring i planen: bygningen skal ikke bestaa af to etager, men af een etage, som helt igennem er præget af sproget selv som specifikt fænomen.

Vi vil nu retouchere hovedlinierne i den tegning, som fra den immanente grammatiks side foreligger i udkast.

Vi maa begynde med at betragte selve det raastof, som sproget byder os, nemlig den sproglige række. Vi vælger ganske vilkaarligt en række som denne:

jeg husk|er mi|n gamle lær|er|s for|tolk|ning af latin|sk|e digt|er|e|s værk|er.

Dette er et eksempel direkte fra sprogudøvelsen. Men sprogudøvelsen er, som vi veed, altid det givne, det vi maa gaa ud fra. Sprogudøvelsen foregaar altid i rækker som denne, hvor de enkelte elementer er ordnede paa en bestemt maade, efter mere abstrakte og generelle skemaer, som ligger bag ved rækken i dens konkrete fremtræden. Og det er elementerne og deres ordning efter disse skemaer, som det er lingvistens opgave at gøre rede for. Det, der foregaar i lingvistens laboratorium, er altid en analyse af faktiske rækker. Og dette er det lingvistens første pligt at huske. Ethvert element maa forklares og defineres ved sin rolle i rækken. Elementerne maa aldrig losrives fra rækken i den forstand, at vi glemmer, at deres eneste existensberettigelse er den at indgaa i saadanne rækker. Elementerne er ifølge deres væsen redskaber, som maa defineres ved det, de yder, ved deres funktion. Den grammatik, der glemmer dette, er en

død og unyttig papirgrammatik. Det er muligt, at jeg rammer nogen traditionel grammatik med disse ord. Men jeg rammer i hvert fald ikke oldtidens grammatik: *dens* stadige princip var det at analysere logos. Paa det første punkt giver vi den gamle bygmester ret.

Vi veed allerede, at det lader sig gøre at opløse en række som denne i tre slags elementer:

Fonematikerens elementer [er de mindste lydlige enheder, for saa vidt disse spiller en rolle i den sproglige række]: *fonemerne*.

Semantikerens elementer [er de mindste begrebsenheder, for saa vidt disse spiller en rolle i den sproglige række]: lad os kalde dem *lexikalierne*.

Grammatikerens elementer [er de mindste formenheder, for saa vidt disse spiller en rolle i den sproglige række]: vi kalder dem [med et fælles navn] *grammatemerne*.

Det falder i øjnene, at der er to arter af elementer, som vi ikke har nævnt, og det er endda de to, som i den traditionelle grammatik anses for de væsentlige: ordet og sætningen. Man vil maaske tro, at det, jeg her har kaldt lexikalierne, er det samme som det andre, med et mindre kunstigt udtryk, kalder ordene, og at det, jeg her har kaldt rækken, er det samme som det andre kalder sætningen. Men jeg advarer. Det var ikke af særhed, at jeg udtrykte mig, som jeg gjorde. Med velberaad hu er jeg omhyggeligt gaaet uden om de traditionelle *udtryk* og dærmed om de traditionelle *begreber* ord og sætning. Det er nye begreber, jeg har smuglet ind med mine udtryk lexikalier og rækker, og de gamle begreber ord og sætning fik jeg samtidig i al stilhed bugseret ud. Lexikalier og rækker er i virkeligheden helt andre begreber end ord og sætning. Jeg skal om et øjeblik vise Dem det.

Vi uddyber foreløbig betragtningen af de grammatiske elementer, grammatemerne. Vi kan inddele dem i to underarter efter deres rolle i rækken. Nogle af grammatemerne tjener som bindeled imellem de andre: jeg husk-*er* / mi-*n* gaml-*e* lærer- / -*s* fortolkning / af latinsk-*e* digtere- / -*s* værker.

Vi har altsaa nogle elementer, som er *forbindende*, andre som er *forbundne* ved hjælp af dem: jeg / husk / mi / gaml / lærer / fortolkning / af / latin / digter(e) / værk(er). Plur.: to digter-*e*, to værk-*er*. Elementet *to* tvinger det følgende element til at antage denne særlige form for at markere forbindelsen. De forbundne elementer kaldes *semantemer* (gr. *σημα* 'tegn', *σημαίνω* 'betegner, betyder'), de forbindende kaldes *morfemer* (gr. *μορφή* 'form'). Det skal forstaas saaledes, at semantemerne er de elementer, der bærer rækkens meningsindhold, og morfemerne de ele-

menter, der former dette meningsindhold paa en bestemt grammatisk maade.

Man vil maaske sige, at disse kunstord er jo meget fine, men ganske overflødige. Semantemerne er ikke andet end det, man i gamle dage kaldte stammerne eller rødderne: /for-tolk -ning/-er-ne-s, og morfemerne er ikke andet end det, man i gamle dage kaldte affixer, præfixer, suffixer, endelser. Men dette er ikke rigtigt. Det, der opnaas ved at indføre kunstordene semantem og morfem, er, at man i sin sprogbrug kan skelne mellem form og struktur. De gamle udtryk: stamme, endelse osv. bibeholder vi i den betydning, de altid har haft, nemlig som betegnelser for strukturelle fænomener: endelsen er selve den fonemkombination *-ne*, som udtrykker morfemet bestemthed i pluralis; roden er selve den fonemkombination *tål'k*, som udtrykker semantemet, den grammatiske begrebsenhed, som ligger bagved. Vi har ved denne sprogbrug opnaaet overensstemmelse med sprogtegnets lagdeling:

struktur	formativ	formans
	rod, stamme	affix (præfix, suffix, endelse), elementstilling
form	semantem	morfem
indhold	semantembetydning	morfembetydning

Der findes semantemer af forskellige grader: *tolk* primært, *fortolk* sekundært, *fortolkning* tertiært, sml. rod og stamme.

Vi kommer nu til de større enheder. Semantem og morfem knyttes sammen i faste forbindelser efter bestemte love.

Et semantems evne til at forbindes med visse bestemte morfemer med udelukkelse af visse andre kalder vi dets *funktion*: *busk-er* (præs.), *gaml-e* (bestemt adj.), *lærer-s* (gen.), *fortolkning-en* (bestemt subst.). Et semantems evne til at forbindes med andre semantemer i rækken ved hjælp af visse bestemte morfemer med udelukkelse af visse andre kalder vi ogsaa dets *funktion*: min lærer-*s* fortolkning, min lærer-fortolker. Kort og godt vil vi da ved funktion forstaa: et semantems forbindelsesmuligheder i rækken. Disse forbindelsesmuligheder viser sig ofte som det, man kalder *styrelse*: *fortolkning* styrer *lærer* i genitiv; det er fordi *fortolkning* skal knyttes sammen med *lærer* paa denne maade, at vi bruger genitivsmorfemet.

Den sammenknytning, der finder sted, dels af semantemer og morfemer, dels af flere semantemer ved hjælp af morfemer, fører til dannelsen

af visse faste forbindelser: *jeg busker min gamle lærers fortolkning | af | latinske digteres værker*. Enhver saadan fast forbindelse kalder man et *syntagme*. (σύνταγμα 'sammenstilling, samling').

Man ser let, at der maa findes syntagmer af forskellige grader og af forskellige arter. Af forskellige grader: *jeg busker | min gamle lærer | min lærers fortolkning | jeg busker min gamle lærers fortolkning*. Man kan, om det ønskes, skelne mellem primære, sekundære, tertiære osv. syntagmer. Dette er dog kun en gradsforskel. Men en væsensforskel faar vi frem ved at skelne mellem *helsyntagmer*, dvs. saadanne, som udgør afsluttede grammatiske helheder for sig, og som ikke indgaar videre grammatisk forbindelse med andre, og paa den anden side *led*; ved *led* vil vi forstaa saadanne syntagmer som: *jeg busker | min gamle lærers | fortolkning*; ved *led* forstaa vi syntagmer, som udgør relative, men ikke afsluttede helheder, og som staar i et indbyrdes styrelsesforhold: der fører, som det ses, styrelseslinier fra det ene syntagme til det andet.

Ogsaa leddene kan være af forskellige grader: et led er enhver helhed, som forholder sig som styrende eller som styret til en anden. De mindste led i den foreliggende række er altsaa: *jeg, busker, min, gamle, lærers, fortolkning*.

Hvad var det, her skete? – Ved et tilfælde faldt disse led, disse syntagmer sammen med det, som man almindeligvis kalder *ord*. Ved et tilfælde, siger jeg. Vi er nemlig her naaet ned til noget, som principielt og definitions-mæssigt intet har at gøre med det traditionelle ordbegreb. Men tiden er inde til at se nærmere paa dette.

Med det sproglige udtryk *ord* kan man mene to principielt set helt forskellige logiske begreber, nemlig eftersom man betragter det fra grammatisk eller fra semantisk synspunkt. Videnskabens terminologi er overhovedet et stort eksempel paa inkongruensen mellem sprog og logik.

Betragtet fra grammatisk synspunkt er ordet intet som helst andet end et *helsyntagme*, det mindste *helsyntagme*, som man gennem en analyse af rækken kan naa til. Og det fremmer klarheden at tale om *helsyntagmer* i stedet for at tale om *ord*. Forholdet er nemlig det, at der findes ingen sprog i verden, hvor det ikke kan lade sig gøre at operere med begrebet *helsyntagme*. Men der findes adskillige sprog i verden, hvor det ikke lader sig gøre at operere med begrebet *ord*.

vi ha|r faa|et | e|t nyt hus

esk. *iL·u/ta·rp/nytt* (*iL·o* 'hus', *ta·rp* 'at have faaet noget nyt', *nytt* mærke for 1. person pluralis). *iL·o* > *iL·u*, *ta·rp* kan aldrig bruges alene og er:

sa-rp, modificeret, fordi det hele er svejset sammen i een kompleks forbindelse: 'vi husnyede', vel at mærke saaledes, at ogsaa elementet *vi* indgaar som element i den kemiske forbindelse. Her har vi altsaa, hvis vi skal bruge den traditionelle terminologi, kun eet ord, medens vi paa dansk har sex. Nu er det givet, at vi ikke i alle sprog bruger det samme antal ord for at udtrykke samme tanke: *domum nouam habemus* (betyder 'har', ikke 'har faaet'). Og det er paa den anden side ogsaa klart, at selv om vi indfører begrebet helsyntagme i stedet for begrebet ord, saa har vi dog i dansk et afgørende svælg i midten mellem to sekundære helsyntagmer, hvortil der ikke findes magen i gronlandsk: dær har man eet og kun eet helsyntagme. Men det, som er afgørende, er, at den gronlandske række ikke lader sig opløse i mindre helsyntagmer, medens dette altid kan lade sig gøre i vore europæiske sprog. I latin har vi ligesom i gronlandsk eet helsyntagme, der dækker hele rækken. Men dette helsyntagme er sekundært og viser sig at bestaa af mere simple, primære helsyntagmer: *domum*, *nouam*, *habemus*, hvortil gronlandsk ikke har noget som helst tilsvarende.

I gronlandsk har det ingen mening at tale om ord i denne grammatiske forstand. Ordet er et begreb, der er knyttet til den europæiske tradition, til den europæiske logik og til den arkaisk-europæiske sprogtype. Ordet er en enhed, som man har kunnet operere med med et vist held i visse sprog, nemlig i de sprog, som man i sprogvidenskabens barndom kendte bedst eller udelukkende kendte, men ordet er et begreb, som ikke har universel gyldighed saaledes som syntagmet. I den almene grammatik, som tager ligeligt hensyn til alle sprog og opstiller en teori der kan anvendes paa dem alle, kan begrebet ord ikke indgaa.

Men med ord kan man ogsaa mene noget helt andet, nemlig en enhed, som slet ikke er af grammatisk natur, men af semantisk natur.

Vi har set, at det, som udgør forskellen paa fonematik, grammatik, og semantik, det er kun det synspunkt, der anlægges paa stoffet, ikke stoffet selv. Fonematikeren, grammatikeren og semantikeren behandler det samme stof, men blot fra forskellige synspunkter. Fra semantisk synspunkt er grammatemerne og deres betydninger sagen uvedkommende.

Vi kan vise det tydeligst ved at gaa ud fra et sprog, der er stærkt grammatikaliseret, som latin. Grammatikeren analyserer *domus* i to grammatemer: det semantem, som ligger i formativet *dom-*, og det morfem, som ligger i formantiet *-us*. Ser vi paa indholdet, betydningen, af semantemet *dom-*, vil vi som grammatikere finde, at denne betydning bestaar af to bestanddele: 1) betydningen 'hus' eller 'hjem', eller, for at være forsigtigere, den særlige betydning DOM, og 2) et substantiv af femininum –

dette hører umiskendeligt med til det grammatiske betydningsindhold af *dom-*, hvis vi ikke tilføjer dette, har vi ikke udtømt bestemmelsen af dette semantems plads i det grammatiske betydningssystem. Ser vi paa indholdet, betydningen, af morfemet *-us*, vil vi som grammatikere finde, at betydningen af dette element er: nominativ singularis. Men spørger vi om indholdet, betydningen, af ordet *domus* som *semantisk* enhed, vil vi finde, at det fra semantisk synspunkt simpelt hen betyder DOM og kun indeholder dette ene element; at det er et subst. af fem. i nom.sg., det er grammatiske bestemmelser, som falder uden for semantikerens interessekreds. Hvis vi i stedet for *domus* siger *domum* eller *domo*, saa er det for semantikeren stadig det samme element, men det er det ikke for grammatikeren. Disse former er alle samme ord, men forskellige syntagmer. Ordet fra semantisk synspunkt er altsaa nu noget helt andet end det grammatiske syntagme.

Ordet fra dette synspunkt, ordet som semantisk enhed, er en realitet. Men denne realitet er os uvedkommende i dag, hvor vi vil studere grammatikken. I semantikken vil dette begreb dukke op. I grammatikken kan vi nøjes med begreberne *grammatem* (*semantem* og *morfem*) samt *syntagme*. At syntagmerne i visse tilfælde i omfang dækker ordene, vil da blot sige, at der er et tilfældigt sammenfald af de strukturelle udtryk for grammatikkens og semantikens enheder. De forbliver alligevel forskellige i kraft af det synspunkt, der anlægges. Saadanne tilfældige sammenfald kan ogsaa finde sted mellem grammatikkens og *fonematikkens* enheder: *i, a, uh, aah, s*; disse enheder er alligevel fuldkommen forskellige, eftersom man betragter dem som fonemer eller som grammatemer. De tilfældige ydre sammenfald bør ikke forvirre os.

En ganske analog betragtning kan vi anstille over for det traditionelle begreb *sætning*. *Sætning* er igen et sprogligt udtryk, der kan dække forskellige logiske begreber. Den klassiske, den middelalderlige grammatik mente med sætning: udtrykket for den logiske dom. I saa fald er begrebet grammatikeren uvedkommende. Senere er begrebet blevet udvidet, saa at mange sprogforskere nu bruger udtrykket *sætning* om de større, sammenhængende, helt afsluttede helheder, ensbetydende med hvad man ellers kalder periode eller ytring. I saa fald turde udtrykket *sætning* være overflødigt, og desuden uheldigt, fordi det kalder den logiske tradition til live, som det er opvoxet af. For at betegne dette videre begreb kan vi bruge udtrykket *ytring*.

Ytringen, defineret som enhver fuldt afsluttet række, kan nu fra grammatisk synspunkt være af to typer: Den kan være bygget som en *fast*

grammatisk forbindelse af mindre enheder. I saa fald er den et syntagme og bør betragtes som saadant. Eller den kan være bygget som en *fri* forbindelse af større enheder, saa at den bestaar af flere syntagmer. Den maa da betragtes som en enhed for sig. I dette tilfælde, hvor ytringen er en fri diskurs, sprogudøvelsens forløb efter det talende individs vilkaarlighed, saaledes at forbindelserne gaar ud over de rammer, som grammatikken dikterer, er den en enhed, som er en realitet. Men den er grammatikken uvedkommende. Den er ikke som helhed bygget over et grammatisk skema; det er en fri og regellos opbygning af de største grammatiske enheder, storsyntagmerne. Længere end til storsyntagmerne kan grammatikeren fra sit synspunkt ikke naa. Og længere end til storsyntagmerne kan lingvisten fra sit synspunkt overhovedet ikke naa. For kommer vi ud over storsyntagmerne ud i deres forbindelse i den frie diskurs, i hvilken storsyntagmerne er uanalyserede enheder, har vi ikke længere at gøre med sproglig form, men kun med fri sproglig produktion, ren sprogudøvelse. Studiet af dette omraade tilfalder ikke lingvisten og kan ikke beherskes af hans metode. Dette studium tilfalder stilistikken.

Man ser, at begrebet *syntax*, som jeg stadig kredser om som en grib om et aadsel, er et begreb, som maa opløses. Ogsaa udtrykket *syntax* er forresten et sprogligt udtryk, der dækker forskellige logiske begreber. Med *syntax* kan man mene læren om elementernes betydning; det kan da ikke udskilles af grammatikken som særskilt disciplin, thi grammatikkens opgave er den ene: at studere formen med hensyn til dens udtryk og dens betydning. Med *syntax* kan man mene læren om elementernes forbindelse; men ogsaa denne lære vil være knyttet uadskilleligt til elementerne selv; elementerne eksisterer kun i kraft af deres forbindelse; elementernes definition beror ene og alene paa deres forbindelse. For saa vidt kunde man godt sige, at al grammatik er *syntax*. Men da selve forbindelsen er formen, udgør formen, konstituerer formen, kan man med samme ret sige, at al grammatik er morfologi. Hovedsagen er, at al *syntax* er morfologi, og al morfologi *syntax*. Der er ikke to discipliner, der er kun een. Og endelig kan man med *syntax* mene læren om sætningen defineret som den frie forbindelse. Den saakaldte *syntax* falder da ikke alene uden for grammatikken, men uden for lingvistikken overhovedet og bliver stilistik. Det gør den ikke ringere, men det placerer den rigtigere.

Jeg har hermed forelagt Dem de første linier i tegningen. Vi skal nu næste gang føre tegningen videre og begynde at opføre selve bygningen gennem en betragtning af kategorierne og deres system, og først naar *det* er gjort, kan vi studere systemernes forandringer.

V.

I den foregaaende forelæsning, som var den første af dem, hvori jeg skal behandle det grammatiske system, har jeg tegnet de første hovedlinier af en grammatisk teori, som i modsætning til den traditionelle hverken bygger paa logik eller paa psykologi, men paa en fordomsfri iagttagelse af sproget selv, en teori hvor alt skal forme sig efter sprogets særlige love, og ikke en teori, der kommanderes af love, der gælder for systemer udenfor sproget selv. Selv om dette paa en viss maade betegner et brud med den aristoteliske grammatik, har jeg advaret mod at undervurdere dennes indsats. Den aristoteliske grammatik er en blanding af godt og dårligt, en blanding af sproglige og ikke-sproglige synspunkter, og paa ikke faa punkter, væsentlige punkter, vil nutidens teori trods bruddet med Aristoteles komme til at staa i gæld til ham. Naar Aristoteles gik ud fra *logos* som det givne, saa mente han ganske vist dærmed baade talens og tankens forløb; vi vil i vor teori gaa ud fra det, som jeg sidste gang kaldte *rækken*, og dærved vil vi forstaa ikke baade talens og tankens forløb, men kun talens; vi vil undgaa at forvexle de betydninger, som ligger i talens enheder, med den formelle logiks begreber, og forsøge at finde baade forskellene og lighederne imellem betydningerne og begreberne; og dog er selve den tanke at gaa ud fra rækken, fra talens forløb som det givne, for første gang udtalt af vor videnskabs grundlægger.

Lad os kort rekapitulere hvad vi sidste gang lærte af et studium af rækken. Jeg forelagde sidst et eksempel paa en række, som jeg idag skal simplificere en smule:

Jeg husk/er mi/n gaml/e lær/er

Vi har sat enhederne morfem og semantem (forbindende og forbundne enheder, beroende paa styrelsen) og syntagme som de eneste grammatiske enheder i stedet for den traditionelle grammatiks enheder: ord og sætning.

struktur	formativ (rod, stamme)	formans (affix, elementstilling)
form	semantem	morfem
indhold	– -betydning	– -betydning

Den række, vi her har opereret med, er et eksempel direkte fra sprogudøvelsen. Men sprogudøvelsen følger normalt sprogets, dvs. normens og systemets love. De enheder, vi har konstateret, tilhører systemet;

de principper, hvorefter rækken er bygget op, beror paa systemet. Men vi skal idag gaa ud over sprogudøvelsen og trænge ind til systemet selv.

Jeg har i en tidligere forelæsning udviklet, at det, som gør, at sproget udgør et system, er det faktum, at sproget i sin kerne bestaar af et net af faste relationer, faste modsætnings- og lighedsforhold imellem givne enheder. Saaledes udgør f.ex. alle de morfemer, der eksisterer i sproget, et system. Systemets relationer kan nu være af to slags: De kan være *syntagmatiske* eller *paradigmatiske*. Vi har i rækken set eksempler paa syntagmatiske relationer: der bestaar et bestemt fast forhold imellem leddene inden for samme syntagme, imellem det *styrende* led og det *styrede* led, og disse relationer er underkastet bestemte love, som beror paa det syntagmatiske system. Hvert semantem har, hvad jeg sidst kaldte en given *funktion* ... Disse funktioner er syntagmatiske relationer.

De paradigmatiske relationer er af en anden art. De beror, som deres navn udsiger, paa, at enhederne indgaar i paradigmer, dvs. i skemaer af modsætnings- og lighedsforhold, som er uafhængige af syntagmatikken:

lær-er
lær-e
lær-ling
lær-dom

De enheder, der indgaar i dette paradigme, er faktisk uafhængige af syntagmatikken i den forstand, at det er ikke styrelsesforhold, der bevirker, om jeg siger *lærer lære lærling* ... Mit valg af een af disse former er dikteret udelukkende af den mening, jeg ønsker at udtrykke, og ikke af et krav, som stilles af noget andet led i rækken.

Der findes altsaa et syntagmatisk system, som bestaar af semantemer eller af led med en bestemt funktion. Og der findes et paradigmatisk system, som bestaar af morfemer, der ikke er bestemte af styrelsesforhold. Dette sidste system er *aflædningernes* system.

Men der findes endnu et tredje system, en tredje slags relationer:

jeg : mig
husk-er : -ede : -et
mi-n : -t
mi- : di-

Vi kan for det første se, at disse relationer er paradigmatiske eller *kan være* paradigmatiske: Om jeg i denne række vælger at sige jeg *husker*

eller jeg *huskede*, beror kun paa den mening, jeg ønsker at udtrykke, og ikke paa noget styrelsesforhold; om jeg siger *husker* eller *huskede*, afhænger jo kun af, til hvilket tidspunkt jeg ønsker at henlægge min erindren, og hvad enten jeg siger jeg *husker* eller jeg *huskede*, vil mit syntagme være lige korrekt. Og egentlig gælder det samme om valget af *min* i stedet for *din* eller *hans*. Om jeg vælger at sige *min* eller *din* eller *hans* afhænger jo kun af, *hvis* lærer det er, jeg ønsker at omtale.

Men for det andet kan vi se, at disse relationer foruden at være paradigmatiske tillige er syntagmatiske eller *kan være* syntagmatiske; der gaar en styrelseslinie fra *jeg* til *husker*: den betyder, at jeg har lov til at sige *husker* eller *huskede* eller *huskes* eller *huskedes*, men saa heller ikke mere: jeg har ikke lov til at sige: *husket* eller *huskende* i den forbindelse, hvori det staar. *jeg* → *min*: jeg har lov at sige *din* og *hans*, men ikke lov at sige *sin*. Og der kan tænkes tilfælde, hvor syntagmatikken ikke engang giver mig valget imellem flere former: han sagde, at han *huskede*.

De er altsaa paa een gang paradigmatiske og syntagmatiske. Det ses let, at det system, vi her staar over for, er *bojningernes* system.

Her ser vi altsaa forskellen paa afledning og bojning: Afledningerne er udelukkende paradigmatiske; bojningerne er dærimod paa een gang paradigmatiske og syntagmatiske.

Det er af stor vigtighed at fastholde disse definitioner. Det er kun paa denne maade, at bojning og afledning klart kan adskilles. Vi skal faa rig lejlighed til i det følgende at anvende disse definitioner og til at se, hvilke talrige forvekslinger man i modsat fald vilde være udsat for at begaa.

Det er en velkendt sag, hvilke bojningskategorier der findes. Jeg skal opstille dem ganske kort:

Komparation, Numerus, Genus, Kasus, Artikel, Person, Diatese, Modus, Aspekt (Tempus).

Jeg vil nemlig nu vove et spring ud i dybet og paabegynde en fuldkommen teknisk gennemgang af morfemkategorierne i deres hovedtræk og med fremhævelse af de hovedproblemer, der knytter sig til dem. De undrer Dem maaske over, at dette skal kaldes et spring ud i dybet. Vi befinder os jo dog tilsyneladende paa gammelkendt grund: Hvor mange grammatikere har ikke siden oldtiden behandlet disse emner!

Es ist ein gross Ergetzen,
Sich in den Geist der Zeiten zu versetzen;
Zu schauen, wie vor uns ein weiser Mann gedacht
Und wie *wir's* dann zuletzt so herrlich weit gebracht.

Men jeg kan forsikre Dem for, at naar nu om et øjeblik tæppet gaar op for det drama, som hedder morfemkategoriernes teori, saa vil vi hurtigt opdage, at vi befinder os paa meget gyngende grund. Hvis man ikke er fagmand, gør man sig overhovedet paa forhaand ingen forestilling om, hvor lidet udforsket dette omraade er.

Men foreløbig har prologus ordet, og det er for at bede om overbærenhed. Vi stiller os den opgave at finde de almene love, der behersker morfemkategoriernes bygning og udvikling i alt menneskeligt sprog. Og vi stiller os den opgave, at udfinde dem ad erfaringens vej og uden at anlægge forudfattede synspunkter. Til opgavens løsning har vi næsten ikke andet til vor disposition end en række beskrivelser af enkelte sprog, beskrivelser af meget forskellig fylde, af meget forskellig klarhed og anlagte efter meget forskellige metoder. Det er da klart, at opgaven ikke kan løses med eet slag, ja at den for en stor del slet ikke kan løses, men kun kan stilles, og at vi ikke kan naa videre end til at opstille hypoteser, operere med visse sandsynligheder. Det er kun, hvis De vil gaa ind herpaa, hvis De med videnskabelig resignation vil give afkald paa at høre en forkyndelse, og nøjes med at være vidne til en undersøgelse, at jeg kan gøre det, som jeg nu har tænkt mig at gøre, nemlig at føre Dem direkte ind i det værksted, hvori den almene grammatik arbejder, og prøve paa at vise Dem, hvad vi dær beskæftiger os med.

Vi begynder altsaa med at studere *komparationen*, den tilsyneladende saa velbekendte gradbøjning, der foreligger i dansk i saadanne tilfælde som *stor : større : størst, god : bedre : bedst*, osv.

Det første spørgsmål, man som videnskabelig grammatiker maa stille, naar man staar over for saadan en kategori, er dette: Hvor mange led er der i kategorien? Hvor stor en beholdning af komparationsmorfemer har hver enkelt foreliggende sprogtilstand, eller, som man ogsaa kan sige: Hvilket komparations*inventar* er der forhaanden i de enkelte sprogtilstande? Det drejer sig endnu slet ikke om at opstille systemet, men kun om at optage en inventarieliste over de led, som systemet maa bestaa af. Og dette inventarproblem, som maa stilles for hvert enkelt os bekendt sprog i hver enkelt os bekendt periode af dets udvikling, fører videre til mere almene spørgsmål om inventaret: Hvor mange komparationsmorfemer kan der overhovedet findes i et sprog? Hvilket antal er maximum? Og hvor faa komparationsmorfemer kan et sprog nøjes med? Hvilket antal er minimum? Og hvor mange komparationsmorfemer findes der i et sprog under normale forhold? Hvad er det *kvantitative optimum*, det antal, som fra sprogets synspunkt under normale forhold

er det bedste, og som sproget under sin normale udvikling stræber hen imod?

Dette inventarproblem, som naturligvis maa stilles efterhaanden for hver enkelt morfemkategori, er for de fleste kategoriers vedkommende meget langt fra at være løst af den traditionelle grammatik. Komparationskategorien maa i denne henseende siges at udgøre et særlig gunstigt tilfælde, og det er een af grundene til, at jeg har valgt at behandle den først.

Den største vanskelighed, man i regelen staar overfor ved fastsættelsen af morfeminventaret, er den, at det i nogle tilfælde er svært at skelne imellem morfem og semantem.

Naturligvis ikke i princippet. Semantemerne er de forbundne elementer, morfemerne de forbindende dvs. at de er *signaler for styrelsen*. Det gælder i hvert fald bøjningsmorfemerne, som vi i øjeblikket alene taler om. De telefonerer til hinanden, signaliserer til hinanden og etablerer derved forbindelsen: *jeg husk-er*. Morfemernes rolle i sproget er i *princippet* ganske klar og tydeligt forskellig fra semantemernes.

Forskellen viser sig ogsaa paa en anden maade. Semantemerne kan erstattes med andre i ubegrænset omfang, uden at den syntagmatiske forbindelse derved paavirkes: *lærer* kan erstattes med *far*, *hest* eller hvad som helst – den syntagmatiske forbindelse forbliver den samme. Dærimod kan jeg kun inden for meget snævre rammer erstatte et bøjningsmorfem med et andet, uden at den syntagmatiske forbindelse ændres væsentligt: 'min gamle lærer – mine gamle lærere'. I 'jeg huskede', har vi maaske samme forbindelse, men dog næppe, da verbet sættes i en viss betydningsmæssig afstand fra subjektet; i 'jeg husker' er ikke blot betydningen af selve morfemet en anden, men hele betydningsforbindelsen imellem subjekt og verbum er øjensynlig anderledes ved passiv end ved aktiv, og desuden kan et objekt (min gamle lærer) nu ikke længer indgaa i syntagmet. Dette kan ogsaa anvendes paa komparationen: Landet er smukt / landet er smukkere end byen: naar vi ikke har komparativsmorfemet, kan et led af denne art med *end* ikke indgaa i syntagmet.

Dette forhold, at semantemerne i stor udstrækning kan erstattes med andre uden at syntagmet derfor skifter karakter, medens morfemerne saa godt som aldrig kan erstattes af andre uden at syntagmet paavirkes, kan man anskueliggøre ved at sammenligne den sproglige række med en matematisk række:

$$1 + 5 \div 3, a + b \div c \dots$$

Morfemerne er som de matematiske operationstegn, semantemerne er som de matematiske variable.

Den principielle forskel mellem morfem og semantem, mellem forbindende og forbundne elementer, er altsaa klar nok. Men det hindrer ikke, at der kan være tilfælde, hvor det er vanskeligt umiddelbart at se, om man har at gøre med et semantem eller med et morfem. Præpositionerne og pronominerne udgør ofte tvivlsomme felter. Det er nemlig et almindeligt fænomen, at et semantem og et morfem kan have samme betydning. Præpositionernes betydningsomraade synes at være identisk med, eller i hvert fald nærbeslægtet med, kasusformernes betydningsomraade, og det er underkastet tvivl, om ikke fr. *de* og *à* i virkeligheden er kasusmorfemer og ikke mere præpositioner. Det er et spørgsmaal, som forskningen paa dens nuværende standpunkt ikke har løst med sikkerhed. Paa samme maade er der en betydningsidentitet mellem de personlige pronominer og verbernes personendelser: *ego dic-o*. Er det saa forskelligt fra *moi je dis*? Retskrivningen og sprogfolelsen er konservative og viser intet.

Der maa her særlige kriterier til. Jeg skal genoptage spørgsmaalet senere. Blot paapege det her for at vise, hvor lidt vi veed paa dette fundamentale punkt. For komparationen er spørgsmaalet ikke meget alvorligt, men det melder sig dog ogsaa dær, omend i en grov form, hvori det er let at løse.

Jeg tager en fransk grammatik, slaar op paa komparation og finder følgende regel: Komparativ dannes ved at sætte *plus* foran adjektivet. Denne regel kan jeg kun anerkende som korrekt formuleret, hvis forfatteren mener, at *plus* er sunket ned til at blive et blot morfem for komparativ, saa at vi i *riche*, *plus riche* har en komparationsbøjning lige saa ægte som den danske i *rig*, *rigere*, og hvis forfatteren har ret i denne mening. Hvis han nemlig ikke mener det og mener at kunne bevise det, er han inkonsekvent. Han har saa ingen ret til at tale om komparativ i fransk, hvor det drejer sig om disse eksempler med *plus*. Han burde saa i stedet sige, at hvor vi paa dansk og paa visse andre sprog har en komparativ, en bøjningsform for at udtrykke højere grad, har man paa fransk i regelen ingen komparativ, men en forbindelse af *plus* og adjektivet eller adverbiet. En anden dansk forfatter til en fransk grammatik udtrykker sig forsigtigere, man kunde næsten sige modsat. Han siger: Fransk bruger ikke komparationsendelser, men udtrykker komparativ med ordet *plus*. Han er aabenbart sikker paa, at *plus* er et semantem. Men han bruger blot den uheldige udtryksmaade, at komparativ udtrykkes ved *plus*. Komparativ

er ikke noget, der udtrykkes i et sprog. Komparativ er noget, der enten er eller ikke er i et sprog. Hvis *plus* er et semantem, har vi i det franske *plus riche* ikke nogen komparativ, men et semantem, der har samme betydning som andre sprogs komparativmorfem.

For at klare det spørgsmaal, om det franske *plus* i *plus riche* er et morfem eller et semantem, maa vi opstille et særligt kriterium for adskillelsen. Vi maa henvise til, at elementet *plus* ogsaa kan bruges uden at et adjektiv følger efter: *il a payé plus que moi, je ne sais plus*, og der er ingen fornuftig tvivl om, at vi i disse tilfælde har det samme element og den samme betydning som i forbindelsen *plus riche*. Og i disse sidste tilfælde er der ingen tvivl om, at *plus* er et semantem. Nu kan man indvende, at det kunde jo tænkes, at et morfem og et semantem havde baade samme struktur og samme betydning, saaledes at vi i de to tilfælde trods fællesskabet i struktur og i betydning dog havde forskellig grammatisk form. Vi maa imidlertid hertil svare, at hvis dette er rigtigt, har videnskaben ingen midler til at foretage en analyse: formen kan som bekendt kun erkendes gennem iagttagelse af strukturen og betydningen. Vi maa dærfør her, som saa ofte i videnskaben, sørge for at lave vore definitioner saaledes, at de kan bruges, og dersom de saa gaar entydigt op, dersom de entydigt beskriver fænomenerne og giver et klart billede af dem, kan vi overhovedet ikke naa længere. Vi maa vedtage, at vi i et tilfælde som *plus* har et semantem. Vi maa vedtage ved en praktisk konvention, at hvor baade struktur og betydning stemmer overens, vil vi kun anerkende eet og ikke to forskellige elementer. Vi maa opstille den metodiske sætning, at hvis vi træffer et element, der har samme struktur og samme betydning som et element, der med sikkerhed kan bestemmes som et semantem, saa kalder vi det ene element identisk med det andet. Der er tvivl ved *je dis*, men ikke ved *ich sage*. Forbindelserne med *plus* er ikke komparativ. Noget helt andet er, at *plus* maaske i sig selv er en komparativ, et spørgsmaal, som jeg kommer til om et øjeblik. *plus* er grammatisk set helt igennem parallelt med det danske semantem *mere*.

Det er nu karakteristisk for den traditionelle grammatik, at den er afhængig af det skema paa tre og kun tre komparationsgrader, som er overleveret fra fædrene, og som kun er blevet til ved en ensidig betragtning af oldgræsk og latin, hvor der er netop tre komparationsgrader. Man vil finde disse tre overalt, der *skal* være tre, ogsaa f. ex. i fransk ved samtlige adjektiver, og der maa ikke være flere end tre. Dærfør ser vi det ejendommelige, at der ogsaa i grammatikker over moderne dansk figurerer de samme tre grader: *stor større størst*. Og saa tilføjes der maaske i en note

med *petit*: superlativ kan forstærkes ved tilføjelse af *aller*: *allerstørst*. Her har man altsaa taget det standpunkt at opfatte *aller* som et semantem. Det franske *plus* er man ikke bange for at opfatte som et morfem, skønt unægtelig stærke grunde taler derimod; opfatter man nemlig *plus* som morfem, opnaar man harmoni med traditionen. Men det danske *aller* tør man ikke opfatte som et morfem, for saa vilde der jo være fire komparationsgrader, hvilket ikke fandtes i guldalderen. Og dog taler meget stærke grunde for at opfatte *aller* som et morfem. Det bruges kun i denne forbindelse, og det har ingen mening i sig selv. Populært udtrykt kan vi sige, at der er et fransk ord, der hedder *plus*, men der er ikke noget nydansk ord, der hedder *aller*. Ganske vist lærer vi i sproghistorien, at *aller* er en gammel gen. plur.: 'den største af alle'. Men denne gen. plur. er ikke længere levende; den indgaar synkronisk set ikke i det nydanske kasus-system. Vi kan fornuftigvis ikke stille andet op med det nydanske *aller* end at sige at det er et komparationsmorfem: det er den rolle, det faktisk spiller i systemet. Anderledes tysk *aller*: *der allergrösste*: dær lader *aller* sig stadig analysere som gen. plur., og i tysk har vi altsaa ikke denne fjerde grad, som maa anerkendes i dansk.

En anden vanskelighed, som ofte træder frem paa grammatisk omraade, er følgende: ved siden af de regelmæssige har vi *god*, *bedre*, *bedst*; *slem*, *værre*, *værst* (suppletivisme). Ogsaa i fransk: *bon*, *meilleur*; *mauvais*, *pire*. Har vi nu her en bøjning eller har vi forskellige semantemer? Meningerne er delte, baade i den videnskabelige litteratur og i skolebogslitteraturen, som langsomt afspejler denne. Den traditionelle grammatik, som paa dansk omraade er repræsenteret af Kr. Mikkelsen, anerkender *god bedre* og *slem værre* som komparationsbøjning og indskrænker sig til at konstatere, at bøjningen er uregelmæssig: komparativ er dannet af en anden stamme end positiv. Omsat i vor terminologi mener den traditionelle grammatik altsaa, at vi i *god bedre* har samme semantem, men udtrykt ved forskelligt formativ. Helt anderledes stiller sig den nyere danske grammatik, som er inspireret af Wiwel, og hvis hovedrepræsentant er Erik Rehling. Han siger: *god* og *slem* mangler gradbøjning, som erstattes af *bedre* og *værre*, der til gengæld kun findes i komparativ og superlativ. Han mener altsaa, at der foreligger forskellige semantemer i *god* og i *bedre*.

Ogsaa her maa vi nøjes med en konvention, en vedtægt. Det er rimeligt at vedtage, at naar vi har en paradigmatiske relation mellem former af forskellig struktur, saaledes at denne relation er fuldstændig den samme som den, der normalt findes mellem former af samme struktur, saa er disse to relationer identiske. *god bedre* er komparation, fordi *god* og *bedre*

danner et paradigme, de staar i samme forhold til hinanden som de saakaldte regelmæssige komparationer som *kort kortere kortest, tyk tykkere tykkest* osv. Vi lærer heraf, og vi vil ofte gense det, at strukturen i sig selv er uden betydning for formen. Formen kræver blot at den udtrykkes ved een eller anden strukturforskel, men om denne strukturforskel er større eller mindre, er ligegyldigt, blot den er tilstrækkelig tydelig. Regelmæssighed er endda unødvendig, blot der er en parallel relation; der er sprog med lutter uregelmæssighed, men det gør ikke noget, for det er betydningen og ikke strukturen, som er afgørende. Meget vigtig er endelig den for omtalte afgrænsning mellem afledning og bøjning, jf. fransk komparativ. I flere romanske sprog (fransk, spansk, portugisisk, italiensk) har man en saakaldt absolut superlativ der gaar tilbage til lat. *-issimum*, og som betegner en meget høj grad: fr. *rarissime* 'overordentlig sjælden', ital. *bellissimo* 'overordentlig smuk', sp. *hermosísimo* 'overordentlig smuk'. Der er her det problem, om dette er en komparationsgrad; om den er ret sjælden, som i fransk, er, som vi har set, uden betydning. Den er iøvrigt f.ex. i italiensk overordentlig produktiv, en meget stærk og virksom kategori. Men det afgørende er at betydningen er absolut, ikke relativ superlativ; den er kun paradigmatiske, ikke syntagmatiske; den har ingen som helst indflydelse paa syntagmatikken: 'den smukkeste af søstrene' kan ikke oversættes ved denne form. Det er med andre ord en afledning og ikke en bøjning, der her foreligger, og disse former er altsaa ikke komparationsformer.

Vi har nu overstaaet de foreløbige vanskeligheder og kan se paa kategoriens forekomst. Man gør her strax en iagttagelse, som maaske vil forekomme overraskende, nemlig, at komparationen i sprogenes verden er en yderst sjælden morfemkategori. Den har spillet en stor rolle i ældre i.-e. og den findes endnu i adskillige nyere europæiske sprog, og den er os derfor saa velkendt, at vi er tilbøjelige til at betragte den som et næsten nødvendigt inventar. Det er den imidlertid langt fra. Nogle sprogforskere er i nyere tid gaaet saa vidt at sige, at den kun findes i i.-e. Det er paa den anden side en overdrivelse. Den findes tillige i de vestlige finnougriiske sprog, bl.a. i finsk og ungarsk, der som bekendt er indbyrdes beslægtede, og den er dær af gammel dato. Desuden findes den fra gammel tid i sydkaukasisk. Men disse tre sprogfamilier: i.-e., f.-u. og sydkauk. er de eneste, hvor komparationen har større udbredelse og dybere rodde i sprogudviklingen. I de øvrige sprog paa jordkloden mangler den i regelen ganske. De betydninger, som vi i vore sprog er vant til at udtrykke ved komparationen, udtrykkes i de fleste andre sprog paa jorden paa anden

maade, ved omskrivninger. Det kan nu være omskrivninger af den sædvanlige art med et semantem, der betyder 'mere', altsaa til en viss grad ligesom i fransk, men med den væsentlige forskel, at heller ikke semantemet for 'mere' kan betragtes som en komparativ, fordi den staar helt isoleret i systemet, hvad den franske, som vi har set, ikke gør. Ex.: matorisk, eet af papūasprogene paa Ny Guinea: 'dette hus er stort': *rūm orne beba* (ordret: 'hus dette stort'); 'dette hus er større': *rūm orne beba wēr* (*wēr* 'endnu'); 'dette hus er størst': *rūm orne beba kakū* ('sandelig').

Eller det kan være omskrivninger af anden og mere afstikkende art. Bari (sudansprog af den niloækvatoriske gruppe i Britisk Østafrika): svarende til dansk: 'Johannes er større end en profet' siger man: 'Johannes overgaar en profet'; svarende til dansk: 'han er større end de andre høvdinger' siger man: 'han er meget stor blandt de andre høvdinger'. Bantusproget basa i Kamerun: svarende til dansk: 'rom er bedre end vand' (denne udtalelse er registreret af sprogets beskrivere; aabenbart en erkendelse, der tidligt er naaet af negrene) siger man: 'rom er godt, og det overgaar vand'.

Paa polynesisk siger man 'en mand stor over Johannes'. Svarende til dansk komparativ kan man paa japansk tilføje 'endnu' ('bedre': 'endnu god') eller det udtrykkes paa andre maader ('det japanske sprog er vanskeligt ud fra det tyske'), og svarende til superlativ kan man bruge ordenstallet 'først': 'den første smukke'.

I komparationskategorien er det minimale antal led nul, og det maximale fire (dansk, svensk, norsk rigsmaal; ungarsk).

Det normale i de sprog, hvori der findes komparation, er 3 eller 2 led; baade 3 og 2 er hyppige antal. Dette er relative optima. Men det absolutte optimum er utvivlsomt nul, og falder sammen med minimum.

Vi vender os nu til betydningen og formen for at opstille systemet og se, hvorledes det er bygget og hvorledes det bevæger sig.

VI.

Problemet om morfemkategoriernes systematiske opbygning er uløst, og det er derfor nødvendigt at sige nogle ord om det i almindelighed.

Inden for den enkelte kategori kan antallet af elementer være nul, 2 eller højere, men ikke 1, da systemet beror paa modsætninger. Antallet 2 er almindeligt. Eksempler paa 2 elementer: komparation f.ex. i nyfransk, 2 personer i det engelske verbum, 2 diateser i dansk, 2 aspekter alminde-

ligt i germansk (de sammensatte tider regnes ikke med), 2 genera f.ex. i danske og franske substantiver, 2 numeri alm.

Eksempler paa 3 led: 3 personer almindeligt, 3 diateser i græsk, 3 artikler i engelsk, 3 modi (indikativ, konjunktiv, imperativ) i latin og tysk samt 3 komparationsgrader og 3 genera i en række sprog, 3 numeri i græsk.

Eksempler paa 4 led: 4 personer i eskimoisk, 4 modi (indikativ, konjunktiv, imperativ, optativ) i oldgræsk. 4 kasus findes i en række sprog, og 4 genera er almindeligt, saaledes paa dansk: *han hun den det*. 4 numeri i Australien, Stillehavet.

Men talrigere systemer forekommer ogsaa, især kasussystemer. Hyppige kasusantal er 16 (finsk) og 24 (ungarsk). I bantu findes 16 genera. 5-talssystemer er sjældne, 6-talssystemer hyppigere (kasus). 7 elementer findes meget sjældent, 8 igen almindeligt (kasus); dernæst er 12, 16, 24, 32 og 48 forholdsvis almindelige tal (48 kasus i lakisk). Alene ved antalforholdene paatvinger den tanke sig, at der her foreligger symmetriske systemer. Basistallene er 2, 3 og 4, og ved multiplikation naas de højere potenser.

Dette forhold blev iagttaget og gjort til genstand for en teori af *Vostokov* i 1831¹. Efter i lang tid at være overset er det i det 20. aarhundrede videreført af Fortunatov, Peškovskij, Karcevskij og Roman Jakobson. Peškovskij (1914) bygger paa komparationsgraderne: positiv er en "nul-kategori" og angiver slet ikke nogen grad. Sproget er fuldt af saadanne "nul-kategorier" (indikativ, nominativ, præsens, 3. person). Men Peškovskijs teori giver kun fuld forklaring for totalssystemer. Der findes i en kategori bestaaende af 2 og kun 2 elementer altid eet og kun eet element, eet morfem, som er bestemt defineret; det andet morfem staar i modsætning til det, men det er en modsætning af ganske ejendommelig art: det er ikke en saadan modsætning, at det andet morfem er positivt defineret som værende en diametral modsætning til det første; det er heller ikke en saadan modsætning, at det andet morfem er negativt defineret som værende forskelligt fra det første. Hvis *meilleur* betyder A, saa betyder *bon* 'hverken A eller ikke-A' eller 'baade A og ikke-A'. Modsætningen er ikke A: B eller A: ikke-A, men A: hverken A eller ikke-A, eller A: baade A og ikke A.

Karcevskij² gaar i 1927 noget videre og fremfører synspunkter, der har gyldighed ogsaa for tre- og firetalssystemer. Grundprincippet for den

¹ *Russkaja grammatika*.

² *Système du verbe russe. Essai de linguistique synchronique*, Prag 1927.

grammatiske kategoris opbygning er hos ham det binære modsætningsprincip: der er altid en modsætning mellem 2 – selv i rigere systemer er grundprincippet en modsætning mellem 2 og kun 2. Et tretalssystem som det tyske personsystem er opbygget over modsætningen mellem 1. og 2. person; et genussystem som det tyske (masc.-fem.-neutr.) er opbygget over modsætningen mellem masc. og fem. Dette modsætningspar er for Karcevskij en modsætning mellem positiv og negativ. Det tredje element¹ kalder han neutralt, det staar neutralt over for modsætningen mellem de to extreme elementer.

Men der findes ingen der er defineret negativt. Der findes, ogsaa i treleddede systemer, sikkert kun eet led, som virkelig er bestemt defineret, f.ex. superlativ (komparativ kan, som det hedder, træde ind for superlativ). Peškovskij har her ret over for Karcevskij. Vi staar over for en treleddet kategori som genus i latin (masc.-fem.-neutr.). Her er *equa* et dyr af hunkon, mens masc. maa være Peškovskijs nulkategori: *equos*, et dyr, om hvilket vi hverken siger at det er af hunkon eller at det ikke er af hunkon. Siger vi *equos*, kan ingen vide, om det er en hingst eller en hoppe (med dansk *hingst* og *hoppe* forholder det sig anderledes: der er her tale om to lexikalier). Men i saa fald ved vi ikke, hvad vi skal stille op med neutrum, der ikke synes mere bestemt, mere positivt defineret end masculinum.

Den nyeste og fuldstændigste teori er fremsat for nylig i 1932 af Roman Jakobson². Han opfatter forholdet mellem morfemerne som en korrelation, en gensidig relation. Element I signaliserer, at betydning A er til stede; element II signaliserer ikke, om betydning A er til stede eller ej; f.ex. genus i fransk. Element I har A-signalisering, det er *merkmalhaltig*, karakteriseret; element II har mangel paa A-signalisering, det er *merkmallos*, ikke-karakteriseret. Saaledes falder konjugationssystemet i en korrelation infinitiv – øvrige modi. Af disse er de øvrige modi det karakteriserede, infinitiv det ikke-karakteriserede element. Karakteristikken skulde være: tilstedeværelse af syntagmatiske relationer, idet Jakobson i tilslutning til Karcevskij betragter infinitiv som "l'expression d'un procès en dehors de tout rapport syntagmatique". Inden for disse øvrige modi er participierne igen det ikke-karakteriserede element, de finite former det karakteriserede. Af disse er indikativ ikke-karakteriseret, de øvrige modi karakteriserede. Af de øvrige modi er imperativ ikke-karakteriseret, konjunktiv karakteriseret.

¹ [Manuskriptet har her, og flere steder i det følgende, *kategori* i stedet for *element*.]

² *Zur Struktur des russischen Verbums*, *Charisteria Mathesio*, p. 74-84.

Til denne opstilling kan følgende bemærkes:

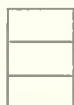
1° Det ikke-karakteriserede element kan ikke blot være defineret ved, at det ikke signaliserer et givet A (f.ex. positiv inden for komparationskategorien). Det maa tillige være defineret ved, at det staar inden for A's begrebszone. Ellers vilde jo alle de ikke-karakteriserede elementer betyde det pure ingenting, hvad der naturligvis ikke er Jakobsons mening, men altsaa er teorien urigtigt formuleret.

2° Det er ejendommeligt, at der kun anerkendes 2 elementer i hver systematisk helhed, 2 elementer i een dimension. Saasnart der findes 3 elementer i en kategori, tænkes systemet at være todimensionalt.

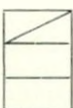
3° Det forekommer vilkaarligt og umotiveret, hvorfor det ene element opspaltes, og hvorfor denne celledeling finder sted snart i det karakteriserede, snart i det ikke-karakteriserede element. Det ser ud som et rent tilfælde og lader sig overhovedet ikke begrunde.

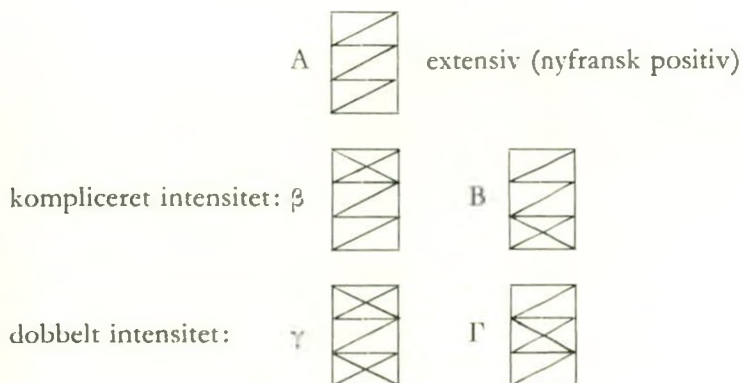
4° Selve opfattelsen er ikke sagligt rigtig. Der foreligger utvivlsomt meget ofte i sprogene endimensionale kategorier med flere end 2 elementer. En kategori med 3 elementer er ofte faktisk endimensional; baade struktur og betydning tyder i det mindste herpaa. De tre *personer* synes saaledes alle at signalisere hvad jeg før kaldte den samme begrebszone, nemlig den zone, som vi nu engang kalder grammatisk person, hvad det saa end er – det er noget homogent, noget som ikke lader sig slaa i stykker uden at man gør vold paa kendsgerningerne. Ligeledes er det farligt at slaa *genus* i stykker: der synes i strukturen at være en særlig sammenhæng ikke blot mellem maskulinum og femininum (*gravis*), men ogsaa mellem maskulinum og neutrum (*bonum*).

Tager vi komparationskategorien som eksempel, og inddeler vi dens begrebszone i 3 felter (smlgn. s. 77):

	a = stærk intensitet
	c = hverken - eller
	b = svag intensitet,

får vi følgende muligheder for bestemmelse af komparationskategoriens elementer

simpel intensitet:	α		intensiv (nyfransk komparativ)
--------------------	----------	---	--------------------------------

Ved betydningsbestemmelsen tænker jeg paa den absolutte intensitet, ikke paa den relative intensitet (*med største fornøjelse, en ældre dame*). Jeg antager, at man maa gøre dette. Men den relative intensitet maa ogsaa kunne være tilstede som ledsagefænomen ved den absolutte, da kategorien paa een gang skal være paradigmatiske og syntagmatiske. Kategorien kan være positivt, negativt eller neutralt vendt (se side 77).

Da α -A og β -B er indbyrdes solidariske, kan de forskellige komparations-systemer beskrives paa følgende maade:

- 2 led: α A
- β B
- γ Γ
- 3 led: α A γ/Γ
- β B γ/Γ
- 4 led: α A β B
- α A γ Γ
- β B γ Γ
- 5 led: α A β B γ/Γ
- 6 led: α A β B γ Γ

Dette system synes tilstrækkelig elastisk og afspejler de faktiske forhold. Jeg har foretrukket at ridse det ganske kort teoretisk op. I det følgende vil det blive anskueliggjort ved nogle eksempler, navnlig fra udviklingen indenfor italiensk og germansk, hvorefter vi vender tilbage til systemet næste gang.

I.-e.: komp.: **-is-on*: ἥδιον < *σῦδισον, masc. ἥδιων

**-is-*: **-ios-* lat. *mag-is*
olat. *mel-iōs-em*
sen-iōr-em

**-ies-* lit. *-ēs-nis*

**-ero-*, **-tero-*: *superus*, πρότερος

sup.: **-isto-*, videredannelse af det komparativiske **-is-*:

ἥδ-ιστο-ς

**-ημο-*: **-mo-*: *minimus* < **minu-mo-s*

**-τημο-*: *intimus*, skr. *ántama-h*

**-σμο-*: *maximus*

I virkeligheden er der i i.-e. kun tale om forskellige afledninger, der ikke betegnede syntagmatisk intensitet. πρότερος er en videredannelse af πρό 'foran', en adjektivisk dannelse til dette adverbium. Modsætningsforholdet mellem to eller flere genstande laa i semantemet, og ikke i morfemet. Jfr. videredannelse af pronominer som *citer* 'paa denne side', *alter* 'den ene eller den anden af 2', got. *anþar* 'id.'.

Komparationen er altsaa her sekundært opstaaet, men parallelt. Det sporgsmaal trænger sig paa, hvorfor den er opstaaet. Dette sporgsmaal kan kun besvares ved en betragtning af komparationens forhold til andre morfemkategorier.

Med forskellige strukturelle midler genfinder vi ensartede komparationsskemaer i alle de ældste i.-e. sprog:

lat.: (da superlativen er intensiv, er kategorien positivt vendt)

+β superlativ: en meget høj grad (tillige syntagmatisk)

B komparativ: en temmelig høj grad, en for høj grad (till. synt.)

Γ positiv: vægt paa hverken-eller.

Der er her taget hensyn til den absolutte intensitet. Da formerne kan bruges relativt, er intensiteten ulige stærk i forskellige tilfælde.

Dette er generalsystemet.

Ved defektiveringing faas specialsystemer:

÷α komp. }
A pos. } (-ilis: *agilis*; subst. *senex*, *juvenis*)

+β sup. }
B komp. } (*deterior-deterrimus*, *potior-potissimus*; *prior*; *magis-maxime*)

+α sup.
A pos. } *novus-novissimus, vetus-veterrimus; nuper-nuperrime*

Nogle mangler helt i komparativ: *idoneus*, hvor der saa maa foretages omskrivning med *magis* og *maxime*.

Paa denne maade undergraves det latinske komparationssystem af betydningen. Det undergraves tillige til en viss grad af strukturen, der ikke staar i optimum (dvs. at hvert morfem ikke har eet og kun eet formans). Der er mange uregelmæssigheder, dels mindre afvigelser, dels supplementisme. Systemets forfald bekræftes ogsaa af, at det er reduceret overalt i romansk. Men optimum, som er hele kategoriens forsvinden, er ikke naaet i noget romansk sprog, med undtagelse af eet, nemlig rumænsk: *bun, mai bun, cel mai bun*. I alle andre romanske sprog er kategorien blevet staaende med 2 led. Skemaet er overalt det samme:

+α komp.
A pos.

Det omfatter i samtlige disse sprog kun en lille rest af adjektiver, nemlig de to elementære modsætningspar *maior-minor, melior-peior*:

ital.: *maggiore, minore, migliore, peggiore*; men ogsaa *più grande, più piccolo, più buono, più cattivo*. Endvidere er der bestemte indskrænkninger i brugen af komparativ: *maggiore* og *minore* bruges især abstrakt, f.ex. om alder. En form dør i regelen ved at dens betydning trænges op i det abstrakte plan: betydningen bliver stadig tyndere, stadig videre, stadig vagere, og anvendelsen stadig sjældnere.

sp.: *mayor, menor, mejor, peor*; men ogsaa *más grande, más pequeño, más bueno, más malo*.

fr.: *moindre, meilleur, pire*; men ogsaa *plus petit, bon og mauvais*. Ligeledes her er anvendelsen indskrænket til det abstrakte, og inden for ordforraadet er omraadet endnu snævrere: løsrivelsen af *majeur*, som i *ital.* er paabegyndt, er fuldbgyrdet og støttes ved differentiationen i *mineur* og *moindre*.

Superlativ er overalt lig komparativ ledsaget af bestemt artikel (altsaa en anden kategori). Fra denne regel er der dog den undtagelse, at komparativ i en del tilfælde oversætter baade vor komparativ og vor superlativ, idet artiklen udelades: *ital. più bello* 'smukkere', *il più bello* 'smukkest', *la rosa più bella* 'den smukkeste rose'. Tilsvarende forhold, med smaa nuancer, findes i de andre romanske sprog. I spansk er komparativ uden

artikel svarende til vor superlativ et udbredt fænomen, ganske vist mest i faste vendinger med et let arkaisk præg. I adverbier har man tilsvarende forhold, f. ex. fransk *beaucoup-plus*; *peu-moins*; *bien-mieux*; *mal-pis*.

Vi iagttager altsaa følgende forandringer i komparationssystemet: I fælles-indoeuropæisk fandtes ingen komparation, men en komparation er opstaaet ved forskellig udnyttelse af det forhaandenværende strukturelle materiale, i latin og overhovedet i alle de ældre i.-e. sprog, saaledes med ganske parallelle systemer i græsk og i sanskrit. Da optimum er nul, er dette altsaa en bevægelse bort fra optimum, hvad der foreløbig undrer os. Vi ser de forskellige i.-e. sprog, efter deres adskillelse, uafhængigt af hinanden og hvert ad sine veje gennemgaa en fuldkommen parallel udvikling, med dannelse af et treleddet komparationsskema. Det er for det første klart, at dette ikke kan være nogen tilfældighed. Og det er for det andet klart, at aarsagen meget vanskeligt kan søges i nogen extralingvistisk faktor, i noget uden for sproget selv: sociologiske forhold, klima, osv. skifter jo netop fra det ene sprog til det andet. Miljøerne er vidt forskellige. Det fælles grundsprag er blevet overtaget af vidt forskellige befolkninger, saa at substratteorien heller ikke lader sig anvende. Man skulde saa antage, at alle disse i øvrigt vidt forskellige folkeslag havde en fælles tendens til komparation, noget, der bliver ganske usandsynligt, saa snart vi kaster et blik paa sprogverdenen i almindelighed og ser, at det absolutte optimum for komparation ellers overalt er nul. Det er mærkeligt, at folkeslagene trods de gennemgribende forskelle skulde have denne fælles perversitet at ville udvikle den luksus, som komparationen fra sprogets almindelige synspunkt maa siges at være.

Det eneste rimelige er i virkeligheden at antage, at aarsagen ligger i systemet selv, at der i det fælles nedarvede system har været en iboende disposition til at uddanne komparationskategorier, og at det er denne disposition i systemet selv, der har givet sig udslag i det øjeblik, da det folk, der talte det i.-e. grundsprag, splittedes og gav sig til at vandre paa erobringstogt i forskellige retninger. Saa længe det i.-e. folk og det i.-e. grundsprag var en enhed, har den konservative tendens virket, den konservative tendens, som altid vil virke i en befolkning, der udgør et sluttet og relativt roligt samfund. Et samfund i stabilitet har tendens til at holde alle sine institutioner i stabilitet, herunder sproget, som er een af de vigtigste samfundsinstitutioner. Men da det i.-e. samfund opløstes, losnede denne konservative tendens sit tag, og sprogsystemet kunde give sig til at fuldbyrde de forandringer, som det maaske længe havde haft dispositioner til.

Vi maa altsaa antage, at aarsagen til komparationens opstaaen har ligget i systemet selv. Der maa i systemet have været en situation, som paa een eller anden maade har været kritisk, og som har gjort komparationskategoriens opstaaen nødvendig eller ønskelig. Der er dannet, kunde man sige, et relativt optimum paa 3 led inden for komparationskategorien. Hvorfor det er dannet, kan først en betragtning af systemet som helhed vise os. Vi maa foreløbig nøjes med en blot konstateren.

Men det relative optimum paa 3 led er hurtigt paany blevet opgivet. I latin (og forøvrigt ogsaa i andre gamle i.-e. sprog) var systemet paa forskellig maade truet, dels af betydningsforholdene, dels af strukturen. Uregelmæssigheder i strukturen og systemer med reduktioner og defektiveringer banede vejen for en gradvis tilbagevenden i retning af det absolutte optimum. Om det latinske system gælder naturligvis iøvrigt det samme som sagdes om det indoeuropæiske: det bestod, saa længe den samfundsenshed bestod, hvorpaa det hvilede. Det holdt sig i kraft af traditionen; det vedblev at bestaa, saa længe romerriget holdt det oppe. Men under systemet og inde i det gravede der sig kanaler frem, dels i betydningen, dels i strukturen, saa det maatte falde sammen den dag, da romerriget faldt, dvs. da de talende individer ophørte at respektere og at følge den højeste norm, magtbuddet fra Rom. Da dette skete, og den konservative tendens løsede sit tag, fulgte systemet sine iboende dispositioner, som nu, under en ny systemsituation, gik i retning af en reduktion.

Vi maa da tænke os, at komparationen i sprogsystemet staar som en kriseforanstaltning, der indtræder under givne betingelser, men som er disponeret til paany at forsvinde, saa snart den har opfyldt sin mission. Dette maa være sket allerede ved det latinske systems dannelse, og den har herefter kun luret paa en lejlighed til at blive reduceret.

Vejen til reduktion kan nu være een af to: en direkte og en indirekte. Hvilken vej der vælges, afhænger atter af systemets helhedsbygning. Alle de romanske sprog synes at have valgt den direkte vej, men det absolutte optimum er kun naaet i rumænsk. Rumænsk er som bekendt det af de romanske sprog, som senest har faaet et rigs- og skriftsprog, hvor en fast norm først sent er uddannet. Systemet har naaet at fuldføre sin bane, inden den konservative tendens paany strammede sit tag. Det kan dog ogsaa være, at aarsagen ligger i systemet; noget i systemet har favoriseret komparationens fuldstændige bortfald. I de andre romanske sprog er skemaet tydeligvis paa vej mod den fuldendte direkte reduktion, men det danner et hængeparti; brikkerne er blevet staaende, indtil spillet engang skal fortsættes. En lille trofast og uhyre sejlvet flok af centrale

adjektiver har overlevet krisen. Den sidste skanse blev staaende, og nu kan den ikke blive fjernet, for sproget igen en gang faar frit løb.

Forøvrigt kan aarsagen ogsaa ligge i systemet, være et samspil af genus, numerus, kasus og artikel. Sprog med artikel bruger denne som løftestang for at faa komparationskategorien fjernet, saaledes i alle romanske hovedsprog undtagen rumænsk (hvor artiklen kom for sent til at kunne bruges), og ganske uafhængigt heraf i lettisk og i nygræsk.

I nygræsk staar der nemlig ogsaa et hængeparti. I oldgræsk arbejdede artiklen sig tidligt frem, favoriseret af forskellige omstændigheder. Den har været parat til at kunne trænge ind paa superlativens omraade og fortrænge denne, og den har gjort det i det øjeblik, oldtidskulturen sluttede og den konservative tendens for en tid løsnedes. Men ogsaa i nygræsk har vi et hængeparti ganske som i det vestlige romansk: *μικρός μικρότερος ὁ μικρότερος*. Desuden er der omskrivninger med *πιο*. Det minder slaaende om nyfransk, men er ganske uafhængigt deraf.

Det er een af artiklens opgaver at afskaffe komparationen, naar denne har gjort sin nytte. Sprog med artikel passerer gennem et relativt optimum paa 2 led, hvori de standser indtil videre.

VII

Jeg har i den sidste forelæsning opridset konturerne af en teori for morfemkategoriernes bygning.

Vi husker, at morfemkategorierne er følgende: Komparation, numerus, genus, kasus, artikel, person, diatese, modus og aspekt.

Hver af disse morfemkategorier udgør en lille verden for sig, en afgrænset begrebszone, som er kategoriens grundbetydning, og inden for hvilken modsætningerne imellem kategoriens enkelte led udspilles.

Vi har foreløbig brugt komparationen som mønsterexempel, og vil ogsaa gøre det idag.

Komparationskategoriens grundbetydning, altsaa den begrebszone inden for hvilken komparationsgraderne danner deres indbyrdes modsætningsforhold, er ikke vanskelig at fastsætte. Komparationens begreb er *intensitet*. Komparationsgraderne tjener til at betegne den styrke, hvormed een eller anden egenskab er til stede eller angives at være til stede hos sin bærer. Siger jeg *Hans er stærk, men Peter er stærkere*, angiver jeg, at baade Hans og Peter er bærere af egenskaben 'stærk', men med forskellig intensitet: hos Peter er egenskaben til stede med større intensitet end hos Hans. Siger jeg *Hans er svag, men Peter er svagere*, saa er det egenskaben

'svag', der angives at være til stede med større intensitet hos Peter end hos Hans.

Begrebszonen *intensitet* kan vi inddele i 3 logiske modsætninger:

☐	+	pos.	stærk intensitet
☐	0	neutr.	hverken – eller
☐	÷	neg.	svag intensitet

Disse tre felter er nu imidlertid ikke uden videre hvert for sig repræsenterede i de enkelte komparationsgraders betydning. Inden for komparationen, som inden for enhver anden grammatisk kategori, vil de sproglige modsætningsforhold ligge anderledes end de her opstillede logiske. Sproget vil bruge den logiske begrebszone paa en særlig maade og efter et særligt princip, nemlig følgende:

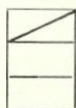
Af de tre felter, $+$ -feltet, 0 -feltet og $\div$ -feltet, gøres det ene, og kun det ene, bestemmende for systemets opbygning. Eet bestemt felt gøres til basis for hele kategorien, til den axe, hvormed hele kategorien drejer sig, enten det positive, det negative eller det neutrale felt. Det er sjældent, at det er det neutrale, der vælges til basis, men det forekommer. Normalt er det enten det positive eller det negative felt. Hvis det positive felt vælges til basis, hvis altsaa kategoriskemaet er opbygget over det positive felt, siger vi, at skemaet er positivt vendt. Hvis det negative felt vælges til basis, siger vi, at skemaet er negativt vendt. Hvis det neutrale vælges til basis, siger vi, at skemaet er neutralt vendt.

Basisfeltet kender vi paa, at det har en bestemt defineret betydning; naar en grammatisk form har en betydning, der falder sammen med basisfeltets, samler betydningen sig klart og skarpt inden for dette felt: betydningen falder sammen med det logiske felt. Dette felt bærer en *intensiv* betydning. I modsætning hertil vil ingen af de andre felter kunne være bærere af en saadan skarpt defineret, intensiv betydning. De betydninger, der knytter sig til de to andre felter, vil være *extensive*, de vil have tilbøjelighed til at gaa ud over disse felter, og brede sig ud over hele begrebszonen.

☐	>	(> betegner et intensivt led,
☐	<	< et extensivt).
☐	<	

Det simpleste tilfælde er nu det, hvor et skema kun har to led. Dette tilfælde er hyppigt for komparationsskemaets vedkommende. Vi har det f.ex. i fransk i tilfældene *bon-meilleur*, *mauvais-pire*, *petit-moindre*; *bien-*

mieux, mal-pis, peu-moins, beaucoup-plus. Paa den ene side har vi her en positiv, paa den anden side en komparativ-superlativ (den er paa een gang begge dele). Der kan ikke være nogen tvivl om, at det er komparativ-superlativ, der udgør skemaets intensive led, og da komparativ-superlativ betegner en stærk intensitet, er skemaet altsaa positiv vendt: komparativ-superlativens betydning er simpelt hen lig med det positive felt af begrebszonen:

α

Den stærke intensitet, som komparativ-superlativ betegner, kan som bekendt enten være en relativ eller en absolut intensitet. Der foreligger saakaldt relativ intensitet, naar man sammenligner en genstand med to eller flere andre: *Pierre est meilleur que Jean. Pierre est le meilleur de tous les garçons*. I saa fald har komparationsgraden syntagmatisk værdi: den over indflydelse paa omgivelserne gennem styrelsesforhold (cf. s. 59).

Der foreligger saakaldt absolut intensitet, naar man ikke foretager nogen sammenligning mellem forskellige genstande, men blot angiver, at egenskaben er til stede med stærk intensitet: *les meilleurs souhaits*. I saa fald har komparationsgraden ingen syntagmatisk værdi, men kun paradigmatiske værdi: komparativ-superlativen har ingen indflydelse paa rækken, men er kun defineret ved, at den indgaar i et paradigme sammen med positiven *bon*.

Saa længe vi nu holder disse to tilfælde hvert for sig, er det let nok at se, at komparativ-superlativen betegner en stærk intensitet. Vi har imidlertid ikke lov til at holde de to tilfælde adskilte. Vor opgave er at finde een fælles grundbetydning, som gælder for alle særlige anvendelser af komparativ-superlativen. Og det er da naturligt at gaa ud fra den absolutte betydning som den primære. Hvor vi har den absolutte betydning, har komparativ-superlativen stærk intensitet i sig selv, uden for al sammenhæng: vi kan være sikre paa, at betydningen 'stærk intensitet' virkelig ligger i komparativ-superlativen selv, og ikke blot opstaar som følge af sammenhængen. Den relative betydning er da en speciel anvendelse af den absolutte: den form, der i sig selv betegner stærk intensitet, anvendes ogsaa til at betegne en relativt stærk intensitet.

Men der opstaar herved en tilsyneladende vanskelighed, særlig hvis vi gaar ud fra et sprog som dansk. Man kan nemlig indvende at superlativ

i dansk kan anvendes ogsaa i det tilfælde, hvor man sammenligner to genstande, som begge kun besidder den omtalte egenskab i meget ringe grad. Jeg kan f. ex. omtale to udprægede kæltringer, og dog sige, at den ene af dem er nu trods alt moralsk set den *bedste*. Hvis jeg nu skal lægge den absolutte intensitet til grund for min bestemmelse af superlativens betydning, maa jeg jo dog her sige, at superlativen betegner en ringe intensitet.

Det er imidlertid højt karakteristisk for toledede komparations-skemaer som det franske, at denne anvendelse af komparativ-superlativ er udelukket. Der er altsaa her en forskel mellem dansk og fransk, som hænger sammen med skemaets bygning. Den danske superlativ er, som vi om lidt skal se, anderledes defineret end den franske komparativ-superlativ. Den danske superlativ *kan* i visse tilfælde betegne en intensitet, der absolut set er svag. Men det kan den franske komparativ-superlativ ikke. Det er ikke korrekt fransk at sige om to fuldkomne kæltringer, at den ene er *meilleur que l'autre*. Jeg ser naturligvis bort fra spøg og ironi. Det er en forudsætning, at man mener, hvad man siger. En franskmænd vil øjeblikkelig reagere og rette det til, at den ene er *moins voleur, moins dépravé, moins méchant que l'autre*. Prov det blot, naar De engang taler med en franskmænd. Jeg har prøvet det selv gentagne gange. Proven behøver naturligvis ikke at anstilles ved hjælp af de par adjektiver, som har den egentlige komparation. Den kan lige saa godt anstilles med de adjektiver, der ikke har komparation, men som bruger omskrivningen med *plus*, idet denne omskrivning helt igennem ækvivalerer med den egentlige komparation. Prov blot at sige til en franskmænd: *Copenhague est plus petit que Paris*. Og De vil faa svaret: *Non, il n'est pas plus petit; il est moins grand*.

Her er eet af de punkter, hvor aandfulde talere vil være parat til at rose franskmændene for deres storartede logik. Og dog er grunden simpelthen den, at det franske komparationsskema er bygget anderledes end det danske. Den franske komparativ-superlativ betegner stærk intensitet og intet som helst andet.

I modsætning dertil betegner positiven en hvilken som helst intensitet:

A

Det er klart, at naar jeg tillægger en genstand en egenskab, saa kan genstanden besidde denne egenskab med meget forskellig intensitet. En viss intensitet skal der naturligvis altid til, for at jeg overhovedet vil tillægge genstanden egenskaben, men denne intensitet kan være svag eller stærk alt efter forholdene.

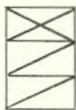
Positiven har extensiv betydning.

Eet felt sættes i modsætning til hele zonen: α A.

Vi skal nu betragte de *treleddede skemaer*. Treleddede komparations-skemaer er jo velkendte fra sprog som latin og tysk og desuden fra mange andre sprog, hvor vi paa samme maade har baade en superlativ, en komparativ og en positiv. Vi kan vælge tysk som monsterexempel.

Vi gaar altsaa ligesom før ud fra de tilfælde, hvor komparationsgraderne anvendes absolut.

Naar vi gaar over fra fransk til tysk, ser vi hurtigt, at vi kommer ind i et skema, hvor betydningerne fordeler sig over begrebszonens felter paa en helt anden maade. De tyske komparationsgrader har helt andre betydninger end de franske. Ligheden bestaar blot i, at de ligger inden for samme begrebszone i de to sprog. Den tyske superlativ kan i modsætning til den franske komparativ-superlativ, men i lighed med den danske superlativ, bruges relativt uden hensyn til, om egenskabens absolute intensitet er stærk eller svag: her kan iblandt forskellige skurke een udpeges som den, der moralsk set er *der beste*. Betydningen *kan* altsaa besætte et hvilket som helst af zonens tre felter. Men det felt, der er fremherskende i betydningen, er dog det positive: superlativen kan bruges *absolut* for at betegne en meget høj grad, altsaa ganske simpelthen en stærk intensitet: *mit dem grössten Vergnügen*; *höchst merkwürdig*; *äusserst selten*. Og denne anvendelse er adskilligt mere udbredt ved den tyske superlativ end ved den franske komparativ-superlativ. Altsaa:

β

Den tyske *komparativ* maa vi naturligvis ogsaa bestemme ved at gaa ud fra de tilfælde, hvor den betegner absolut intensitet. Og det er indlysende, at det, den betegner i disse tilfælde, er overvejende en *svag* intensitet. *Eine ältere Dame* er en dame, der vel kan betegnes som gammel, men som dog kun har egenskaben *gammel* i ringe grad, med svag intensitet. Vi har jo ogsaa fænomenet paa dansk, og man har ofte fremhævet

det mærkværdige i, at *en ældre dame* er yngre end *en gammel dame*, og at *en yngre dame* er ældre end *en ung dame*. Det er imidlertid kun mærkværdigt saa længe man følger den traditionelle grammatik, som kræver, at komparativ skal betegne en højere grad end positiv. Det mærkværdige forsvinder, naar man erkender, at komparativens væsentlige betydning er 'svag intensitet', men at den tillige *lejlighedsvis* kan betegne stærkere intensiteter:

B

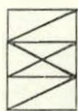
Den franske komparativ-superlativ kan aldrig have denne betydning af en temmelig høj grad eller en ringe grad. Man maa her bruge omskrivninger f.ex. med *assez* plus positiv: *assez vieille*; *un peu moins jeune*.

Vi har i tysk og latin en anden konfiguration af betydningerne end i fransk. Det er i fransk eet felt, der staar i modsætning til alle felterne, saaledes at det intensive led besætter eet og kun eet felt, medens det extensive led breder sig ubestemt over hele zonen uden særlig fremhævelse af noget af felterne.

I tysk og latin har vi dærimod eet felt, der staar i modsætning til eet andet felt, saaledes at henholdsvis det intensive og det extensive felt fremhæves. I det franske tilfælde signaliseres det positive felt alene i modsætning til hele zonen. I det tyske tilfælde signaliseres baade det positive og det negative felt i modsætning til hinanden, dels intensivt, saaledes at vægten ligger paa det positive felt, dels extensivt, saaledes at vægten ligger paa det negative felt; da det extensive felt signaliseres i begge tilfælde, og da det extensive felt altid har tendens til at brede sin betydning ud til de andre felter, bliver ogsaa det neutrale felt besat i begge tilfældene.

Vi mangler nu at bestemme positiven. Den var i fransk lig med begrebszonen som helhed. Det viser sig bl.a. ved, at positiven lader sig kombinere med en hvilken som helst semantisk intensitetsbestemmelse: *il est peu riche, il est très riche, il est plus riche, il est on ne peut plus riche*. Skolegrammatikkens komparativ, omskrivningen med *plus*, indgaar heri som et særtilfælde. Og dette gælder ogsaa ved de adjektiver, som tillige har en virkelig komparation: det er muligt at sige *plus bon*; det er almindeligt, ja endda det almindeligste, at sige *plus petit* og *plus mauvais*. I tysk er de tilsvarende omskrivninger med *mehr, meist* og *am meisten* meget sjældne; de er under normale forhold indskrænkede til det tilfælde, hvor man ikke

sammenligner to forskellige genstande i henseende til samme egenskab, men hvor man sammenligner to forskellige egenskaber ved samme genstand: *er ist mehr gut als klug*. Dærimod siger man ikke gerne *Franz ist mehr reich als Peter* i stedet for *Franz ist reicher als Peter*. Det er naturligvis muligt at sige *wenig reich* og *sehr reich*, men positivens betydning koncentrerer sig omkring det neutrale felt:

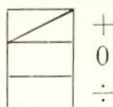

Γ

Der er her en midtpunktsamling, der er ukendt ved den franske positiv. Der er besat et extensivt felt, men denne gang det neutrale. Betydningen breder sig ud herfra, som altid fra extensive felter, til de to andre.

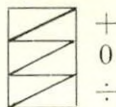
Medens skemaet for fransk komparation saa saaledes ud:

Komp.-sup.

α

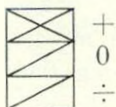
pos.

A

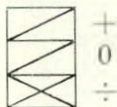
har vi i tysk følgende skema:

sup.

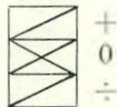
β

komp.

B

pos.

Γ

Modstykket til Γ er γ, som der senere vil komme et eksempel paa:

γ

I α -området signaliseres eet felt, det intensive, i modsætning til alle felter. I β -området signaliseres to felter, det positive og det negative, i et indbyrdes modsætningsforhold. I γ -området signaliseres paa den ene side det positive og det negative felt sammen og paa den anden side det neutrale felt, i et indbyrdes modsætningsforhold:

$$\begin{array}{l} (\beta) \quad + : \div \\ (\gamma) \quad + \div : 0 \end{array}$$

Vægten ligger paa den ene eller paa den anden side af modsætningsforholdet. I begge tilfælde vil et extensivt felt være signaliseret (i Γ 0, i γ $\div$), og betydningen vil altsaa i begge tilfælde brede sig til hele zonen.

Den logiske baggrund for hele skemabygningen er da den, at der ved (β) signaliseres et kontrært modsætningspar, ved (γ) et kontradiktorisk modsætningspar, medens der ved (α) signaliseres en mere vag modsætning, der ikke er bestemt som kontrær eller kontradiktorisk.

Det led, der har formantiet nul, er extensivt eller ligger i (γ). Strukturen er symptomatisk.

Vi gaar nu over til de *firleddede* systemer. De er for komparationens vedkommende sjældne: de kendes kun fra nydansk, nysvensk og fra ungarsk. Af disse er det nysvenske og det ungarske tilfælde de simpleste, og dem vil vi dærfør nævne først. Selv om der, som jeg om lidt skal vise, er en forskel, ligner det svenske og det ungarske skema dog meget det danske. Naar vi stiller graderne op i traditionel orden, bliver det følgende:

<i>god</i>	<i>jő</i>
<i>bättre</i>	<i>jobb</i>
<i>bäst</i>	<i>legjobb</i>
<i>allrabäst</i>	<i>legeslegjobb.</i>

Alle almindelige adjektiver kan kompareres i disse fire former.

+ β *allra-*, *leges-leg-*

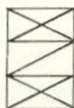

Kan godt bruges, ligesom i dansk, selv hvor intensiteten absolut set er ringe.

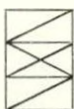
B komparativ

= komparativ i tysk, engelsk, latin

γ superlativ

Kan ligesom *legesleg*- lige saa godt bruges, hvor intensiteten er ringe. Et sprog, der disponerer over en endnu højere grad, faar mindre vægt paa den stærke intensitet i den simple superlativ. Den simple superlativ er her ikke længere nogen *rigtig* superlativ.

 Γ positiv

= positiv i tysk, engelsk, latin.

Igen her ser vi, at det led, der har formantiet nul, er extensiv eller (γ) (eller begge dele).

Dansk afviger kun fra svensk og ungarsk i een henseende, og i denne henseende afviger dansk tillige fra tysk, engelsk og latin. Naar man sammenligner to genstande og vil angive, hvilken af disse to genstande der besidder en given egenskab med relativt stærkest intensitet, benytter man sig i svensk, ungarsk, tysk og latin af komparativen, men i dansk af superlativen:

Mi jobb, víz vagy bor?

Was ist besser, Wasser oder Wein?

Vad är bättre?

Utrum melius?

Hvad er *bedst*, vand eller vin?

I dansk har vi altsaa det forhold, at komparativen anvendes sjældnere end i de andre sprog. Nu er det en almindelig regel, at forholdsvis sjælden brug af en form er tegn paa, at den er forholdsvis bestemt defineret. Jo sjældnere en form er, des større sandsynlighed er der for, at den er intensiv enten i (α)- eller i (β)-omraadet; jo hyppigere den er, des større sandsynlighed er der for, at dens mange særanvendelser kun lader sig forklare ved at definere den som A, B eller γ/Γ ; i (γ) er jo hele zonen signaliseret, saa der er altid plads for en broget mængde særanvendelser. Den regel, jeg her har nævnt, er naturligvis kun, hvad man i videnskaben kalder en heuristisk regel: den kan ikke umiddelbart deduceres af definitionerne, men den forliges med definitionerne og giver, anvendt med forsigtighed, en pegepind i tvivlstilfælde.

Det er da *sandsynligt*, at den danske komparativ er β ; α er naturligvis udelukket, da den *kan* betegne intensiteter af forskellig styrke. Men saa

er konsekvensen, at det nydanske komparationsskema maa være *negativt vendt*, en situation, som er forudset i min teori, men som synes enestaaende inden for komparationen. Den har imidlertid, som jeg om lidt skal vise, sin sproghistoriske forklaring. Vi ser nu i øjeblikket blot paa systemet, som det er bygget i sig selv, og det viser sig altsaa, at den eneste afvigelse fra det ungarske skema er den, at skemaet er negativt vendt, og at *aller*-formen og komparativ følgelig bytter plads i forhold til svensk og ungarsk:

$\div \beta$ komp.

B *aller*-

γ sup.

Γ pos.

Som jeg sidst antydede, vil man kunne tænke sig *rigere* systemer end disse. De findes blot ikke inden for komparationen.

De normale typer er:

2 led: α A

3 led: β B γ/Γ

4 led: β B γ Γ

5 led: α A β B γ/Γ

6 led: α A β B γ Γ

α -A og β -B er solidariske; desuden er (β) og (γ) under normale forhold solidariske.

Hvis et skema nu har mere end 6 led, er det fordi det er todimensionalt, f. ex. 8:

	β	B	γ	Γ
β				
B				
γ				
Γ				

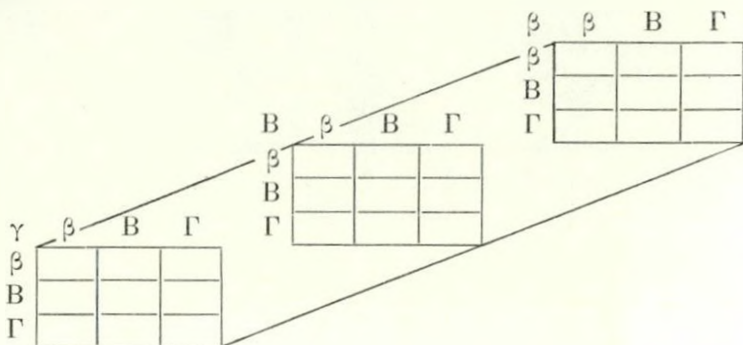
Hvert led er altsaa defineret ikke ved eet, men ved to momenter.

Det her nævnte slaar til under *normale* forhold. I flerdimensionale skemaer gælder der imidlertid særlige betingelser, som bevirker, at vi kan faa andre konstellationer af leddene i den *ene* dimension, men *kun* i den ene; det er dem, jeg desuden nævnede sidste gang:

- 2 led: β B
 γ Γ
 3 led: α A γ/Γ
 4 led: α A β B
 α A γ Γ

Solidariteten mellem (β) og (γ) gælder altsaa kun fast for endimensionale kategorier.

For øvrigt forekommer der ogsaa kategorier med flere end to dimensioner:

Der er altsaa hermed mulighed for $6^3 = 216$ led. 48 er det empiriske maximum¹. Men ved færre led end 6 i de tre dimensioner kan man opstille tredimensionale kategorier, som svarer til faktiske forhold. Fir-dimensionale kategorier er jeg ved mit hidtidige arbejde med teorien ikke blevet fort til at opstille.

Jeg har antydnet disse ting for med det samme at give et overblik over teoriens muligheder. Jeg skal faa lejlighed til i hvert fald at vise Dem eksempler paa todimensionale skemaer, og jeg skal desuden under den konkrete fremstilling af enkelte kategorier faa lejlighed til at give nogle væsentlige tilføjelser til selve teorien, tilføjelser, som jeg med vilje har udeladt nu for ikke at synes for abstrakt.

Jeg har imidlertid ment det rigtigt idag at foretage denne noget omhyggelige gennemgang af det teoretiske grundlag, som jeg sidst kun naaede at antyde. Jeg skal nu fortsætte min fremstilling af komparations-kategoriens bevægelser under den sproghistoriske udvikling.

Vi saa sidste gang, at komparationen er en sjælden kategori i sprog-verdenen, og at den ikke fandtes i det i.e. grundprog, men at den er

¹ *La Catégorie des Cas*, s. 138.

opstaaet uafhængigt og parallelt i de enkelte ældre i.-e. sprog, f.ex. sanskrit, græsk og latin, efter deres udskillelse af det fælles grundlag. Ved den historiske tids begyndelse staar stjernebilledet allerede over horisonten som et treleddet system:

+ β sup.
B komp.
I' pos.

Saaledes f. ex. i latin. Men under den videre historiske udvikling slukkes den ene af stjernerne. I rumænsk *er* stjernebilledet gaaet ned, dær er ingen komparation mere, i de andre romanske sprog er stjernebilledet tydeligt i nedgang. Det staar endnu lavt over horisonten med to temmelig svagt lysende stjerner:

+ α komp.-sup.
A pos. (parallelt i græsk og i lettisk).

Vi har ment at maatte forklare dette fænomen ved forhold paa andre punkter af firmamentet. Jeg har antydnet, at visse forhold inden for numerus, genus og kasus har fremkaldt komparationen som en midlertidig nødforanstaltning. Efter at have opfyldt sin mission er komparationen igen paa retur, og artikelkategoriernes fremvæxt er et middel til at skaffe den af vejen. Det lykkes imidlertid ikke helt, og grundene kan være to:

Enten er det simpelt hen, fordi den konservative tendens, som var stærk under oldtidskulturen, og som blev stærk igen, da den satte sig til rette paa de nyere kulturers trone, i mellemtiden ikke har løsnet sit tag længe nok til, at sproget naaede at skaffe sig af med komparationen; det er jo indlysende, at der maa en viss, ret lang tid til, inden sproget kan skaffe selve det strukturelle materiale, de endelser og bøjninger, af vejen, som tjente til at udtrykke den paagældende kategori. Eller ogsaa – og det er vistnok sandsynligere – er det *tillige*, fordi artikelkategoriernes opstaaen vel har afskaffet den gamle superlativ, men til gengæld retarderet den øvrige udvikling ved at fremkalde en situation, hvor det relative optimum er to led: en situation, hvor artiklen har overtaget de gamle superlativsfunktioner, men hvor den gamle komparativ og positiv stadig fungerer videre, giver en forelobig standsning, hvori systemet hviler, indtil en ny breche kan blive skudt i muren.

Og dog ser vi, hvor betænkeligt, næsten ynkeligt den romanske komparation luder ned imod horisonten. I sandhed et stjernebillede paa hæld. Kun en 3-4 adjektiver og en tilsvarende haandfuld adverbier har endnu

virkelig komparation, og de tillader endda den omskrivning med 'mere' og 'mest', som er det signal, der varsler komparationens undergang.

I *germansk* forefinder vi i den ældste periode en lignende udvikling som i latin. I gotisk, og overhovedet i alle ældre germanske sprog, har vi det samme skema som i latin, med ganske tilsvarende betydningsforhold af de enkelte led:

+ β sup.
B komp.
Γ pos.

Men ligesom i latin er systemet ikke stabilt; det undergraves, ganske særlig af strukturen, som er uregelmæssig og staar langt fra optimum. Minder om oldislandsk:

gamall – ellri – elztr
góðr – betri – bezttr.

I nht. er dette skema bevaret. Altsaa ikke reduceret. Om grunden hertil udtaler vi os senere; foreløbig konstaterer vi blot.

I de øvrige germanske hovedsprog er det dærmød tydeligt, at skemaet er disponeret til forandringer. I hollandsk staar skemaet endnu, men ganske ligesom i latin er der en hel række adjektiver, som ikke kan gores til genstand for komparation, men hvor omskrivningen med *meer* og *meest* er obligatorisk. Som helhed har vi dog her en konservativ udvikling.

I nyengelsk har man faaet mærkelige forhold. Vi har som bekendt stadig de tre komparationsgrader, men der er to vigtige punkter, hvor betydningsforholdene afviger væsentlig fra det fællesgermanske grundlag: Ligesom i dansk trænger superlativen ind paa komparativens grund; hvor to genstande sammenlignes, foretrækker man i stigende grad at bruge superlativ: *Which is best?* Vi tyder det saaledes, at komparativen er blevet β. Men samtidig er der sket det, at komparativ stadig sjældnere kan anvendes for at betegne 'en temmelig høj grad': 'et mindre værelse' oversættes ved *a small room*, 'en større ordre' oversættes ved *a large order*. Komparativen er blevet syg i engelsk, og hele skemaet er ved at kæntré. Vi kan ud fra vor teori kun forklare situationen paa den maade, at der er sket det sjældne, at kategorien er blevet *neutralt* vendt. Komparativ er nemlig intensiv, men den er blevet mere og mere betydningsstom og afbleget.

O β komp.

B sup.

 γ pos.

Denne situation er ganske sikkert ikke stabil. Skemaet er ikke i hvile; der er ved at ske noget. Neutral vending forekommer overhovedet kun, naar noget er i gære, og det forekommer hyppigt som forberedelse til en reduktion. Et bestemt led i kategorien, i dette tilfælde komparativ, trænges op i et hjørne af skemaet; den bliver sjældnere og sjældnere, dvs. den slaar over i intensiv betydningsholdning; den bliver mere og mere indholdstom, dvs. den kæntrer over i det neutrale leje. Den synger paa sit sidste vers.

Det engelske skema er disponeret henimod et toleddet skema; ikke et toleddet skema som det romanske, men et toleddet skema af en lidt anden type:

+ α sup. Λ pos.

en type, som jeg ikke har haft lejlighed til at nævne før, fordi den er sjælden; den findes i Alaska-sproget athapaskisk og i to nordkaukasiske sprog: andisk og arcinsk, men saa vidt jeg veed ingen andre steder. Det er antagelig en type, der ligesom den romanske betegner gennemgangsleddet til fuldstændigt bortfald af kategorien. Vi ser, hvorledes kategorien som helhed trues i engelsk af de stadig mere omsiggribende omskrivninger med *more* og *most*. Engelsk forbereder energisk kategoriens udryddelse, men det maa forelobig passere igennem det sygelige stadium, hvorpaa engelsk i øjeblikket befinder sig, og hvorpaa det antagelig vedblivende vil befinde sig, indtil den konservative tendens løsner sit tag og giver systemet frit løb.

Den mærkeligste af alle situationer er dog den, vi har i svensk og dansk. Treledsskemaet har holdt sig til den nyeste tid, men for ganske nylig er det blevet udvidet til et firleddet skema, nemlig da *allra aller* gled ud af kasussystemet. Dette firleddede skema maa særlig i dansk af to grunde anses for ustabil: Det er negativt vendt, og da kategorien under normale forhold er positivt vendt, er dette antagelig et svaghedstegn. Og for det andet trues komparationen af omskrivningerne med 'mere' og 'mest', som faar vind i sejlene bl.a. fordi strukturen er uregelmæssig: bojningsforholdene er jo komplicerede. Man maa da antage, at dette firleddede skema ikke er systemets maal, men et blot middel, et gennem-

gangsled, et relativt optimum, hvor systemet søges reduceret gennem en midlertidig komplikation; nydannelsen er jo formen med *aller-*; den maa være dannet med det formaal at gøre superlativ rangen stridig, svække superlativens betydningsstyrke, hvilket, som vi har set, er lykkedes. Første stadium i denne udvikling er det svenske. Dansk staar allerede i andet stadium, idet skemaet er blevet negativt vendt.

Overalt i germansk finder vi da antagelig en disposition til reduktioner, men den virker meget langsommere end i romansk, og den er tvunget til at gaa krogveje og omveje.

Finsk og lappisk har tre led som latin, ungarsk som nævnt fire (paa første stadium af denne etappe ligesom svensk). To led er blevet staaende i vogulsk, syryjensk og votjakkisk. Optimum (nul) er naaet i ostjakkisk, çeremissisk og mordvinsk.

I georgisk har man tre led som i latin. Superlativ er sjælden og paa retur. Det samme gælder svanetisk. Men betydningsforholdene undergraver komparativen ved at identificere den med positiv.

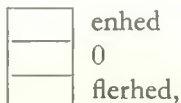
VIII.

Efter at jeg sidste gang har afsluttet fremstillingen af komparationssystemet og dets bevægelser, skal jeg idag omtale to andre morfemkategorier, nemlig *numerus* og *genus*.

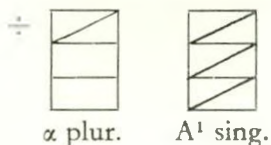
Vi vil begynde med at underkaste *numerus*kategoriens betydning en nærmere undersøgelse.

Ifølge almindelig antagelse er *numerus*kategoriens betydning *tal*, modsætningen imellem een og flere, udtrykt henholdsvis ved ental, singularis, og ved flertal, pluralis. Der findes ganske vist en hel del sprog, som foruden singularis og pluralis har eet eller flere andre numeri: man kan yderligere have et total eller dualis, et tretal eller trialis, et firtal eller kvatralis. Men dette behøver i og for sig ikke at røkke den traditionelle opfattelse: vi har altsaa saa blot et mere kompliceret modsætningsforhold, mellem een, to, tre, fire og flere.

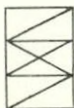
Det vilde nu naturligvis være en billig indvending, hvis man over for denne traditionelle opfattelse gjorde gældende, at et saadant matematisk eller logisk modsætningsforhold ikke er til stede i den sproglige verden. Hvis vi forsøgsvis opstiller *numerus*' begrebszone som beroende paa modsætningen enhed-flerhed:

og vi anvender den systemteori, jeg i de sidste forelæsninger har gjort rede for, saa vil vi umiddelbart forstaa, at man f.ex. i dansk kan sige ikke blot *een sten* og *flere stene*, men ogsaa *mange sten*:

Vi vilde ogsaa kunne affinde os med, at den saakaldte dualis ikke altid netop betegner tallet to; dualis har forskellig betydning og forskellig anvendelse i de sprog, som har en dualis, og i nogle af dem bruges dualis i virkeligheden blot til at angive et ringe antal; man har sagt, at det er ikke en dualis, et total, men en paucalis, et faatal, der i saa fald foreligger; altsaa ikke en klar matematisk nøjagtig talangivelse, men en vagere betydning, som vilde passe godt, hvis vi efter vort system definerede den som Γ :

med vægt paa det, som hverken er en klar enhed eller en klar flerhed.

Der er altsaa *for saa vidt* ikke noget i vejen for at antage, at numerus' betydning er tal. Imidlertid kan der anfores mange eksempler, som viser, at man ikke kan blive staaende ved dette begreb 'tal', modsætningen mellem enhed og flerhed, som det væsentlige eller fundamentale i numerus' betydning². Det er allerede vanskeligt at gennemføre ved den danske modsætning mellem *rigdom* og *rigdomme*. Der skal et lille stykke sofisteri til for at føre beviset for, at vi, naar vi siger *rigdomme*, har en udpræget flerhed. Vi siger aabenbart *mange sten*, fordi vi ikke lægger nogen videre vægt paa flerheden, fordi flerheden som saadan ikke er iøjnefaldende; naar jeg ser en bunke sten, saa er det en flerhed, men det lægger jeg ingen vægt paa. Hvis flerheden er iøjnefaldende, og hvis vi vil lægge vægt paa

¹ [Manuskriptet har her β].

² Smlgn. Otto Jespersen: *vi* er ikke = "flere jeg'er", men = "jeg og saa nogle andre".

den, staar pluralisformen *stene* til vor disposition: den bruger vi kun, naar det er af vigtighed at fremhæve flerheden: *ædelstene*, *rumestene*. Men hvis dette er rigtigt, saa er det paafaldende, at man kan bruge pluralisformen *rigdomme*; i mange tilfælde, hvor denne form bruges, er det aldeles ikke klart, at der foreligger en flerhed af mere udpræget art, end hvis vi siger *rigdom*.

Paa latin kan man kun sige *diuitiae*, i pluralis, ogsaa, hvor vi siger *rigdom*. Vi har her hvad man kalder et plurale tantum, et ord, der kun findes i pluralis. Og netop disse pluralia tantum volder ofte slemme vanskeligheder for den, der vil opfatte numerus som betydende tal. Det er mærkeligt, at man siger *briller* og *buxer*, at man her lægger saa stærk vægt paa flerheden, da det jo langt snarere her drejer sig om en enkelt genstand. Og det er besynderligt, hvorfor 'et bryllup' skal være flertal i latin, *nuptiae*, eller i fransk, *les noces*, eller hvorfor 'mørke' altid er flertal i latin, *tenebrae*. Hvorfor hedder Athen *Athenae* i pluralis? Hvorfor hedder 'en lejr' *castra*, i pluralis? Man kan sagtens svare, at disse genstande paa een gang er flerheder og enheder, at Athen vel egentlig er navnet paa de mennesker, der bor der, at en lejr bestaar af mange telte osv.; men man kommer alligevel ikke uden om, at det først og fremmest drejer sig om enheder i disse tilfælde, og hvis modsætningen mellem singularis og pluralis skal være en matematisk modsætning mellem enhed og flerhed, saa faar disse eksempler ingen udtømmende forklaring. Jeg vil nu strax sige, at forklaringen til syvende og sidst ligger i det enkelte sprogs system. De enkelte sprog opfører sig forskelligt i denne henseende. Men vi finder i næsten alle sprog eksempler, hvor tal-opfattelsen er ufyldestgørende; f.ex. skr. *dārāh* m. pl. 'en hustru'.

Det vil nu ikke sige, at den er i bund og grund urigtig. Det vil blot sige, at den er lidt overilet, lidt ugennemtænkt. Man er blevet staaende ved det, som i de konkrete og oplagte tilfælde synes indlysende (*een stol*, *to stole*), og man er gaaet uden om de mere abstrakte og vanskeligere tilfælde. Men det er netop de mere abstrakte og vanskeligere tilfælde, som det gælder om først og fremmest at faa forklaret. Dette er et almindeligt princip. Har man først faaet givet en forklaring, som passer paa de vanskelige tilfælde, vil man ganske gratis faa forklaringen paa alle de andre. Paa dette som paa mange andre omraader (jeg tænker f.ex. paa opfattelsen af tempus som betegnende tid) er den traditionelle grammatiks definitioner for konkrete til at passe paa alle tilfældene; de er for haandfaste, for materialistiske. Man fastsætter vilkaarligt en postuleret grundbetydning, i dette tilfælde 'tal', og for at komme uden om vanskelighe-

derne opererer man med det farlige begreb 'overført betydning' paa en vilkaarlig og regellos maade.

Men formaalet maa være, for hver enkelt kategori at finde een og kun een grundbetydning, hvorudfra samtlige tilfælde, baade de mere konkrete og de mere abstrakte, lader sig forklare. Om de talende individer er sig denne grundbetydning bevidst eller ej, er naturligvis aldeles ligegyldigt. Normale talende individer er sig overhovedet intet bevidst – vedrørende de sproglige kategorier, og de, som er sig noget bevidst, maa man have den dybeste mistillid til: de har nemlig i regelen een eller anden færdig mening, som de enten har lært i skolen, eller som beror paa en meget overfladisk populærfilosofi. Desuden vil de talende individer meget ofte have hver sin mening. Sprogvidenskaben maa engang indse, at betydningslæren ikke kan opbygges paa den saakaldte sprogfolelse. Betydningen i videnskabelig forstand er en objektiv enhed, som intet har med psykologi at gøre.

Den grundbetydning, vi paa denne maade finder, vil nødvendigvis være mere abstrakt end den traditionelle grammatiks. Men i mange tilfælde, og saaledes ogsaa her, vil den ikke direkte gaa imod den traditionelle definition, men blot berigtige og præcisere denne ved at abstrahere den eller subtilisere den, man kunde ogsaa sige: sublimere den.

Man kan her gaa to veje, som vil vise sig begge at være rigtige, saaledes at den ene er fremkommelig i nogle sprogsystemer, den anden i andre. De to veje er forøvrigt indbyrdes beslægtede.

Den første vej er den, at man antager, at den begrebsmodsætning, hvorover numeruskategorien er opbygget, er en modsætning imellem: paa den ene side kvantitet, fylde, udstrækning, *massiv* opfattelse, paa den anden side det modsatte af kvantitet: negationen af fylde og udstrækning, *punktuelt* opfattelse. Paa den ene side staar det, der fylder og breder sig, hvad enten det nu er i rummet eller i tiden eller blot rent logisk, begrebsmæssigt, paa den anden side det, der kun staar som et punkt i rummet, i tiden eller i begrebsverdenen. Jeg vil endda gaa lidt videre i abstraktion: det punktuelle er det *begrænsede*, og altsaa det, der logisk set er positivt defineret; det massive er det, som principielt set er *ubegrænset*, som *kan være* ubegrænset, og altsaa det, der logisk set er negativt defineret.

Herved vilde vi kunne forklare meget. Med *rigdom* angives en vis begrænsning, eller *kan* der angives en vis begrænsning (det danske singularis er jo nemlig, som vi har set, extensivt), men siger man *rigdomme*, fremhæver man derved det principielt set ubegrænsede, det uoverskuelige, det massive, fylden, kvantummet, kvantiteten. Forklaringen kunde

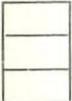
ogsaa bruges, naar 'mørke' hedder *tenebrae*: her betegnes mørket som det, der er udbredt i rummet, det ubegrænsede, det massive, det udstrakte, fyldige. Og forklaringen *kunde* bruges ogsaa ved eksempler som *Athenae* eller *castra*. Ligesaa *vi*: det *kan* være ubegrænset; *jeg* er begrænset, punktuelt.

Men forklaringen kan erfaringsmæssigt ikke bruges i alle tilfælde. Der findes sprog, hvor den givne forklaring er den rigtige, men disse sprog er ved nærmere eftersyn meget sjældne, og til dem hører hverken latin eller dansk eller noget andet sprog i Europa. I vore sprog findes der eksempler, som ikke tilfredsstilles ved denne definition; der findes anvendelser af numerusformerne, som viser hen til, at numerus' grundbetydning er en anden. Vi søger her den anden af de to veje, jeg nævnede før, en vej, der er beslægtet med den første, men som ikke er identisk med den. Og følgen bliver, at selv de eksempler, jeg lige har nævnt, skal rangeres ind paa denne anden vej.

Nærliggende eksempler som *briller* og *buxer* viser nemlig, at vi ikke kommer igennem med den antagelse, at pluralis betegner det ubegrænsede, det massive, det fyldige. Det passer meget daarligt paa *briller* og *buxer*. Og endnu værre bliver det, naar vi kaster et blik paa de anvendelser, pluralis har i pronominerne. Vi træffer her det saakaldte *pluralis majestatis*: "Vi Christian X", siger kongen om sig selv. Hvad er det for en mærkelig brug af pluralis? Vi genfinder den ved det redaktionelle *vi* og ved høflighedsbrugen af *I* og *De*; i det sidste tilfælde kompliceres forholdet med brugen af 3. person. "Gøre sig selv mere massiv, give sig selv mere udstrækning og fylde" kunde gælde *pluralis majestatis*, men er uantageligt for det redaktionelle 'vi': hensigten er jo dog næppe den at give sig selv mere udstrækning og fylde; som en vittighed kunde man sige, at journalisten vil puste sig op til at være mere end han er – hvad der dog vist er lidt uretfærdigt –, men det er let at sige grammatiske vittigheder; jeg siger dem derfor ikke. Denne brug er ganske vist ikke væsensforskellig fra det første tilfælde: man breder sig ud, spreder taager omkring sig for ligesom at udviske sin personlighed og fordele ansvaret; men den lader sig dog vanskeligt presse ind i det første tilfælde uden at virke kunstigt. Forskellen er snarere *individualitet* – *ikke-individualitet*: "Vi Christian X" er ikke personen, men institutionen; det redaktionelle 'vi' er ikke personen in concreto, men det mere upersonlige subjekt, der staar som forfatter til værket. *I* og *De* i stedet for *du* tilsigter ligeledes at udviske personligheden, af diskretion at undertrykke det alt for personlige, alt for konkrete, alt for individuelle, og derfor alt for direkte, som

klæber ved et 'du'. Pluralis konkurrerer her med 3. person; person har naturligvis en anden grundbetydning end numerus, men de to kategorier, person og numerus, mødes her i en fælles speciel anvendelse. Alligevel er anvendelsen typisk forskellig for person og for numerus. Det er kun, naar de kombineres, altsaa naar vi faar 3. pers. plur., 'De', at hofflighedshensigten fuldt ud opnaas. I 3. pers. sing. 'Han' nøjes man ikke med at udviske personligheden: man holder den i tilbørlig afstand, hvorved der opstaar et degraderende, nærmest uhøfligt bimoment.

Den grundbetydning, det her drejer sig om, vil kunne anvendes ogsaa i andre tilfælde end ved pronominerne, hvis vi drejer definitionen en smule:

	+ diskret [mængde] (i matematisk forstand: ☉)
	÷ kompakt (samlet mængde: ●)

Man udvisker i de nævnte eksempler individualiteten ved at gøre den diskret, opløse den, befri den for dens kompakte indhold. Man fordeler den, disseminerer den, udstykker den, dissiperer den, opløser den som et stykke sukker ● opløses i vand ☉. Jeg tør heller ikke her sige den nærliggende vittighed, at man bruger den diskrete form af diskretionshensyn. Denne opfattelse ligger nærmere, og overhovedet ligger modsætningen mellem diskret og kompakt i adskillige tilfælde nærmere ved talbetydningen end modsætningen mellem massiv og punktuelt. Det massive er jo lige saa fuldt en enhed som det punktuelle; det diskrete er dærmød ikke en enhed saaledes som det kompakte. Lat. *scalae* 'trappe', *castra* 'lejr' betegner ikke massivt modsat punktuelt, men diskret modsat kompakt. *Forældre* er ikke massivt, men diskret: der er et samlet omraade, som imidlertid lader sig opløse i sine bestanddele; *briller*, *buxer* ligesaa; smlgn. *Athenae*, *tenebrae*.

I de fleste *pluralia tantum* er den diskrete betydning fremherskende. Men det er ogsaa den der ligger bag *rigdomme*, og i de omtalte anvendelser er *vi* = 1. person diskret. Der er ikke tale om en flerhed i virkelig forstand, i konkret eller naiv forstand, men en enhed, hvis konsistens er diskret og som falder i forskellige adskilte og dog forbundne afsnit.

Den betydning, vi her har fundet, er aabenbart den mest almindelige, den dominerende inden for numerus. Og det er den, der alene er til stede i vore europæiske sprog. Den er nemlig tilstrækkelig til at forklare samtlige fænomener, der hører under 'numerus', i disse sprog. Men universelt

maa man regne med to betydninger, der er beslægtede, men dog tydeligt forskellige, og som tilfalder samme kategori, saaledes at den ene af dem i de fleste sprog spiller en større rolle end den anden. I et saadant tilfælde maa man betragte kategorien som todimensional, idet vi inden for den samme begrebszone har to dimensioner:

(1. dimension; under normale forhold dominerende; antages altid at være repræsenteret, hvor der foreligger numerus)		massiv	punktuel (2. dimension; kan mangle)
		+	÷
diskret +			
kompakt ÷			

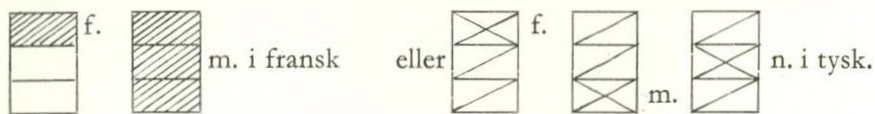
Af disse abstrakte betydninger er altsaa den haandgribelige aritmetiske anvendelse af numerus som tal et specielt tilfælde, der ikke er mere dominerende i den samlede betydningsmasse end ethvert andet specielt tilfælde. Tal er ikke *betydningen* af numerus; tal er en speciel *anvendelse* af numerus, en anvendelse iblandt flere andre, og som i fællesskab med disse andre lader sig deducere af een fælles grundbetydning, som er mere abstrakt, men som egner sig adskilligt bedre til at operere med ved den *samlede* beskrivelse af sproget, og som desuden maa antages at komme sandheden nærmere, saa længe man overhovedet fastholder, at sproget har en mening.

Inden jeg nu fortsætter med behandlingen af numerus, er det hensigtsmæssigt, at jeg strax gaar videre til en bestemmelse af *genus'* betydning.

Dette uhyre vanskelige omraade har tidligt vakt forskernes nysgerrighed; der er dærfor ingen grammatisk kategori, der har affødt en saa omfangsrig litteratur som genus. Desværre kan man godt sige, at naar man har arbejdet sig igennem hele denne litteratur, er man ikke blevet stort klogere end man var i forvejen. De fleste har nemlig enten hugget knuden over, i stedet for at løse den, eller ogsaa er undersøgelsen endt, som den begyndte, nemlig med et spørgsmaalstegn.

Det spørgsmaalstegn, som sætter os i forlegenhed, er dette: Det synes umiddelbart indlysende, at der er en viss sammenhæng mellem det grammatiske køn og det naturlige køn, mellem genus og sexus. Betegnelserne *hankøn* for formen masculinum, *hunkøn* for formen femininum og hverkenkon eller *intetkøn* for formen neutrum stammer fra oldtiden og er med ikke ringe ret bibeholdt til vor tid i skolegrammatikken. Benævnelser for hankønsvæsner er jo faktisk mask., benævnelser for hunkøns-

væsner fem. At der tillige gælder den regel, at benævnelser for personer er masc., naar der ses bort fra deres sexus (*der Mensch*), kan ikke undre os. Det er netop hvad vi skal vente ud fra teorien om kategoriernes bygning:

Det *maa* være saadan, hvad grundbetydningen end er, og det passer ogsaa, naar vi ser specielt paa de tilfælde, hvor genus tydeligt udtrykker sexus. Det er femininum, der er den intensive ($>$), cf. ovenfor *equa*; masculinum, der er den extensive ($<$), og som dærfor ogsaa i tilfælde, hvor der er tale om væsener udstyrede med sexus, kan bruges *baade* specifikt for at udtrykke hankønsvæsener, og subsidiært for at udtrykke hunkønsvæsener (a-feltet) eller sexusvæsener uden hensyn til deres naturlige køn (c-feltet) – saaledes *equos* og *der Mensch*.

Heri er der altsaa i og for sig intet mærkeligt eller forstyrrende. Ogsaa *die Person, die Memme, die Majestät*, skønt der findes kujoner og majestæter baade blandt mandlige og kvindelige væsener, forklares, hvis femininum er β . Lidt værre er *die Schildwache*, hvor der vist kun kan være tale om mænd.

Men en virkelig vanskelighed er det, at hele forraadet af substantiver er inddelt i genera, skønt hele tilværelsen dog faktisk ikke er sexualiseret. Herfor maa da opstilles særlige praktiske regler, regler, der for en stor del igen medfører undtagelser, og ofte undtagelser i massevis. Der er næppe noget punkt i grammatikken, hvor reglerne og deres undtagelser er et saa forfærdeligt kors for den, der vil lære sproget, som paa genuskategoriens omraade. Vi lærer i den tyske grammatik (jeg ser bort fra undtagelserne og holder mig til de praktiske regler), at navne paa aars-tider, maaneder og andre tidsafdelinger, navne paa vinde og vejrlig, paa bjerge samt paa floder uden for Europa er masculinum, og at navne paa frugter og træer samt paa floder i Europa er femininum, o. a. lign. Det er nu klart, at hvis man vil bygge paa den teori, at genus' betydning er sexus, bygger man paa sand. Man maa nemlig saa antage, at overalt, hvor der ved hjælp af genus betegnes genstande, som ikke har sexus, foreligger der overført betydning; man tvinges saa til at antage, at 'bord' og 'stol' paa tysk opfattes som mandspersoner, paa fransk derimod som kvindelige væsener. Der er næppe noget omraade af grammatikken, hvor be-

grebet 'overført betydning' er blevet misbrugt som her, hvor man fores til à la Freud at antage en storstilet *Sexualisierung des Weltalls*. Denne metode volder meget store betænkeligheder.

Vanskeligheden er imidlertid den, at søger vi bort fra sexus som grundbetydningen i genus, er det meget svært at finde faste holdpunkter. Sexus kan ikke være genus' grundbetydning, men det er den eneste nogenlunde *prægnante anvendelse* af genus. Ser vi paa de tilfælde, hvor genus ikke betegner sexus, staar vi over for et tilsyneladende kaos, en tilsyneladende fuldkommen vilkaarlig fordeling, som ikke synes at have nogen fornuftig mening.

Mange har hævdet, at genuskategorien er betydningstom og blot tjener kongruensen: *puer bonus* | *puella bona*. Allerede oldtidens anomalister hævdede, at genus var uden fornuftig mening. Ifølge Port-Royal-grammatikken byder genus ingen fordel, men 'beaucoup d'inconvénients', et ord som mange vil sande, men som videnskabeligt set er lige saa indholdstomt, som genus paastaas at være. Georg v. d. Gabelentz siger: "Das grammatische Geschlecht ist, wo es nicht auf dem natürlichen beruht, ein Luxus." Et andet sted siger han: "Jene Anschauungen, die dem grammatischen Geschlechte zu Grunde liegen, sind längst unserm Denken und Empfinden fremd geworden, und doch hält die Sprache an den entsprechenden Formen fest, und das deutsche Kind lacht über den Ausländer, der etwa 'die Mond' oder 'der Bein' sagt. So fest wurzelt noch das nutzlose Gewächs im Boden unseres Sprachgefühls." Iflg. Meillet er genuskategorien "inintelligible à l'époque historique, où elle n'est qu'une survivance."

De to sidste forfattere giver udtryk for den opfattelse, der nu til dags kan siges at være den herskende og som bestaar i en diakronisk fortolkning: i en vis ældre (forhistorisk) periode anvendtes genus kun med sexusbetydning, men blev derefter udbredt ved analogi til andre tilfælde og mistede samtidig sit betydningsindhold. Genuskategorien har altsaa oprindeligt haft et semantisk indhold, men har det nu *ikke mere*; den er et relikv af noget gammelt.

Det er lykkedes at bringe denne opfattelse i en ikke ufrugtbar forbindelse med sociologiske undersøgelser vedrørende primitive folks mentalitet og med religionshistoriske og etnologiske undersøgelser vedrørende primitiv religion. I primitiv religion, i animisme, hvor der ikke skelnes mellem levende og livløst, saaledes som vi gør, men hvor alt i en vis forstand opfattes som levende, antropomorft eller zoomorft, hvor alt er i besiddelse af en magisk kraft og af skjulte psykiske egenskaber og

evner – i en saadan primitiv mentalitet vilde det være naturligt at ikklæde hele tilværelsen *sexus*. For den prælogiske mentalitet er der et baade-og, hvor *vi* sætter et enten-eller. Denne prælogiske mentalitet er bevaret i sproget, men saaledes at den for den bevidste tænkning, for enhver reflexion staar som ubegrundet og i virkeligheden meningsløs, en luksus, som vi slæber med os fra vore primitive forfædre, og hvis eneste faktiske (og tvivlsomme) værdi nu ligger ikke i dens semantiske indhold, men i den grammatiske kongruens, som bevaringen af *genus* giver mulighed for at opretholde.

Imidlertid bør man som arbejdshypotese forsøge at fastholde, at betydningstomme kategorier ikke eksisterer. Det er klart, at den grundbetydning, man søger, maa blive meget abstrakt, og der er ingen som helst nødvendighed for, at den foreligger i de talende individers bevidsthed.

Paa helt andre sprogomraader findes slaaende overensstemmelser med den situation, der foreligger i indoeuropæisk, som fremfor alt klart paavist og belyst af Josselin de Jong for algonkin¹. Her findes et *genusskel*, der gaar mellem *levende* (svarende til masculinum og femininum i indoeuropæisk) og *livløs* (svarende til neutrum), men paa eet punkt er algonkin lidt klarere end indoeuropæisk: *alle* benævnelser paa mennesker og dyr uden undtagelse staar i den levende klasse. Dette er som bekendt ikke tilfældet i indoeuropæisk: lat. *mancipium*, *scortum*, gr. τὸ τέκνον 'barn', τὸ κοράσιον, τὸ γύναιον, tysk *das Mädchen*, *das Fräulein*, da. *et menneske*; (det er afledninger, men det vil altsaa sige, at der ved klassificeringen tages hensyn til noget helt andet end til, om det betegnede objekt er levende eller livløst). Dærimod staar mange faktisk livløse ting i den levende klasse, og som Josselin de Jong paaviser ved en udførlig sammenligning, væsentligt de samme ting som i indoeuropæisk.

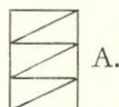
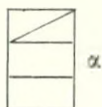
de Jong drager en teoretisk konklusion af stor rækkevidde, nemlig at *genus* ikke udtrykker en objektiv erkendelse, men en subjektiv *vurdering*. (Dette gælder for resten alle sproglige fænomener: der er ikke tale om realitet, men opfattelse). Derfor tales der i titlen om "De waarderingsonderscheiding van 'levend' en 'levenloos'". Josselin de Jong naar gennem en lang udvikling, hvori han slutter sig til den sociologiske og animistiske opfattelse, til at fastslaa, at da algonkin-indianerne er animister, maa de i lige grad opfatte alt som levende, saaledes at adskillelsen alene af den grund ikke kan være en skelnen mellem 'levende' og 'livløs',

J. P. B. de Josselin de Jong, *De waarderingsonderscheiding van 'levend' en 'levenloos' in het Indogermaansche vergeleken met hetzelfde verschijnsel in enkele Algonkin-talen. Ethno-psychologische studie*. Leiden 1913.

men snarere mellem en højere klasse og en lavere. Den højere klasse har magisk kraft eller potens: mennesker, dyr, træer, planter (men ikke frugter), kvindens bryst og andre legemsdele med magiske evner (kønsorganer), sol, maane, stjerner, sne. Det svarer godt til en iagttagelse i indoeuropæisk, nemlig at masculinum og femininum adskiller nominativ og akkusativ, medens neutrum ikke gør det: den højere klasse (med magisk potens) virker som aktiv-transitiv, den lavere klasse (uden magisk potens) som passiv-intransitiv. Den højere klasse er da blandt andet den, der kan frembringe noget, den lavere klasse er blandt andet det frembragte: 'barn', 'frugt'. Aktiv og passiv, transitiv og intransitiv er lidt uheldige navne, fordi de er hentede fra et grammatisk symptom, nemlig kasusforhold ved de paagældende genera, og dærfor leder tanken hen paa noget, som ikke konstituerer genus' betydning, men som er en følge af genus' betydning. Bedre er det for saa vidt at blive staaende ved udtrykket 'magisk potens': men det smager meget af sociologi og religionshistorie og forudsætter egentlig, at nutidens europæere er animister. Et navn der vilde være neutralt i disse henseender, er *expansion*. Den højere klasse (den saakaldte levende) betegner da saadanne objekter, som betragtes som havende evne til expansion, til udfoldelse af enhver art, til aktivitet, til handling, til udbredelse, til formering, til indvirkning paa omverdenen. Det modsatte vilde være *koncentration*.

Saaledes som Josselin de Jong har opstillet denne expansionsteori, synes den ikke at forklare modsætningen masculinum-femininum. Dette har man i hvert fald hidtil ikke villet anerkende. Og dog har man her stadig ingen anden forklaring end den meget daarlige og ufyldestgørende, at det drejer sig om sexus.

Det er imidlertid en nærliggende antagelse, at det princip, der her er anvendt til forklaring af modsætningen mellem fælleskøn og neutrum, ogsaa lader sig anvende til forklaring af modsætningen mellem masculinum og femininum. Selve den almindelige systemteori, vi har opstillet, aabner i virkeligheden en saadan mulighed. Efter den opstillede systemteori maa vi i algonkin, hvor skemaet har to led, vente et system af typen

Og det er ogsaa, hvad vi faktisk forefinder i dette sprog. Vi har her en i europæiske sprog ukendt klarhed i fordelingen af de to genera: som ex-

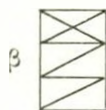
pansive er defineret samtlige levende væsener og dærmed sidestillede substantiviske begreber uden nogen som helst undtagelse; som koncentrede defineres alle andre substantiviske begreber, selv om disse eventuelt tillige kan siges at være expansive, at have mulighed for expansive egenskaber: saaledes f.ex. begrebet 'barn', som alt efter omstændighederne kan bestemmes som $+$, 0 eller $\div$ i henseende til expansionskategorien, og som netop dærfor horer hjemme i A.

I indoeuropæisk (f.ex. latin, tysk) har vi et mere kompliceret skema, bestaaende af tre led. Dersom dette skema skal antages at være normalt opbygget, maa det nødvendigvis indholde et (γ) -element,

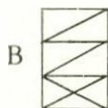

og selv naar Josselin de Jongs teori anvendes paa dette system, er det naturligt at definere det indoeuropæiske neutrum paa denne maade. Vi forstaar, at heri kan indgaa betegnelser for levende væsener saavel som for livløse ting, uden hensyn til, hvilke expansions- eller koncentrations-evner man iøvrigt tillægger dem, men ofte med en vis betoning af en neutral eller indifferent holdning over for denne modsætning. Ikke for intet hedder denne form neutrum, intetkøn, eller, som Rasmus Rask rigtigere kaldte den, hverkenkøn. Men hvis neutrum defineres som (γ) , er det sandsynligt, at masculinum og femininum maa defineres som (β) og ikke som (α) ; det er jo nemlig en erfaringssætning, at de to omraader (β) og (γ) under normale forhold er solidariske: har man (γ) , maa man ogsaa have (β) .

Femininum maa da forsøges defineret som

og masculinum som

Og dette har sandsynligheden for sig. Vi har jo ikke i indoeuropæisk en saa renlig adskillelse mellem de to formers betydningsindhold, som vi

har i algonkin. Disse definitioner, som vor teori muliggør, er paa een gang saa præcise og saa vage, at de uden vanskelighed kan bringes i overensstemmelse med materialet. Det maa altsaa forsøges at definere det indoeuropæiske femininum som β , masculinum som B i henseende til koncentration.

Femininum og masculinum vilde, hvis dette er rigtigt, være former, hvori alle substantiviske begreber a priori *kan* indpasses, hvad enten disse begreber er eller opfattes som værende overvejende expansive eller overvejende koncentrerede. Men der er den forskel paa femininum og masculinum, at der i femininum ligger en vis vægt paa expansion, i masculinum paa koncentration, en vis vægt, som ikke er udpræget, men som efter teorien i vag form skal være til stede. Og dette lader sig verificere. Man vilde herudfra kunne forklare en hel række typiske anvendelser:

Mange saakaldte abstracta er fra gammel tid femininum, saaledes mange *a*-stammer (lat. 1. dekl.), *i*-stammer og konsonantstammer (3. dekl.), *ē*-stammer (5. dekl.); ord, der betegner en tilstand, en handling, en egenkab: 'haab', 'sejr', 'retfærdighed' (smkn. tysk *-beit*, *-keit*, *-schaft*, *-ung*). Det abstrakte er her det expansive, noget lignende som det, jeg for kaldte det ubegrænsede, blot i dynamisk skikkelse: disse ord betegner begreber, som i sig rummer en potens, en mulighed for udfoldelse, en evne til expansion. I den latinske 5. deklination er *dies* kun femininum i betydningen 'tidsfrist, termin': *longa, brevis dies*, altsaa om det, der har større udstrækning end den stærkt begrænsede enkeltdag eller enkeltdato. Dette gentager sig i fransk, skønt baade systemet og midlerne er anderledes (hvad der viser, hvor dybe rødder netop denne side af femininums betydning har): *jour* (masc.) – *journée* (fem.), *an* (masc.) – *année* (fem.), hvor vi saa at sige har dagen og aaret henholdsvis sammenfoldet og udfoldet.

Man skal naturligvis passe paa ikke at presse tilfældene for haardt; anvendelsen af en saadan teori er et tveægget sværd, fordi den samme ting kan *opfattes* paa begge maader, alt efter det synspunkt man anlægger. Det gælder f.ex. begreberne 'sol' og 'maane'. Og overfor lat. *manus*, fr. *la main*, gr. *ἡ χεῖρ*, russ. *рука* (alle fem.) for 'haand' finder vi dels lat. *pugnus*, fr. *le poing* (masc.), dels tysk *die Faust*, gr. *ἡ πύγμῃ* (fem.) for 'næve'. Den knyttede næve kan nemlig enten efter synsbilledet opfattes som sammenfoldet, eller den knyttede næve kan efter sine virkninger opfattes som expansiv, aktivt udfoldende sig over for omverdenen.

Hvilke ord der anbringes i den enkelte af disse kategorier, er teoretisk set vilkaarligt; det beror paa den befolknings mentalitet, som benytter

sproget. De sociologiske betingelser er afgørende for de grammatiske formers *anvendelse*, men de er ikke afgørende for de grammatiske formers *grundbetydning*. Denne hviler, abstrakt og potentiel, bag ved alle anvendelserne, og dens styrke ligger netop i, at den takket være sin høje abstraktionsgrad lader sig tilpasse til vidt forskellige mentaliteter og til vidt forskellige anvendelser. Ogsaa anvendelsen paa sexus er teoretisk set vilkaarlig, men beror paa samfundets struktur, paa den nedarvede eller fremherskende arbejdsdeling mellem mand og kvinde og deraf følgende opfattelse af begreberne 'han' og 'hun'. Om genus i nama-sproget, hvor masc. tillige betegner 'hoje (eller slanke)', fem. tillige 'lave (eller brede)', siger *Meinhof*¹: "Naturgemäss fielen dann in den meisten Fällen die männlichen Lebewesen in die Klasse des "Grossen" und die weiblichen in die des "Kleinen". I virkeligheden er der tale om en forskellig vurdering: masc. er her expansiv, fem. koncentreret, dvs. mentaliteten er lige den modsatte af den europæiske, men kategorierne er de samme. I nama er manden den aktive og dærfor expansiv; i Europa er kvinden den fødende, den frembringende, den der skaber et miljø, en familie – dærfor expansiv.

Expansion kan finde anvendelse paa forskellige omraader: levende – livløs, mennesker – dyr, fornuft – ikke-fornuft, han – hun, og kombinationer heraf.

Den dimension der her er postuleret for genus-kategorien minder meget om den først paapegede numerus-dimension: udstrækning – punkt. Men medens denne er *statisk*, er genusdistinktionen *dynamisk*.

I *strukturen* findes under normale forhold kun formantier, der paa een gang betegner genus og numerus. Saaledes adskilles i algonkin de to genera ved forskellig pluralisdannelse, og i bantu forholder det sig paa lignende maade. Denne iagttagelse, i forbindelse med det nære betydningsfællesskab mellem genus og en bestemt art af numerus, lægger det nær at antage, at *genus* og *numerus* er een og samme kategori med 3 dimensioner, hvis rangforordning er følgende:

- 1) diskret – kompakt
- 2) expansion – koncentration
- 3) massiv – punktuell.

Kategoriens grundbetydning er *konsistens*, sammenhængstilstand, tæthedsgrad.

¹ Karl Meinhof, *Lehrbuch der Nama-Sprache*, Berlin 1909, p. 47ff.

IX.

Paa grundlag af de foregaaende forelæsninger, hvori forskellige *enkelte* sider af det grammatiske *system* er blevet belyst, skal jeg idag forsøge ud fra et *helhedssynspunkt* at give et indtryk af det grammatiske systems *forandringer* og de hovedlinier, hvorefter disse forandringer foregaar.

Saa længe man indskrænker sig til at betragte enkelte sider af det grammatiske system, saaledes som vi hidtil har gjort, opdager man hurtigt, at man ikke faar nogen endelig forklaring paa de fænomener, man iagttager. Man iagttager, at de enkelte morfemkategorier alle er opbyggede efter et fælles princip, i en bestemt konstruktionstype, som vi har kaldt skemaet. Skemaet kan have 1, 2 eller 3 dimensioner, hver af disse dimensioner kan være positivt, negativt eller neutralt vendt, og hver af disse dimensioner bestaar af et bestemt antal led: 2, 3, 4, 5, eller 6 led, som efter deres betydningsomfang forholder sig til hinanden paa en ganske bestemt, nærmere angivet maade, som intensive (>) og extensive (<), kontrære og kontradiktoriske. Og betragter man en enkelt morfemkategori, f.ex. komparationen, som vi har betragtet indgaaende, kan man med en viss sandsynlighed fastsætte dens maximum, dens minimum og endelig dens optimum, det led-antal og den ledfordeling, som skemaet under normale forhold vil være tilbøjelig til at nærme sig under sprogets udvikling. Og hvis man tager en lang udvikling for sig, f.ex. udviklingslinien fra fælles-i.-e. over latin til romansk, eller udviklingslinien fra fælles-i.-e. over de germanske oldsprog frem til de nyere germanske sprogtrin, ser man skemaet undergaa en række forandringer: fælles-i.-e. ingen komparation, latin et skema paa 3 led, det vestlige romanske omraade et paa 2 led, og skemaet er her overalt positivt vendt; ældste germansk, og endnu adskillige nygermanske sprog, et ligeledes positivt vendt skema paa 3 led; i engelsk et 3-leddet skema, som er blevet neutralt vendt; i svensk et 4-leddet skema, som er positivt vendt, i dansk ligeledes et 4-leddet skema, men negativt vendt. Og jeg har vist Dem, hvorledes man i ret stort omfang kan forklare de mangeartede bevægelser ud fra komparationen selv, som forskellige udslag af komparationens stræben tilbage imod sit optimum, som er nul, en stræben, som ofte maa gaa krogveje og omveje. Men mange detaljer i udviklingen kan vi ikke forklare, eller kun delvis forklare, og hovedsagen kan vi slet ikke forklare, nemlig komparationens opstaaen og dens ikke helt ringe sejlivethed i en række sprog, ikke mindst i de germanske. Grunden er, at vi endnu ikke har anlagt et helhedssynspunkt. Sagen er, at ethvert enkelt-element i et sprogsystem betinges af alle de

andre elementer, eller i det mindste af visse andre elementer i dette system. Dette er den franske sprogvidenskabelige skoles hoveddoktrin, sædvanligvis formuleret i denne sætning, som gaar tilbage til Ferdinand de Saussure: "Tout se tient dans le système d'une langue". Alt i sproget hænger sammen. Der gaar forbindelsestraade og betingelsestraade fra det ene element til det andet, fra den ene kategori til den anden. Det er netop i kraft heraf, at sproget *er* et system. At isolere et enkelt fænomen, en enkelt kategori, er at foretage en kunstig analyse, og jo mere man isolerer, jo mere man analyserer, des mindre kan man forklare.

Det vil ikke sige, at analysen ikke skal foretages. Det vil kun sige, at man gennem analysen maa tilsigte en syntese. Analysen er midlet, syntesen maålet.

Den forelæsningsrække, jeg her holder, er jo planlagt saaledes, at en analytisk gennemgang af samtlige morfemkategorier er udelukket. Jeg har gennemgaaet komparation som en forholdsvis simpel morfemkategori, og jeg har gennemgaaet numerus-genus som een af de morfemkategorier, der betydningsmæssigt volder størst vanskelighed. Jeg skal nu gaa over til et *vue d'ensemble*, hvor jeg opstiller hele bojningskategorierne system syntetisk ud fra en hypotese, som jeg henstiller til overvejelse.

Vi har set, at *komparationens* betydning er *intensitet*; der synes aldrig at være mere end een dimension: *stærk* – *svag*.

Vi har endvidere set, at betydningen af *numerus* – *genus* er konsistens, genstandens sammenhængstilstand, tæthedsgrad, arten af den fysiske eller aandelige masse eller substans, den paagældende genstand eller det paagældende væsen bestaar af. Genus og numerus er saa beslægtede i betydning og saa nært samhørende i strukturen i samtlige bekendte sprog, at genus og numerus maa opfattes ikke, som man hidtil har gjort, som 2 kategorier, men som 1 kategori, saaledes at genus betegner det samme dynamisk, som numerus betegner statisk: grundbetydningen af genus er udfoldelse, udbredelse; grundbetydningen af numerus er udfoldethed, udbredthed. Vi har saaledes 1 kategori med 3 dimensioner: 1. dim. diskret – kompakt; 2. dim. expansion – koncentration (genus); 3. dim. begrænset – ubegrænset (igen numerus, men i en sjældnere form). Dimensionerne er nemlig nummererede efter den kraft, hvormed de realiseres i sprogene: alle 3 findes sjældent, 2 ret hyppigt (genus og numerus), paa minimumtrinnet kun een, nemlig den første, numerus, hvis fremherskende betydning i saa fald er diskret – kompakt.

delige opfattelse – at kasus' grundbetydning maa være *relation*: 1. kausalitet-dependens (retning; lat. akk.–abl.); 2. inhærens-subsistens (lok.; 'i'-'udenfor', 'berøring'-'ikke-berøring'; lat. *ex* og *ab*); 3. subjektivitet-objektivitet ('foran'-'bagved'). Det absolutte optimum bestaar af 4 led, der kan være forskelligt bygget, f.ex. dansk:

÷ β	genitiv
B	translativ
γ	dativ
Γ	subjektiv

Artikel-kategoriens grundbetydning er *realitet*, nemlig som en forestillet realisation af begrebet: *hesten* "den dig velbekendte hest, den hest du veed nok; hesten som art, konkretiseret, fremstillet saaledes at den forestilles realiseret". Artikelkategorien findes vistnok kun i een dimension og mangler ofte, omend den er hyppigere end komparationskategorien.

Kategoriskemaet bestaar da af de 4 kategorier: *kasus*, *genus-numerus*, *artikel* og *komparation* i denne orden, med grundbetydningerne henholdsvis: *relation*, *konsistens*, *realitet* og *intensitet*. Man beskriver en given substans ved at karakterisere den i disse fire henseender. Det er intet mindre end dette der sker ved den grammatiske bøjning. De ser, hvorledes der her paa ikke uinteressant maade fra sprogvidenskaben aabnes en dør ud til erkendelsesteorien.

Tilbage staar at bestemme *person*, *diatese*, *aspekt* eller *tempus* og *modus*. Min plan byder mig her en viss kortfattethed. Hvad *diatese* angaar, er der et umiskendeligt og ofte fremhævet betydningsslægtsskab med kasus: forskellen mellem aktiv og passiv hænger paa een eller anden maade uloseligt sammen med forskellen mellem subjektiv og translativ eller mellem nominativ og akkusativ og dativ. Uden at gaa ind paa enkeltheder vil jeg sige, at det synes evident, at diatese i virkeligheden ligesom kasus har grundbetydningen dels kausalitet-dependens, dels inhærens-subsistens, og den forskel, som ved systembygningen synes at være den dominerende, er den, at inhærens-subsistens er en almindeligere betydning af diatese end kausalitet-dependens. Hvor vi har et rent og klart og simpelt bygget diatese-skema bestaaende af aktiv og passiv, vil aktiv, naar den er intensiv, betegne subsistens, og passiv vil, naar den er intensiv, betegne inhærens. Ved aktiv er subjekt og objekt, altsaa de nominale begreber, som er implicerede i syntagmet, selvstændige og uafhængige af den proces, som verbet udtrykker; selvfølgelig staar de i forbindelse med

verbet, men de subsisterer, de lader sig let løsrive begrebsmæssigt fra verbet ved en analyse; ved passiv dærimod inhærerer de, de er uløseligt knyttet sammen med verbet i dettes begreb. Passiv-konstruktionen er begrebsmæssigt mere kompleks, mere syntetisk, mindre analytisk. Det er det, man mener med at sige, at passiv ikke kan tage objekt. Passiv kan kun tage subjekt, subjekt i Aristoteles' forstand, *subjectum*, gr. τὸ ὑποκείμενον, det underlagte. De nominalbegreber, der staar i nært forhold til verbet, er alle underlagte dette paa en helt anden maade end ved aktiv, hvilket klarest ses i sprog, hvor man kan konstruere syntagmer af typen *jeg blev givet pengene*: baade *jeg* og *pengene* er subjekter i aristotelisk forstand.

Det er langt sjældnere, at der ved diatese ligefremt og klart betegnes kausalitet og dependens, og det sker overhovedet ikke, uden at betydningen inhærens-subsistens tillige er til stede. Dette forhold kan kun tolkes saaledes, at de to dimensioner, det her drejer sig om, forholder sig omvendt til hinanden ved diatese og ved kasus: ved kasus er kausalitetsdimensionen overordnet inhærensdimensionen; de kan være til stede begge to, men naar skemaet reduceres, bliver kausalitetsdimensionen alene tilbage. Ved diatese er omvendt inhærensdimensionen overordnet kausalitetsdimensionen; naar skemaet reduceres, er det her inhærensdimensionen, der alene bliver tilbage.

Hvad *person* angaar, ligger det paa forhaand uhyre nært at identificere dens betydning med kasuskategoriens 3. dimension: subjektivitet-objektivitet. Dette bekræftes af, at person og diatese er indfiltrede i hinanden baade begrebsmæssigt og strukturelt (paa latin er personendelserne f. ex. forskellige i aktiv og passiv). Person er overordnet de to andre dimensioner (kausalitet-dependens og inhærens-subsistens): den bliver alene tilbage, hvor de to andre ikke findes, i hvert fald i pronominet. *Person-Diasese* udtrykker altsaa ligesom kasus *relation*, men adskiller sig fra kasus ved at præsentere dimensionerne i den modsatte rangforordning.

Aspekt (herunder tempus som en særlig anvendelse) forholder sig paa analog maade til numerus-genus-kategorien: de samme dimensioner, men i omvendt orden: 1. begrænsning-ikke-begrænsning; 2. expansion-koncentration; 3. kompakt-diskret. Det ses bedst i slavisk og tildels i oldgræsk. I dansk er præteritum begrænset, ogsaa naar det er hypotetisk; præsens extensiv, bl. a. ubegrænset ('utid').

Modus har som grundbetydning *realitet*, med to dimensioner i denne rangforordning: 1. forønsket realisation; 2. forestillet eller faktisk realisation (*modus negativus* og *interrogativus*). Artiklen har modsat rangfor-

ordning, men her er 'forønsket realisation' dog muligvis aldrig udformet i sproget.

Dersom vi nu stiller den nye kategorirække op ved siden af den anden, faar vi:

I	<i>relation</i>	kasus	person-diatese
II	<i>konsistens</i>	numerus-genus	aspekt
III	<i>realitet</i>	artikel	modus
IV	<i>intensitet</i>	komparation	

I den nye række findes der samme rangforordning af kategorierne som i den første række m. h. t. den styrke, hvormed de fremtræder i sprogene: kasus og numerus-genus er stærkt udpenslede med tre dimensioner og er altid til stede; person-diatese og aspekt har ligeledes tre dimensioner, omend noget sjældnere, og det er kun person, som altid er til stede (mange sprog mangler aspekt, herunder tempus). Modus har færre dimensioner og kan fuldstændigt mangle, dens minimum er nul – det samme gælder artiklen. Som helhed staar kasus lidt stærkere end person-diatese, numerus-genus lidt stærkere end aspekt, og artikel maaske lidt stærkere end modus. Og den anden række har en kategori mindre og er altsaa svagere udbygget end første række. Vi har en utvivlsom parallelisme mellem en stærkere og en svagere række.

Ved siden af disse bojningskategorier findes der nu i det grammatiske system som helhed flere andre arter af kategorier, som korresponderer med dem paa forskellig maade.

For det første findes der en type kategorier, som jeg kun omtaler kort, men som jeg lige vil nævne, for at kendere ikke skal sige at jeg har overset dem. Det er hvad jeg vilde kalde *reverterede* kategorier – de samme kategorier som før, men vendte paa en ny maade.

I ungarsk:

<i>vár-ok</i>	'jeg venter'
<i>vár-ok ember-t</i>	'jeg venter en mand'
<i>vár-om az ember-t</i>	'jeg venter manden'

signaliserer verbet, at der er knyttet en form til det, som har bestemt artikel: artikelformen styrer verbet. Den kategori, som nominet besidder i ligefrem form (artiklen), ligger i verbet i reverteret form.

Bl. a. i andre finnougriiske sprog forekommer det, at verbet signaliserer at en kasusform er afhængig af det; verbet har een form (objektiv konjugation), naar det har et akkusativ-objekt, en anden form, naar det ikke har et akkusativ-objekt. Dette fænomen maa ikke forvexles med dia-

tese; det bestaar uafhængigt af diateserne, som kan findes i samme sprog ved siden deraf. Der er tale om reverteret kasus. Det samme gælder, naar et nomen signaliserer, at en kasusform er afhængig af det: *mandens₁ bat₁*.

Et adskilligt mere velkendt, ja universelt fænomen er *funktionelle* kategorier. Kasus er, som den stærkeste kategori, forbeholdt nominet. Men overhovedet er venstre række overvejende nominal og højre række overvejende verbal. Dog er det ikke altid saaledes: nominer findes i person (dærimod ikke i diatese, det er altsaa kun i 1. dimension af kategorien). Numerus i verbet er meget almindeligt, men naar systemet reduceres, bliver det sidst staaende i nominet (f.ex. i dansk); genus forekommer dærimod ikke i verbet (dvs. det forekommer igen kun i 1. dimension af kategorien). Som eksempel paa aspekt i nominet kunne man maaske nævne: *bedstefar* (præt.), *far* (præs.), *søn* (fut.); *ild* eller *røg* som futurum af *krudt*. Modus i nominet foreligger ved vokativ (forønsket realisation), men bliver staaende længst i verbet, og er desuden overalt mere udpenslet i verbet.

I indoeuropæisk er adskillelsen mellem nominal og verbal funktion i henh. venstre og højre række nogenlunde gennemført. Man tør vistnok sige, at systemets optimum kræver denne adskillelse renligt gennemført.

Jeg skal nu vise, hvorledes alle disse kategorier, eller sammenhængende grupper af dem, virker sammen under systemets sproghistoriske vandring.

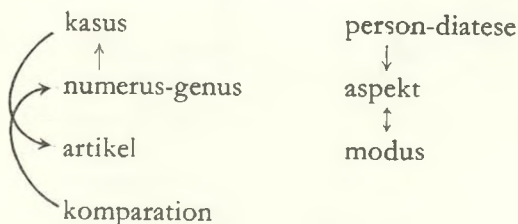
Man gør bl.a. følgende iagttagelser: I de fleste tilfælde er kasus stærkere simplificeret i pluralis end i singularis. Det samme gælder ofte person (tysk, engelsk, dansk). Aspekt og modus er ofte mere simplificeret i passiv end i aktiv. Under normale forhold er pluralis den intensive, singularis den extensive; passiv den intensive, aktiv den extensive. Dette fører til at antage en indflydelse fra den ene kategori paa den anden efter bestemte retningslinier: visse kategorier staar dominerende over for visse andre. Der kan skelnes mellem dominerende kategorier eller *dominanter* paa den ene side, *dominerede* kategorier paa den anden side.

Paa grundlag af et stort erfaringsmateriale vil der kunne opstilles visse hypoteser: En intensiv dominant medfører simplifikation, en extensiv dominant medfører specifikation. Sproget vil altsaa under normale forhold være disponeret til at simplificere kategorier, der ligger under en dominerende kategoris intensive led; dærfør finder vi f.ex. i tysk, hvor pluralis er intensiv, en simplifikation af kasusrækken bl.a. i mange substantiviske deklinationer netop i pluralis. Dærimod vil en underliggende kategori ikke i sig selv være disponeret til simplifikation under dominantens extensive led, f.ex. ikke kasus indenfor singularis i tysk.

Endvidere vil der være en naturlig disposition til at simplificere en *domineret* kategori desto mere, jo flere domanter der findes, og jo stærkere domanterne er specificerede.

Dette dominationsforhold finder nu sted paa alle ledder i det grammatiske system, og det kan ikke nægtes, at det gør undersøgelsen meget kompliceret:

1) mellem morfemkategorierne indbyrdes, paa forskellig maade i forskellige sprog. I i.-e. er følgende skema almindeligt:

Fra dette synspunkt faar vi en anden rangforordning af kategorierne end den, vi før naaede til. Paa andre sprogomraader er ordenen igen anderledes. Aarsagerne hertil kender jeg ikke, og i hvert fald er det meget vanskeligt at gøre rede for;

2) de funktionelle kategorier ligger dominerende over for morfemkategorierne: verbet er intensivt, nominet extensivt – derfor de saakaldte nominal sætninger (russ. *dom nov*); ikke-pronominet er intensivt, pronominet ('stedfortræderen') extensivt; substantivet, adjektivet og adverbiet forholder sig paa følgende maade

- β substantiv
- B adjektiv
- γ adverbium,

idet adjektivet har den fyldigste bøjning, substantivet ingen genusbøjning, adverbiet ingen kasusbøjning;

3) overled og adled forholder sig som α -A: en fattig mand – en fattig; styrelse i genus er hovedkriteriet;

4) i sprog som latin er de forskellige deklinationer domanter over for morfemkategorierne.

Den simplifikation, der finder sted under en intensiv dominant, kan være af to arter: synkretisme eller defektivering. Under et stærkt tryk af overliggende domanter kan defektiveringen medføre, at restomraadet specificeres ved compensation. Paa latin er der saaledes ved pronomi-

nerne *ille* og *iste* som overled defektivering i neutrum (singularis): genitiv, dativ og ablativ mangler. Dette kompenseres der for ved følgende række former:

elativ	<i>illinc</i>	<i>istinc</i>
direktiv	<i>illörsum</i>	<i>istörsum</i>
lokativ	<i>illíc</i>	<i>istíc</i>
illativ	<i>illūc</i>	<i>istūc</i>
vialis	<i>illāc</i>	<i>istāc</i>

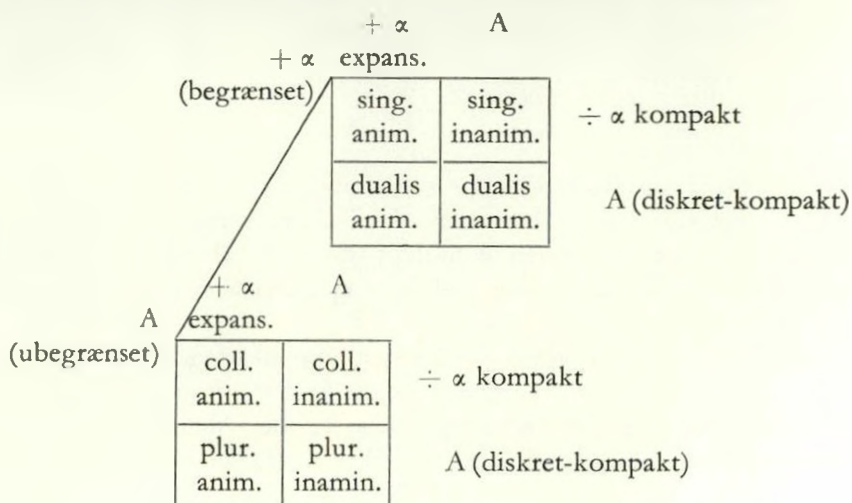
der begrebsmæssigt hører hjemme i neutrum og kun i neutrum, og udtrykker nøjagtigt samme begreber som i andre sprog udtrykkes ved anerkendte kasus. De danner desuden paradigmer: de findes ved mere end eet ord. Dette gentager sig ved *hic* (dog ikke vialis); smlgn. *dextrorsum*, *sinistrorsum*, *aliorsum*, *quorsum*.

Altsaa: en intensiv dominant medfører simplifikation, og jo stærkere trykket af intensive dominanter er, des stærkere vil sproget være disponeret til at simplificere de underliggende kategorier. Men netop under et stærkt tryk kan simplifikationen give tilbageslag, der kan indtræde en katastrofe, hvorved simplifikationen kompenseres ved en specifikation. Det er denne hypotese, jeg nu vil anvende til en forklaring af morfemkategoriernes udvikling i indoeuropæisk.

Der foreligger altsaa her et samspil mellem de fire helt eller delvis nominale kategorier, saaledes at artiklen – som for øvrigt først er udviklet i nyere tid – domineres af kasus, numerus-genus og komparation i forening, noget jeg ikke skal komme nærmere ind paa, kasus domineres af numerus-genus og komparation i forening, numerus-genus domineres af komparation, og oven over komparationen og virkende ned paa de kategorier, der ligger under den, staar de funktionelle kategorier, leddene og deklinationerne.

I ældste indoeuropæisk, endnu i latin, er *-ā* dels endelse for pluralis, hovedsagelig i neutrum, dels for femininum singularis. Disse endelser er identiske, saaledes at den oprindelige betydning var kollektiv: *φυγή*, lat. *fuga* er abstractum; *ζυγά*, lat. *juga* er kollektiv, aaget opfattet som en enhed bestaaende af flere bestanddele, diskret i modsætning til kompakt. *-ā* føjedes oprindeligt til ord af alle genera: *κύκλος κύκλοι κύκλα* (hjulene som en helhed, som dannende et sammenhængende værktøj, en vogn, men med henblik paa dens bestanddele, diskret). Ifølge Meillet er alene den kollektive betydning gammel. Femininum er en nydannelse fælles for et flertal af indoeuropæiske sprog (mangler i hittitisk), og forskellige detaljmomenter

gør det sandsynligt, at femininum ogsaa i de øvrige sprog er af yngre oprindelse. I henseende til genera er der kun en forskel paa levende og livløst, *genus animale* og *inanimale*, dvs. omsat i min terminologi en forskel paa expansion og koncentration. Der er 3 dimensioner:

Numerus-genus har mange intensive led og har derved øvet et tryk paa kasus. Kasus havde mange led og stod langt fra optimum; men jeg kan ikke her give enkeltheder. Oven over numerus-genus staar igen intensive dominanter: de funktionelle kategorier. Systemet er disponeret mod reduktion af kasus og numerus-genus.

I hittitisk, som antages at være den direkte fortsættelse heraf, har vi en reduktion: $-\bar{a}$ er afskaffet, dualis ligeledes. Numerus-genus-skemaet er gaaet i optimum:

		$+\alpha$	A
		comm. ¹ plur.	neutr. plur.
$+\alpha$		comm. ¹ sing.	neutr. sing.
	A		

Kasus er reduceret til 6 led (i fælles-indoeuropæisk var der sikkert flere), men vejen til at kasus kunde gaa i optimum har været for lang: sproget er uddød, inden maalet var naaet.

¹ [Manuskriptet har her *coll.*]

De øvrige indoeuropæiske sprog forudsætter en videre fælles udvikling, inden de enkelte sprog eller sprogklasser udskilte sig.

Artiklen er fremvoxet for at afskaffe komparationen.

I germansk har der principielt fundet samme udvikling sted, men den er forløbet langsommere. Oldsprogene bevarer 3 genera; gotisk har endnu 3 numeri, senere kun 2. Optimum er ikke naaet.

Komparationen har først fuldt opfyldt sin mission, naar der er opnaaet en stilling nær ved optimum for de underliggende kategorier. Men der er naaet en tilnærmelse hertil, og komparationen er derfor ogsaa i langsomt nedadgaende eller forsvindende bevægelse.

Hvad jeg her har sagt, maatte paa grund af materialets meget komplicerede karakter nødvendigvis blive antydninger. Forøvrigt er det heller ikke disse forelæsningsers hensigt at give mere end antydninger. Formaalet med den rent oversigtsmæssige, eller om De vil, skitse-mæssige behandling af det grammatiske system, har jo kun været det, at forsøge at paavise, at det er muligt og gennemførligt at anlægge en betragtning, hvorefter aarsagerne til systemets forandringer søges i systemet selv og ikke uden for det, vise, at det er muligt ad denne vej at indføre en metode, som muliggør en immanent opfattelse af de lingvistiske fænomener. Fordelen ved indførelsen af en saadan metode kan ikke bestrides; sprogvidenskaben vil dærigennem faa midler i hænde til at operere inden for et givet systems rammer uden vilkaarligt og ubevisligt at søge ud til hypotetiske forklaringer uden for systemet. Jeg hævder, under henvisning til hvad jeg i disse forelæsninger over grammatikken har fremført, at sproget er et system, der hviler i sig selv, og som ikke adlyder andre love end sine egne, og som netop derfor kun lader sig fyldestgørende opfatte immanent, ud fra systemet selv. Den metodiske fordel for sprogvidenskaben er upaatvivlelig. Og fordelen for videnskaben er ikke ringere. Jeg har givet lejlighed til at se, hvorledes grammatikken ud fra denne metode, og netop kun ud fra denne metode, kan give selvstændige bidrag til erkendelsesteorien og den almene filosofi. Jeg haaber da ved fremførelsen af denne metode at have aabnet nye perspektiver og at have verificeret min hovedtesis: *aarsagerne til systemets forandringer søges i systemet selv*, saa fyldestgørende som det har kunnet lade sig gøre i betragtning af forelæsningsrækkens korthed i sammenligning med problemernes omfang.

Jeg skal nu i de følgende forelæsninger forsøge en lignende verifikation for de andre hovedsider af sprogets system: det fonematiske og det semantiske system.

DET FONEMATISKE SYSTEM

X.

Det fonematiske system indgaar, som vist side 36, i selve sprogsystemet paa følgende maade:

	fonematik	grammatik	semantik
struktur	a	b	c
form	g	h	i
indhold	d	e	f

Det centrale er grammatik og form. Det fonematiske system er tjener i forhold til baade det grammatiske og det semantiske. Fonematikken kan betegnes som læren om sprogmaterialiets enheder, fonemerne, som er defineret udelukkende efter deres funktionelle rolle i sproget. Den fonematiske morfologi (g) maa skelnes klart dels fra den grammatiske struktur (b), dels fra den fonematiske struktur (a). Adskillelsen fra den grammatiske struktur (b) ses af følgende eksempel:

Naar engelsk *-s* betragtes som en fonematisk størrelse, spiller det ingen rolle, om det er flertalsendelse eller 3. persons mærke. De er for fonematikken lige gode. Men det er to forskellige størrelser for den grammatiske struktur, og denne struktur kan undertiden spille en rolle for lydudviklingen. I armensk er f.ex. *s* normalt forsvundet, men som pluralismærke er det udviklet til *kʰ*.

Den fonematiske struktur (a) er udtalen af de fonematiske størrelser. Den er emnet for *den klassiske fonetik*, der er læren om sprogets lyd set fra fysisk og fysiologisk synspunkt. Ofte har man dyrket fonetikken helt losrevet fra systemet, f.ex. Palconcelli Calzia: "Jeder, der Mensch heisst, und der einen Kehlkopf hat, ist der Phonetik willkommen". Behandlingen af de uendelig mange *a*-lyd, der findes i dansk, hører under fonetikken, da man ikke her kan anlægge noget systemsynspunkt.

L. L. Hammerich opstiller følgende skema over de tyske konsonanter¹:

¹ *Tysk fonetik* 1934, side 69.

		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
bilabial	1			m			(v)		b b̥ b̥	p
labiodental	2			(m)			v̥ v̥	f		(p)
dental	3	(r)	l	n	z z̥	s			d̥ d̥ d̥	t
palatodental	4									
palatal	5					f	j	ç		
palatovelar	6									
velar	7	R ^R		ŋ				x	g̥ g̥ g̥	k
pharyngal	8									
laryngal	9						(u)	h ^h		ʔ

snur- side- na- hvislere hemmelyd lukkelyd
relyd lyd saler lenes fortes lenes fortes lenes fortes

Dette system kan være praktisk til aflæsning ud fra et fonetisk general-skema, og nyttigt til undervisning, men det har intet med sproget at gøre. Ud fra et sprogligt systematisk synspunkt er det tilfældigt og planløst.

Den klassiske fonetik har ogsaa forsøgt at give rent fonetiske forklaringer paa sprogforandringer. Det vigtigste bidrag er her givet af Maurice Grammont¹, som har søgt at beskrive en række forandringer i enkelt-sproget eller en sproggruppe som udslag af mere almene tendenser, der er knyttede til befolkningen og kan virke over meget lange tidsrum. Saaledes har han sammenfattet en række udviklinger indenfor de østlige indoeuropæiske sprog som udslag af en tendens til at samle artikulationen omkring ganetoppen. Denne tendens viser sig tydeligst i indo-iransk, men ogsaa i slavisk, baltisk, armensk og albansk. Hertil horer bl.a. følgende enkeltudviklinger:

¹ Maurice Grammont, *Notes de phonétique générale*, Mémoires de la Société de linguistique de Paris XIX 1916, s. 245-81, og XX, s. 213ff.; *Traité de phonétique* 1933, s. 156-61. Se endvidere Louis Hjelmslev, *Etudes baltiques* 1932, s. 235.

1) De i.-e. præpalatale *k*- og *g*-lyd (som ofte skrives *k*₁ og *g*₁) udvikler sig til hvislelyde (sanskrit *ç, j* [dʒ], slavisk *ʃ, ʒ*, baltisk *š* og *ž* og tilsvarende i albansk og armensk). Dette forklarer Grammont ved, at tungespidsen trækkes tilbage, saa lukket dannes med tungebladet eller det allerforreste af tungeryggen, hvorved lydene let udvikler sig videre til affrikater og hvislelyd.

2) I de samme sprog mister de i.-e. labiovelariserede *k*- og *g*-lyd (*k*^h, *g*^h) labiovelariseringen; d. v. s. tungen skydes frem og læberundingen opgives.

3) De aspirerede lukkelyd opgiver aspirationen i slavisk og baltisk (hvad der forklares som opgivelse af en artikulation i den extreme ende af taleorganerne).

4) *ʃ* bliver til *š* efter *r* og i visse tilfælde efter *i, u* og *k*. Denne udvikling findes i indo-iransk, slavisk og baltisk, men i forskelligt omfang.

5) Kort *o* bliver til *a* i indo-iransk, baltisk og albansk; langt *ō* er blevet *ā* i indo-iransk og *a* i slavisk.

6) *e* er blevet til *a* i sanskrit.

I mange af disse sprog finder man desuden en række senere palataliseringer.

Fonologien, som er udarbejdet af Prag-skolen, hvis mest fremtrædende repræsentanter er N. S. Trubetzkoy og Roman Jakobson¹, definerer fonemet som en lydhensigt, eller en lydforestilling, hvoraf lyden blot er en realisation. Kun de lydforskelle, der bevirker betydningsforskelle, anses for at have fonologisk gyldighed.

Paa tysk er forskellen mellem velær lukkelyd og hæmmelyd fonologisk gyldig, fordi *Akt* og *Acht* har forskellig betydning, mens denne forskel ikke er fonologisk gyldig paa dansk. Nogle udtaler [magd], andre [maxd], men det giver ingen betydningsforskel.

Karakteristisk for fonologien er endvidere opstillingen af korrelationer (d. v. s. fonologiske modsætninger, der findes ved en række par), f. ex. stemthedskorrelationen, der i tjekkisk og mange andre sprog findes i *p:b t:d k:g* o. s. v., og antagelsen af, at de to led i korrelationen ikke er ligeberettigede, idet det ene led, f. ex. det stemte *d*, er 'merkmalthaltig' (karakteriseret), det andet 'merkmallost' (ikke-karakteriseret), f. ex. det ustemte *t*.

Som de vigtigste fonologiske modsætninger opstilles ved vokalerne sonoritetsmodsatninger, som ikke danner korrelationer (*i:e, u:o*), klang-

¹ Se *Travaux du Cercle linguistique de Prague* I 1929, IV 1931.

farvemodsætninger, der deler sig i den palatovelare modsætning ($y:u$, $\emptyset:o$) og rundingsmodsætningen ($i:y$, $e:\emptyset$), som ofte er kombineret ($i:u$, $e:o$), og paa denne basis opstilles vokalerne i trekants- og firkants-systemer, f.ex.:

Konsonant-modsætningerne er bl.a. 1) lokaliseringsmodsætninger ($p:t$: k), 2) artikulationsmaade-modsætninger (f.ex. stemthed, aspiration, lukke-hæmme), 3) klangfarvemodsætninger (palatalisering) og 4) intensitetsmodsætninger (fortis-lenis, lang konsonant-kort konsonant¹).

Denne teori betegner et vigtigt skridt henimod en systembetragtning, og der er her indført et skel mellem væsentligt og uvæsentligt, som man f.ex. savner i mange dialektbeskrivelser, der er alt for nuancerede. Men man kan rejse forskellige indvendinger mod den:

1° Lydhensigt og lydforestilling er tvivlsomme begreber at inddrage. Trubetzkoy² hævder f.ex., at den russiske sprogbevidsthed umiddelbart opfatter s' i $s't'ena$ som ikke-palataliseret s , fordi der i denne stilling (foran palataliseret konsonant) ikke er nogen modsætning til en ikke-palataliseret konsonant. Den fonologiske egenskab palatalisering har mistet sin gyldighed og fonemet bliver til det tilsvarende 'archifonem', som i sprogbevidstheden symboliseres ved det 'merkmallose' led (her det upalataliserede). I stedet for denne psykologisme bør man tilstræbe en objektiv analyse; d.v.s. man maa bruge funktionelle kriterier.

2° Som eneste objektive kriterium bruger fonologerne udtalen. Systemerne er opbygget paa psykofysiologi og maa betegnes som extralingvistiske.

3° Der er en hel række fejl paa enkelte punkter i teorien, men de kunne nok lade sig rette.

Det er saaledes klart, at fonologien ikke bygger paa formen; den kan bedst defineres som læren om den fonematiske struktur. Jespersen har til en viss grad ret i at skrive, at hans "Fonetik" tillige er en fonologi, og at hans "Modersmaalets fonetik" tillige er en dansk fonologi.

Navnet 'fonologi' er i øvrigt daarligt, da det allerede bruges med flere andre betydninger, f.ex. betegner 'Phonologie' hos Schleicher lydlære,

¹ Se især N.S.Trubetzkoy: *Die phonologischen Systeme*, TCLP IV, 1931, s. 96-116.

² TCLP IV, p. 98-99.

hos Saussure lydfysiologi, hos Grammont almen fonetik i modsætning til specielle sprogs fonetik og i engelsk tradition ofte lydhistorie.

*Leonard Bloomfield*¹ definerer fonologien som studiet af signifikante talelyd, og fonemet som "a minimum unit of distinctive sound feature". Han afviser systemer af den type, der blev opstillet af Pragfonologerne, som irrelevante, og definerer selv de enkelte fonemer ved deres indbyrdes kombinationsmuligheder, saaledes at alle fonemer, der kan indgaa forbindelse med samme andet fonem kombineres i eet 'structural set', og de enkelte fonemer defineres ved, hvilke 'structural sets' de indgaar i.

Fonematikken (i snævrere forstand = beskrivelsen af det fonematiske system (den fonematiske form)) adskiller sig fra baade Pragskolens fonologi og Bloomfields teori. Man maa trænge gennem de ydre realisationer ind til formen og maa gaa ud fra fonierne, tegnudtrykkene. Fonemerne defineres som de kommutable enheder inden for fonierne, og inventaret opstilles saaledes paa basis af kommutationsproven; d.v.s. at man undersøger, om en udskiftning fremkalder en betydningsændring. Herved opstilles dog foreløbig kun præfonemer; ved senere reduktioner opnaas fonemerne. Fonemerne er lineære enheder, de følger efter hinanden. Heroverfor staar prosodierne, f.ex. akcent, intonation og stød, der ikke er lineære, men superponerede. Ved kommutation mellem prosodier sker der ikke brud paa linien, f.ex. *!fɔrfal*: *fɔrfal*.

Det er vanskeligt paa forskningens nuværende stadi at sige, om de opstillede principper er almengyldige. Det kræver en minutios undersøgelse, som vil være langt mere kompliceret end paa det grammatiske og semantiske omraade. Det vil være nødvendigt at gennemgaa hele forraadet af udtryksenheder.

I indoeuropæisk kan vokalerne defineres ved alternationer og konsonanterne ved grupperingsforhold. Det gælder ogsaa for nydansk, og er overhovedet det normale.

I finsk-ugrisk kan vokalerne defineres ved deres plads i vokalharmonisystemet. I finsk danner vokalerne *a o u* og *ä ö y* to grupper, idet de ikke kan kombineres med hinanden. Første vokal er afgørende for, hvilken vokal der kan følge efter, f.ex. *yö* 'nat', partitiv *yötä*, men *puu* 'træ',

¹ [Leonard Bloomfield, *Language* 1933. Ifølge manuskriptet er der givet en kritik af Bloomfields teori, men dens indhold er ikke antydnet. Senere har Hjelmslev rettet følgende indvendinger mod Bloomfields definition ved 'overlapping sets': 1) den tillader ikke sammenligning mellem forskellige sprog; 2) man risikerer at sammenblande sprogbygningsregler og tilfældige huller. Hjelmslevs egne principper for fonemdefinition omtales her s. 31.]

partitiv *puuta*. Konsonanterne kan defineres ved alternationer og, i ringere grad, ved grupperingsmuligheder:

kukka 'blomst', gen. *kukan*
seppä 'smed', plur. *sepät*
luke- 'læse', præs. *luen*
tunte- 'forstaa', præs. *tunnen*.

I sinotibetansk er grupperingsforholdene ene dominerende og prosodisystemet er stærkt udviklet:

nā 'tyk'
nā 'mark'
nā 'ansigt'
nā 'tante (moderens yngre søster)'

Inventaret kan i de forskellige sprog være systematiseret i forskellig grad. Fonemerne udgør ikke et system i samme forstand som de grammatiske elementer, men indeholder, som vi senere ogsaa vil se det for det semantiske omraades vedkommende, et centralt og et periferisk omraade. Der findes losgængere, flere eller færre, som staar uden for systemet og kun er definerede ved deres plads i normen. En grundfejl ved fonologien er netop, at man mener, at foneminventaret *en bloc* er et system eller lader sig opfatte gennem et system. Et særligt tilfælde heraf er forekomsten af 'fremmede fonemer', f. ex. *f* i litauisk, der kun findes foran vokal, *r* og *l* i stavelsens begyndelse i laaneord (*francūzas*, *aficieris* (ved siden af *prancūzas*, *apicieras*), *filmas*, *šofieras*, *fizika*). Det samme gælder *ʒ* i tysk, der kun findes i fremmedord, f. eks. *Journal*.

Det maksimale og minimale inventar af fonemerne er ikke undersøgt til bunds, men man kan for vokalerne regne med et minimum paa 2 og et maximum paa ca. 25, for konsonanternes vedkommende med et minimum paa 5 og et maximum paa ca. 50.

Optimum er vanskeligt at fastsætte. Systemets forandringer beherskes af de grammatiske og semantiske dispositioner, hvorfor relative optima spiller en større rolle end det absolutte optimum. Det absolutte optimum er meget vanskeligt at isolere.

Det relative optimum lader sig lettest fastsætte for strukturens vedkommende, d. v. s. for udtalen.

1° For det første synes der at være en tendens til 'lethed og simpelhed' i udtalen, hvad der bl. a. er fremhævet af Otto Jespersen. Men det er dog meget vigtigt ikke at overdrive dette; hvad der er let, beror mere paa

vane end paa natur. Lydgrupper, der i eet sprog anses for meget vanskelige, findes i stort tal i andre sprog. Man kan blot nævne russisk *lgat'*, *Pskov*, *rvat'* som eksempler paa grupper, som danskere finder 'vanskelige'. Det er meget tvivlsomt, om man kan sige, at visse lydgrupperinger undgaas.

2° En tydelig adskillelse af fonemerne er ogsaa et optimum, der tilstræbes. Dette er et akustisk-psykologisk moment.

3° Endelig synes korrelationsrækker svarende til funktionelle rækker at være et optimum; cf. finsk, hvor de to funktionelle grupper *a o u* og *ä ö y* svarer til hinanden i par som bagtungevokal-fortungevokal (palato-velar korrelation), men *i e* skaber vanskeligheder. Dette kan kaldes et artikulatorisk-psykologisk eller fonologisk moment.

Det absolutte optimum for systemet eller formen (det 'morfologiske absolutte optimum') er fonematisk ligevægt. Det kan deles op i følgende punkter:

1° Systemets gennemførelse i materialet, klarhed i alternationer (d. v. s. de maa være gennemgribende og relativt faa).

2° Ingen løsgængere, d. v. s. fuld systematisering.

3° Et passende antal fonemer.

Men de grammatiske dispositioner kan modarbejde dette og blive afgørende:

ad 1°: De kræver f. ex. ofte uklarhed i alternationerne.

ad 2°: De kan kræve et fonems forsvinden, hvad der lettest sker, hvis fonemet er en løsgænger eller kan gøres til en løsgænger.

ad 3°: Endelig synes det at være saadan, at et sprog i fonematisk optimum oftest staar længst fra det grammatiske optimum og har ringest mulighed for at nærme sig til det.

Som eksempel paa forandringer i et fonematisk system vil vi tage *indoeuropæisk*. Af aarsager, hvis detaljerede erkendelse undslipper os, har man i indoeuropæisk haft et meget talstærkt system. I henseende til antal-forhold (inventarets omfang) er det langt fra optimum. Med hensyn til systematiseringen er vokalerne gunstige, konsonanterne ugunstige.

For *vokalerne* vedkommende var der i i.-e. naaet et relativt optimum, sikkert betinget af de grammatiske forhold; et fast sammensvejet, klart og smidigt alternationssystem, selv om der i dette indgik 19 monoftonger og op til 54 diftonger:

a udenfor

$$\boxed{\bar{a} : \bar{a}}^1 : \boxed{\bar{e} : \bar{o}}^2$$

••

$$\boxed{e : o : \emptyset}^3$$

$$\bar{r} : \bar{ar} : \left\{ \begin{array}{l} \bar{e}r : \bar{o}r \\ \bar{r}\bar{e} : \bar{r}\bar{o} \\ \bar{e}r : \bar{o}r \\ \bar{r}e : \bar{r}o \end{array} \right\} : r; \text{tilsv. } [r] \eta^4$$

$$\bar{i} : \bar{ai} : \left\{ \begin{array}{l} \bar{e}i : \bar{o}i \\ \bar{i}\bar{e} : \bar{i}\bar{o} \\ \bar{e}i : \bar{o}i \\ \bar{i}e : \bar{i}o \end{array} \right\} : i; \text{tilsv. } u^5$$

- 1) skr. *tiṣṭhāmi* : *sthitā-h* 'staaende'
 gr. ἵστημι, ἵσταμι : στατός
 lat. *stā-re* : *stātus*

- 2) gr. δίδωμι, skr. *dādāmi* : *di-tā-h* 'givet'
 lat. *dō-num* : *dā-tus*

osl. <i>spēti</i> 'komme fremad'	} : {	skr. <i>sphirā-h</i> 'rigelig, stor'
lit. <i>spēti</i> 'være hurtig nok'		lat. <i>pro-sper</i> < * <i>pro-sparos</i> ,
lat. <i>spēs</i> 'haab'		<i>spa-tium</i> 'det tilstrækkelige, den tilstrækkelige frist'

lat. *sēmen* : got. *saíso* : lat. *sā-tus* 'saaet'

- 3) **sed-* gr. ἕδος 'sæde'
 got. *sita* 'jeg sidder'
 **sod-* got. *sat* 'han sad'
 **sēd-* lit. *séd-mi*
 got. *setun* 'de sad'
 **sōd-* lit. *sodinti* 'plante'
 **sd-* **ni-χdo-s* skr. *nīdā-h* 'lejr, hvilested', lat. *nīdus*, ty. *Nest*
- 4) *-*ter-* vok.: skr. *pītar*, gr. πάτερ
 *-*tor-* - : - ἀπάτορ 'du faderløse'

*-tēr-	nom.:	- <i>pitā</i> ,	- πατήρ
*-tōr-	- :	-	ἀπάτωρ
*-tr-	lok. plur.:	- <i>pitfšu</i>	

πένθος 'smerte' : πέπονθα : ἔπαθον

lit. *kemšū* : *kamšai* : *kimšti*

ς) πείθομαι 'tror' : πέποιθα : ἐπέπιθμεν

got. *kīsan* : *kans* : *kusum*

Dette uendeligt komplicerede system reduceres overalt, og udviklingen følger, naar alle sprogene betragtes under eet, visse bestemte hovedlinier, der har ligget i kim i systemet og været bestemt af dette. Systemet holdes oppe af den konservative tendens og danner et relativt optimum, saa længe det 1) tilfredsstiller de grammatiske forhold og 2) prosodierne ikke over et tryk. I indoeuropæisk fordeler vokalerne sig efter kasus: gr. nominativ πατήρ, ἀπάτωρ over for vokativ πάτερ ἀπάτορ o. s. v., men samtidig staar alternationerne i forbindelse med den fri akcents stilling: skr. *bubūdha bubudhé, riréca riricimā* (stavelsen brudt i gr. πατρῶν, skr. dat. sing. *pitrē*). Systemet er altsaa i et relativt optimum. Men kasus er disponeret mod reduktion (en reduktion, der favoriseres ved et tryk af domnanter), og den frie akcent tenderer mod en bunden. Naar de forhold, der betingede det relative optimum, ændres, vil systemet glide imod det absolute optimum.

Vejen bestemmes i hovedtrækkene af systemet selv og er betinget af den maade, hvorpaa systemet forholder sig til optimum.

Vokaler og konsonanter er ikke saa skarpt adskilte, som systemet egentlig forudsætter:

1° *a* staar uden for alternationerne, hvad der gør et skaar i vokalerne definition. Det maa ventes inddraget.

2° Alternationerne *ā* : *a* og *ē* : *e* betegner en komplikation. *a* maa ventes fjernet ved identifikation med et andet fonem.

3° En aaben vej fra vokaler ud til konsonanter findes særlig ved stavesesgrænsens indhug: alle diftongerne kommer i fare, og dermed de monoftonger, der bærer dem. Det er en almindelig lingvistisk lov, at naar en alternation bliver ustabil, f.ex. fordi dens betingelser begynder at svigte, forsvinder *begge* dens led: 2 eller 0; et sprog med 2 genera bliver ved reduktion til et med 0. Man maa huske, at fra et systematisk synspunkt er diftongerne forsvundne som saadanne, saa snart de ikke bæres

oppe definitionsmæssigt af de monoftonger, der systematisk staar som deres basis. Man maa vente $r \ l \ n \ m$ fjernede, og diftongerne omfortolkede til frie forbindelser. Ved i og u lader en tilsvarende fjernelse sig vanskeligere gennemføre, fordi i og u ogsaa eksisterer uden for alternationer; i og u er ikke som $r \ l \ n \ m$ et blot og bart produkt af ubetonet stilling. Det er ikke det statistiske, som her er det afgørende, men dette, at i og u i en lang række tilfælde ikke bæres morfologisk af en diftong (forudsætningsforholdet mellem monoftong og diftong er gensidigt). Vi skal altsaa vente i - og u -diftongerne reducerede; ikke for at opnaa fonetisk uoverensstemmelse med i og u , det er fuldstændigt ligegyldigt, men for at faa dem identificerede med allerede bestaaende fonemer.

Dette sker netop. Men vejen er i enkeltheder forskellig, og aarsagen hertil er igen den, at betingelserne ikke overalt er de samme: de grammatiske forhold, prosodiforholdene, varigheden og styrken af den konservative tendens' slappelse.

I *sanskrit* er de prosodiske forhold bibeholdt fra grundsproget som grammatisk virkemiddel, hvad der er enestaaende. Først senere er akcenten blevet mekaniseret. Ligesom i og u bliver ogsaa r og l staaende, normalt i ubetonet stavelse, alternerende med betonet r - og l -diftong. Det er dog kun en rest. Akcentforskydninger, der allerede var begyndt i grundsproget, forstyrrer billedet (cf. *pitṛsu*), og de fonemer, der i ringest grad understøttes af de prosodiske forhold, bliver fjernet. $*ṛ$ og $*l$ falder sammen og bliver begge til $ir \ ur$ (l desuden til $il \ ul$), der ikke mere alternerer med $*er$ etc.; $ṛ$ bliver staaende, men kun som betonet (*pitṛn* (akcent paa $ṛ$)) og sjældent: det er ikke gennemført i materialet. n og m forsvinder helt, idet de bliver til a . a er en stærk tiltrækningspol, fordi det tenderer mod at inddrages i alternationer. Mere virkningsfuld i den henseende er overgangen af o og e til a . Der er saaledes sket en væsentlig simplifikation: inden for de givne betingelser har systemet her kunnet foretage et kraftigt skridt hen imod optimum.

Da i og u staar stærkt, brydes der til gengæld en breche i diftongerne. Det drejer sig her om en lydforskydning (rækkeflugt, hvorved visse fonemer sikrer deres integritet):

$$ei \ oi > \bar{e}_2 \\ \bar{e}_1 > \bar{a}$$

$$eu \ ou > \bar{o}_2 \\ \bar{o}_1 > \bar{a}$$

Det skæve alternationsbundt ophæves: a gaar dels op i a , dels i i , to af de stærkeste poler i systemet.

Systemet ser da saaledes ud:

a	:	$\bar{a}$
i	:	$\bar{e}$: ai
u	:	$\bar{o}$: au
r	:	ar : $\bar{a}r$
l	:	al : $\bar{a}l$

a staar ikke længere udenfor systemet; $\bar{a}$ er fjernet og dærmed den skæve alternation, og den aabne vej til konsonanterne er væsentlig reduceret. Maalet er ikke naaet, særlig ikke paa det sidste punkt. Der er tale om en gennemgribende, men hastigt forløbende revolution, som maa have fundet sted i løbet af vandrigen til Indien (se side 4). En stærk konservativ tendens har hurtigt sat ind igen, saa indisk trods alt forbliver mere arkaisk end de fleste andre indoeuropæiske sprog; i øvrigt forsøger grammatikerne, anført af Pāṇini, tidligt at fastholde det saaledes ændrede system som norm. Først i nyindisk er der sket yderligere reduktioner.

I *græsk* fjernes r l η η , idet de bliver til henholdsvis $\alpha\rho/\rho\alpha$, $\alpha\lambda/\lambda\alpha$, α , α . a er stærk. Det opsluger $\bar{a}$, hvad der er en følge af dispositionen til at inddrage a i alternationerne. Det samme er tilfældet med udviklingen af η og η til α . Baade det, at η og η fjernes, og at de netop bliver til α , har altsaa sin forklaring. Ved overgangen r l til $\alpha\rho/\rho\alpha$, $\alpha\lambda/\lambda\alpha$ bliver alternationerne med $\epsilon\rho/\rho\rho$ trængt talmæssigt tilbage. i - og u -diftongerne reduceres, som det maa ventes: η ω , ϵ i bliver til $[\bar{e}]$, ou til $[\bar{o}, \bar{u}]$. Dette er dog knap gennemført. Systemet holdes i live af en tidligt vaagnet skrift-sprogstradition, som for øvrigt har holdt sig til den dag i dag, men holdes tillige i live af alternationernes livskraft.

System:

$\bar{a} : \bar{\alpha}$	:	$\eta : \omega$
**		
$\epsilon : o : O$		
$\bar{e}$	:	$\epsilon i : oi : \bar{i}$
$\bar{u}$	:	$\epsilon u : ou : \bar{u}$

Kun $\eta : \omega$ og $\epsilon : o : O$ staar stærkt (de er veludbyggede i materialet). i - og u -rækkerne trues af monoftongeringerne, som sejrer under det næste interregnum, paa overgangen til nygræsk, hvor tillige kvantiteten tabes. Den skæve alternation $\bar{a} : \bar{\alpha}$ trues af $\bar{a} > \eta$, som dog ikke gennemføres.

Systemet staar altsaa paa springet til at gaa i optimum. Det nygræske system er

$$e : \begin{matrix} a \\ \vdots \\ i \\ \vdots \\ u \end{matrix} : o$$

I nygræsk er η , ι , $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, υ , (altsaa bl. a. hele i-rækken) = [i]. Der er ingen fonematiske diftonger, med mindre $\omicron\eta$, $\omega\epsilon\iota$ fortolkes som $\omicron i$.

Latin: $r \ l \ n \ m$ og diftongerne afskaffes. Alternationssystemet er i opløsning.

Slavisk: o og ∂ bliver begge til a . Herved inddrages a i alternationerne, den skæve alternation elimineres, og ∂ fjernes. Diftongerne simplificeres, men $r \ l$ beholdes som i sanskrit, fordi akcenten er fri. Men akcenten er forandret, og de faar dærfor i den sidste ende en krank skæbne.

Germansk, gotisk: o og ∂ bliver begge til a som i slavisk. $r \ l \ n \ m$ fjernes, og kvantiteten bliver irrelevant. Trods vanskeligheder er systemet væsentligt simplere end indoeuropæisk baade i antal (9 monoftonger og 3 diftonger) og i henseende til alternationerne. Alle vokalerne er bundne i alternationer, men disse udbygges stadig mindre: de stærke verber er paa retur.

Af *konsonanterne* er især s daarligt defineret, nemlig blot som konsonant (cf. *s mobile* (gr. (σ)μικρός) og s 's udbredte rolle i endelser: nominativ, genitiv, 2. pers. o. s. v.). Der maa tilstræbes en bedre definition; d. v. s. det funktionelle omraade maa indskrænkes. Det sker paa forskellig maade i de forskellige indoeuropæiske sprog:

I *indisk* sker det ved, at

1° det nye fonem ς introduceres i sproget, og dette fonem opsuger s efter $i \ u \ r \ k$.

2° s udelukkes fra stillingen mellem to okklusiver.

3° s nærmer sig til bortfald i udlyd efter vokal (> $-h$, stabiliseret ved den konservative tendens).

4° s opsuges af r i ydre sandhi i stillinger, hvor r i forvejen kunde optræde.

I *græsk* sker indskrænkningen ved

1° en spaltning, idet h opstaar, hvorved s soges berøvet sin prævokaliske forlydsstilling; der gennemføres dog kun en statistisk svækkelse.

2° en lignende svækkelse i indlyd (intervokalisk).

3° ophævelse af grupperne si , su , sr , sl , sm og sn .

I *latin* ved, at

1° *s* opsuges af *r* intervokalisk (her kunde *r* optræde i forvejen).

2° *s* bortfalder foran *m n l* i forlyd, senere ogsaa i indlyd.

I *germansk* opstaar fonemet ʀ , og følgende fordeling finder sted: *s* i forlyd, ʀ i udlyd (af stavelse). Stavelsesdelingen var betinget af akcenten; den er senere forskudt sammen med akcenten.

I *slavisk* opstaar fonemet x , der opsuger *s* efter *i u r k*. Desuden ophæves forskellige forbindelser af *s* med *i*.

Det indoeuropæiske lukkelydsinventar kan opstilles saaledes:

<i>p</i>	<i>ph</i>	<i>b</i>	<i>bb</i>
<i>t</i>	<i>th</i>	<i>d</i>	<i>dh</i>
<i>k</i> ₁	<i>k</i> ₁ <i>h</i>	<i>g</i> ₁	<i>g</i> ₁ <i>h</i>
<i>k</i> ₂	<i>k</i> ₂ <i>h</i>	<i>g</i> ₂	<i>g</i> ₂ <i>h</i>
<i>k</i> ₃	<i>k</i> ₃ <i>h</i>	<i>g</i> ₃	<i>g</i> ₃ <i>h</i>

Antallet ligger over optimum, og inventaret reduceres overalt til 3 eller 2 i hver række. For labialernes og dentalernes vedkommende faar man følgende resultat:

lat.	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f, b</i>
	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>f, d</i>
gr.	π	φ	β	φ
	τ	τ, ϑ	δ	ϑ
sl.-balt.	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b</i>
	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d</i>
germ.	<i>f, b</i>	<i>f, b</i>	<i>p</i>	<i>b</i>
	<i>p, d</i>	<i>p, d</i>	<i>t</i>	<i>d</i>

Udviklingen i germansk:

$$\begin{aligned} bb &> b_2 \\ b_1 &> p_2 \\ p_1 &> f/b, \end{aligned}$$

ogsaa kaldet 'lydforskydningen', har denne reduktion til formaal. Den specielle vej kan skyldes extralingvistiske faktorer, men maalet er forudbestemt af systemet. Bemærk, at germ. *p, t* trods 'forskydningen' defineres ganske som indoeuropæisk $*b, *d$.

k-lydene reduceres endnu mere, idet de 3 rækker erstattes af 2. I satəm-sprogene er den palatale række (*k*₁) udviklet til hæmmelyd, navnlig *s* og *ʃ* (slavisk og litauisk), mens der til de andre to rækker (*k*₂ og *k*₃)

svarer een k -række. I centum-sprogene har man een k -række svarende til første og anden række (k_1 og k_2), mens tredje række (det labiovelariserede k_3) er blevet til k_w (latin) eller til andre lukkelyd, navnlig p (græsk, oskisk, irsk).

	k	$<$	k_1	$>$	φ	s	$\check{s}$
ἐ-κατόν			$*k_1mto-m$			skr. <i>śatā-m</i>	
lat. <i>centum</i>						av. <i>satā-m</i>	
irsk <i>cét</i>						osl. <i>sūto</i>	
kymr. <i>cant</i>						lit. <i>simtas</i>	

	k_w	p	$<$	k_3	$>$	k
πότερος				$*k_3o-$, $*k_3i$		skr. <i>ka-s</i>
lat. <i>quis quod</i>						av. <i>kō</i>
osk. <i>pis</i>						osl. <i>kñ-to</i>
irsk <i>pis</i>						lit. <i>kās</i>

k_2 -rækken og dens sammenfald:

$*k_2ajk_2o-s$: lat. *caecus*, oldirsk *caech* 'enojet', got. *haihs* 'enojet', skr. *kekara-b* 'skeløjet'.

Udviklingen i satəm-sprogene maa ses i sammenhæng med s , idet den betegner en bestræbelse for at give s et fastere leje: slav. $\check{s}$ og lit. $\check{s}$ repræsenterer baade k_1 og $\check{s}$. Denne udbygning er dog tidligt overflødiggjort.

Udviklingen af k -rækkerne i satəm-sprogene har altsaa et dobbelt formaal: dels at støtte s , dels at reducere lukkelydsrækkerne.

Systemet bevirker selv sine bevægelser. Fonetik og fonologi har deres berettigelse, ligesom de extralingvistiske faktorer. Men disse bestemmer kun maaden, ikke maalet; det, de besvarer, er ikke et *hvad*, men et *hvordan*. Ogsaa paa semantikken har de en viss indflydelse, men grammatikken er helt uafhængig af dem. Grammatikken, og til en viss grad semantikken, har overherredomme over fonematikken.

DET SEMANTISKE SYSTEM

XI

I den gennemgang af sprogets system, som vi i disse forelæsninger foretager i den hensigt at belyse forholdet mellem sprogsystem og sprogforandring, er vi idag naaet til sprogsystemets tredie og sidste afdeling, den *semantiske* afdeling. Vi husker, at den fonematiske afdeling rummer det sprogligt formede lydmateriale. Den semantiske afdeling rummer paa tilsvarende maade det sprogligt formede *begrebsmateriale*. I modsætning til begge disse afdelinger er det den grammatiske afdeling og kun den, som rummer sprogets eget kategorisystem, det system, som jeg har udviklet nøjere for Dem, og hvis kerne eller grundlag er en kategoritavle omfattende kategorierne relation, konsistens, realitet og intensitet. Grammatikken alene rummer sprogets eget materiale og intet andet; den er sprogsystemets centrale afdeling. I forhold hertil er begge de to andre afdelinger, den fonematiske og den semantiske, periferiske: i deres system giver de en formning af et materiale, som synes ikke at være sprogets eget, men at være hentet udefra og indoptaget i sproget: paa den ene side den lydlige verdens, paa den anden side begrebsverdenens materiale. Endvidere findes der baade i den fonematiske afdeling og i den semantiske afdeling et omraade, som ikke beherskes af systemet; vi saa sidst, at der paa det fonematiske omraade sandsynligvis findes løsgængere, fonemer, som ikke lader sig passe ind i systemet, og det er umiddelbart givet, at der paa semantisk omraade findes saadanne løsgængere: sprogets samlede betydningsstof udgør ikke et system, men udgør en broget masse af benævnelser for alle de ting, vi erkender omkring os, og som vi har brug for at benævne, men hvis indbyrdes sammenhænge er uensartede og arbitrære. Endelig kommer hertil, at de forandringer, som det fonematiske og det semantiske system undergaar igennem sprogets udvikling, kun inden for visse rammer følger deres egne love, men ofte er betingede af krav, der stilles til dem fra det grammatiske systems side. Paa tre maader er altsaa det grammatiske system overordnet det fonematiske og det semantiske system: Grammatikken alene rummer sprogets eget materiale; grammatikken alene er fuldt systematiseret over hele sit omraade; og de grammatiske forhold betinger de fonematiske og de semantiske systemforhold.

For nøjagtigt at kunne se, hvad der er semantikkens genstand, vil vi foreløbig betragte den i forhold til grammatikkens og fonemattikkens genstande.

Vi vælger en sproglig række som denne: *Vi sejlede fra ø til ø*. Vi har tidligere set, hvorledes denne række lader sig analysere henholdsvis fra fonemattikkens, fra grammatikkens og fra semantikkens synspunkt: Fonematikeren analyserer den i de mindste lydlige enheder, som har sproglig værdi – det er *fonemerne*; og de kan atter inddeles i forbundne fonemer eller vokaler og forbindende fonemer eller konsonanter, og disse to arter af fonemer opbygger tilsammen *større enheder, stavelser*. Grammatikeren analyserer rækken i de mindste kategorimæssige enheder, *grammatemerne*; og de kan atter inddeles i forbundne grammatemer eller semantemer og forbindende grammatemer eller morfemer, og disse to arter af grammatemer opbygger tilsammen *større enheder, syntagmer*, af hvilke de største kaldes *belsyntagmer* og de mindste kaldes *led*. Semantikeren endelig analyserer rækken i de mindste begrebsmæssige enheder, som har sproglig værdi – det er *lexikalierne*, i et sprog som dansk identiske med ordene. Og endvidere kan baade fonematikeren, grammatikeren og semantikeren betragte de enheder, de har fundet, m.h.t. deres struktur, deres form eller deres indhold.

Hvis vi udvælger et enkelt element i rækken, lad os tage elementet *ø*, kan dette ene element altsaa betragtes fra flere forskellige synspunkter, defineres som flere *helt forskellige begreber* alt efter den art af analyse, som man forelægger:

1) *ø* kan betragtes som et fonem; betragtes det her m.h.t. sin fonematiske form, er det defineret paa to maader: dels som et forbundet element, en vokal, der indgaar i et systematisk ligheds- og modsætningsforhold til andre vokaler, betinget ved dets plads i alternationssystemet: *y : ø (krybe : krøb, byde : bød) : u (budt, bryde : brød : brudt)*, : kort *y (flyde : flød : flydt, gyde : gød : gydt)*; og dels er enheden *ø* defineret ved sin prosodi: ved den akcent eller intonation, hvormed det er forsynet, i dette tilfælde en bestemt akcenttype A_1 , der er realiseret som stærkt tryk, og en bestemt intonationstype I_1 , der er realiseret som stod; det indgaar altsaa her indirekte i et system af andre relationer – indirekte, fordi *ø* som saadant ikke er impliceret i disse relationer; det er ikke relationer mellem fonemer, men mellem prosodier: $A_1 : A_2$, $I_1 : I_2$, anvendt paa *ø* ('*ø* : *ø*, *ø'* : *ø*).

Denne formenhed kan fonematikeren nu endvidere studere m.h.t. dens indhold, dvs. dens lydsymbolske værdi, og m.h.t. dens struktur,

dvs. dens udtale, og baade indholdet og strukturen kan studeres baade i sprogudøvelsen, i usus, og i normen. Udtalen studeret i sprogudøvelsen er fixeringen af dette fonems udtale af et bestemt individ i et givet øjeblik. Udtalen studeret i usus er fixeringen af dette fonems sædvanemæssige udtale i et givet miljø. Udtalen studeret i normen er fixeringen af udtalens rigtighedsbredde: normen tillader mange varierende udtaler af *ø*, men den tillader ikke, at det udtales saaledes, at de forvexles med fonemer, der indtager en anden plads i systemet, f.ex. som *i* eller som *u*. Fra et andet synspunkt betragter fonematikeren elementet *ø* som en *stavelse* og undersøger, af hvilke fonemer denne stavelse er opbygget; vi har jo iøvrigt det særtilfælde, at stavelsen her er opbygget af kun eet fonem.

2) *ø* kan betragtes som et grammatem; betragtes det her m.h.t. sin grammatiske form, er det defineret som et forbundet grammatem, altsaa et semantem, der indgaar i en funktionel kategori, bestaaende af substantiver, af fælleskøn, hørende til den deklination, som danner pluralis paa *-er*; det indgaar her i systemet i et modsætningsforhold til andre funktionelle kategorier, saaledes til substantiver af intetkøn, til substantiver af andre deklinationer, længere ude til adjektiver, adverbier, pronominer og verber. Denne formenhed kan grammatikeren nu endvidere studere m.h.t. dens indhold og m.h.t. dens struktur. I henseende til indhold vil *ø* være defineret som singularis, ikke-genitiv, ubestemt form, altsaa i systematisk modsætning til pluralis, genitiv og bestemt form. I henseende til struktur vil det være defineret ved sin ydre realisation, dvs. det fonem-inventar, der benyttes til at udtrykke det. Og atter her vil man kunne adskille sprogudøvelse, usus og norm.

Ligesom nu fonematikeren, foruden at betragte elementet *ø* som et fonem, ogsaa kan betragte det som en stavelse, altsaa som en enhed af mere kompleks natur, kan ogsaa grammatikeren foruden at betragte elementet *ø* som et grammatem ogsaa betragte det som et *syntagme*, hvilket i det foreliggende tilfælde vil sige: som et *led*. Det er da defineret ved sine styrelsesforhold i rækken: styret af *til*. Staar i modsætning og relation til saadanne tilfælde, hvor *ø* indgaar i andre styrelsesforhold eller styrelses-typer: *en ø er et stykke land der paa alle sider er omgivet af vand*.

3) kan *ø* betragtes som lexikalie. Semantikeren staar her over for en enhed, der næppe kan betragtes fra systemets synspunkt; som nævnt findes der mange lexikalier, der ikke lader sig systematisere. *ø* er et begreb, som er givet os af omverdenen, altsaa et begreb af extralingvistisk karakter, som kræver et sprogligt udtryk, et tilsvarende sprogligt lexikalie eller ord, og dette ord er ganske visst en lingvistisk enhed, men det er ikke

som begrebsenhed af sproget indrangeret i noget for sproget særegent system. Begrebet *ø* indgaar i de relationer, det logisk set maa kunne indgaa i efter sit indhold: det kan sættes i modsætning til *land* eller til *fastland* eller til *halvø*, men af disse mulige logiske modsætninger har sproget ikke udvalgt nogle, som det fortrinsvis gør til sine. Helt anderledes forholder det sig med det ord, som her staar ved siden af *ø* : ordet *til*; dette ords betydningsindhold er en speciel art relation, en retningsangivelse, og dette begrebsindhold kan logisk set sættes i forhold til en hvilken som helst anden tænkelig relation eller retningsangivelse; men af alle disse tænkelige logiske relationer har sproget udvalgt sig visse bestemte, som sproget gør til sine egne, nemlig dem, som er udtrykt ved vore præpositioner. Ethvert sprogs præpositioner udgør et begrænset antal; i nydansk findes der 28 ord af denne art. Det begrebsindhold, der ligger i *til*, staar altsaa i en specifikt sproglig relation til 27 andre sprogligt fixerede begreber og ikke til andre, medens det naturligvis logisk set vilde være muligt at opstille langt flere relations- eller retningsbegreber og sætte begrebet *til* i et modsætnings- og lighedsforhold til dem. *ø* dærimod indgaar ikke i et saadant afgrænset sprogligt system: substantivernes antal er i modsætning til præpositionernes legio, og de begrebstraade, som lader sig etablere imellem dem, er uendelig mange, uden at sproget i kraft af sit system giver nogen af disse begrebstraade forrangen for andre.

Men selv om elementet *ø* ikke er en enhed, der indgaar i det semantiske system, saa er det dog en enhed, der staar inden for semantikkens omraade. Det er en semantisk løsgænger, en usystematiseret semantisk enhed. Det lader sig derfor studere med hensyn til sit indhold og med hensyn til sin struktur: dets indhold, dets betydning kan fastsættes; dets struktur, dvs. det foneminventar, som anvendes til dets udtryk, kan fastsættes; og disse opgaver tilfalder semantikeren. Han kan løse dem dels i sprogudøvelsen, dels i usus og dels i normen. Studerer han f.ex. *indholdet* i *sprogudøvelsen*, er det hans opgave at fastsætte den specielle betydning, hvori ordet af et bestemt individ i et givet øjeblik er blevet brugt i denne bestemte række; studerer han *indholdet* i *usus*, er det hans opgave at fastsætte den betydning, eller vi kan ogsaa sige: de betydninger, hvori dette ord sædvanemæssigt bruges i et givet miljø; og studerer han *indholdet* i *normen*, gælder det om at fastslaa rigtighedsbredden, dvs. summen af de særbetydninger, hvori dette ord kan anvendes uden at komme i konflikt med andre ord, over for hvilke det ligger betydningsmæssigt afgrænset.

Vi ser altsaa, at det, der i sprogudøvelsen tilsyneladende er eet og

samme element, i virkeligheden er flere helt forskellige elementer, defineret forskelligt efter de begrebsrækker hvori de indgaar i systemet eller i normen: *o* er et fonem staaende i modsætning til andre fonemer; *o* er en stavelse staaende i modsætning til andre stavelsestyper; *o* er et grammatem staaende i modsætning til andre grammatemer; *o* er et syntagme staaende i modsætning til andre syntagmetyper; *o* er et lexikalie, et ord, staaende i modsætning til andre lexikalier eller ord inden for den samme norm.

Vi vil idag udelukkende betragte denne sidste art af elementer, de elementer, som vi, naar vi holder os til sprog af mere velkendt type, kan kalde *ordene*. Ordene maa semantikerens da, som nævnt, betragte fra tre synspunkter: efter deres struktur, deres indhold og deres form. Strukturen giver mig ikke anledning til bemærkninger: semantikerens opgave er her ganske analog med grammatikerens; den bestaar blot i at paavise, hvilket foneminventar der anvendes for at udtrykke et givet ord. Indholdet og formen maa vi dærimod beskæftige os nærmere med.

Det er, som vi har set, ikke alle ord, der har en given form, dvs. indgaar i et specifikt ordsystem. Præpositionerne gør det f.ex., men de almindelige substantiver gør det ikke. Men der findes ingen ord, som ikke har et givet indhold. Det er derfor naturligt, at vi først omtaler indholdet, det, som findes i alle ord, og først dæfter omtaler formen, som er særegen for den centrale del af ordforraadet. Desuden gælder det her som paa alle sprogvidenskabens omraader, at formen kan kun erkendes gennem et studium af struktur og indhold. Ogsaa dette gør det da naturligt at betragte indholdet først.

Problemet om det semantiske indholds væsen er et stort problem. Det er, sagt paa en anden maade, *problemet om den sproglige betydnings natur*. Selvfølgelig spiller problemet om den sproglige betydnings natur ogsaa en rolle for problemet om det *grammatiske* indholds væsen: grammatikken rummer et betydningsproblem lige saa vel som semantikken. Men paa grammatisk omraade melder problemets vanskelighed sig ikke i nær saa høj grad, fordi de grammatiske enheders betydninger er af en mindre sammensat art. Paa semantisk omraade melder problemet sig i hele sin styrke.

Den populære opfattelse er den, at et ords betydning er fastsat ved en angivelse af den ting, som ordet betegner. Naar vi prøver denne opfattelse, ser vi, at den maa have to konsekvenser: 1) at et ord ikke i sig selv har noget indhold, men blot er et udtryk, en etikette, som klæbes paa visse uden for sproget liggende begreber; 2) at et ord kan have flere forskellige betydninger.

Denne populære opfattelse gaar ud paa, at der foreligger paa den ene side en række ting eller begreber: 'hest', 'ræv', 'menneske' osv., og paa den anden side en række ord, som egentlig eet for eet svarer til disse begreber, men som alligevel er forskydelige, saa at det samme ord kan bruges til at dække snart eet begreb, snart et andet: ordet *ræv* dækker egentlig det zoologiske begreb 'ræv'; men det samme ord kan ogsaa bruges til at dække begrebet 'menneske' eller visse underbegreber dærunder, f.ex. naar jeg siger, at Peter er en ræv; og det samme ord kan ogsaa dække begrebet 'hest' eller et dærunder hørende underbegreb, som det tyske *Fuchs*. Ordet er i sig selv indholdstomt; det er egentlig etikette for eet bestemt i omverdenen foreliggende begreb, nemlig i dette tilfælde det zoologiske begreb 'ræv', men det kan tillige bruges som etikette for en lang række andre begreber. Ordet har i sig selv ingen betydning, men ordet bruges i een eller anden betydning, og de betydninger, hvori det kan bruges, er ikke een, men mangfoldige.

Ud fra denne opfattelse mener man, at semantikerens opgave er udtømt med den lexikografiske behandling, hvor ordets forskellige faktisk forekommende betydningsanvendelser registreres. Slaar jeg op i en tysk ordbog paa ordet *Fuchs*, finder jeg, at det kan betyde følgende: 1. ræv; 2. et ræveskind; 3. sommerfuglen *vanessa urtica*; 4. en rød hest; 5. en rød markdue; 6. rød porcelænssnekke, *cypræa carneola*; 7. en guldmont, en dukat; 8. rødviolet farve; 9. ildkanal, røgkanal; 10. en rodtop, en person med rødt haar; 11. en rævepels, sagt om et menneske; 12. i studenter-sproget: en rus; 13. i bjergværksteknikken: et skævt sprænghul; 14. en slaggeklump i en højovn; 15. en skæv i keglespil; 16. et svin i billard; 17. en savbuk.

Det kan her synes, som om de forskydninger, som ordets betydning her undergaar i forhold til tingene eller begreberne, er ganske lunefulde og uberegnelige. Men det er paa den anden side meget vigtigt at gøre opmærksom paa, at selv om det ved første blik synes saaledes, saa er forskydeligheden dog kun relativ: den er kun mulig inden for visse grænser, og disse grænser er ved nærmere betragtning endda ret snævre. Selv om ordet *Fuchs* kan dække adskillige begreber, saa kan det jo dog langt fra dække alle begreber. Vi kan vel gaa ud fra, at vores tyske lexikograf har presset citronen nogenlunde fuldstændigt, at han har medtaget alle de specielle anvendelser, som hidtil i den tyske litteratur har været foretaget af dette ord. Maaske har han det ikke – saa har han dog i hvert fald faaet de allerfleste med. Og i disse mange anvendelser er der aldeles utvivlsomt et fælles element. Dette element er ikke et substansbegreb,

men et egenskabsbegreb: man kan betegne en hvilket som helst given ting med ordet *Fuchs*, dersom man ønsker at opfatte denne ting som grell, afstikkende, ubehagelig. Derved kan man bruge ordet *Fuchs* om ubehagelige, grimme eller mislykkede ting: skæv i kegler, svin i billard, slagger i en ovn. Dette grelle, afstikkende og ubehagelige vil bl.a. kunne betegnes ved ordet *Fuchs*, dersom det viser sig i lumskhed eller i farve; den ræverøde farve er som bekendt, særlig naar den findes hos levende væsener, anset for at være uskon, hvad der utvivlsomt igen hænger sammen med, at den findes hos visse ubehagelige, skadelige og forhadte væsener som f. ex. ræven. En saadan mangfoldighed af særanvendelser af ordet *Fuchs*, som vi her har konstateret, er naturligvis fremvoxet under bestemte sociale betingelser, hvor dyret ræv spiller en stor rolle i begrebsverdenen som en ulykkesbebuder, og hvor derved alle dennes egenskaber let bliver ulystbetonede.

Den lexikografiske opstilling har selvsagt sin praktiske berettigelse: et repertorium af denne art over alle hidtil forekommende anvendelser af ordet *Fuchs* er overmaade nyttig baade for den, der praktisk vil beherske sproget, og for den, der teoretisk vil studere det. Men fra det teoretiske synspunkt har den flere meget væsentlige mangler, som den teoretiske semantiker paa sin side maa søge at supplere.

Den vigtigste mangel er den, at der her ikke er gjort noget forsøg paa at skelne imellem sprogudøvelse, usus, norm og system. I virkeligheden er de anvendelser, der her er registrerede, alle hentede fra sprogudøvelsen, og det er ikke udelukket, at nogle af dem kan være ganske enestaaende anvendelser, som kun eet individ ved een bestemt lejlighed har foretaget i en tekst, som lexikografen tilfældigvis har excerperet. Og her begaar lexikografen strax den fejl, at han ved sin opregning giver det udseende af, at det drejer sig om realiteter, medens det dog i virkeligheden kun drejer sig om opfattelser, og at der derved er den mulighed, som forbliver uomtalt i ordbogen, at naar begrebet 'rød hest' eller 'snedig person' betegnes med ordet *Fuchs*, saa forudsætter det, at det talende individ under sin sprogfølelse opfatter disse begreber eller ting som en slags *Füchse*, som havende egenskaber eller funktioner, der udspringer af den fælles grundbetydning i ordet *Fuchs*, som jeg for lidt siden paa-pegede. Lexikografen overser ogsaa, eller giver i hvert fald ikke sin læser noget indtryk af, at nogle af disse individuelle anvendelser i sprogudøvelsen er uhjælpeligt bundne til situationen; uden en given sammenhæng eller en given situation, kort sagt uden en given baggrund, kan jeg ikke

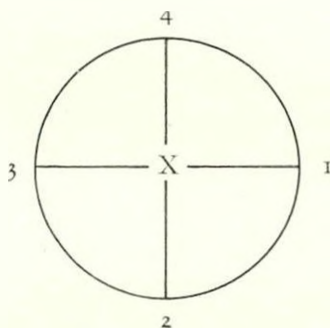
pludselig bruge ordet *Fuchs* i betydningen 'sommerfuglen *vanessa urticae*'. Dette tillader *normen* mig ikke at gøre.

Hvis vi udskiller sprogudøvelsen for sig, vil vi videre finde, at der i usus og i *normen* findes visse særanvendelser af ordet *Fuchs*, som er anerkendte. Usus sætter visse grænser, der imidlertid som sædvanlig kan overskrides af den stilistiker, der ønsker det. Og usus er paa den anden side bundet til et bestemt miljø: *Fuchs* i betydningen 'rus' er bundet til studentermiljøet, og *normen* tillader ikke, at det bruges uden for dette miljø eller uden at dette miljø enten ved sammenhængen eller ved situationen oprulles som baggrund. Saaledes sætter *normen* igen visse grænser baade over for usus og over for sprogudøvelsen; *normens* grænser ligger som sædvanlig dær, hvor forvexlingsmulighederne begynder. *Normen* kræver, at ordet *Fuchs* enten anbringes paa en bestemt baggrund, hvor een eller anden særanvendelse bliver mulig uden at foranledige misforstaaelse, eller at ordet *Fuchs* bevæger sig inden for et ganske snævert afgrænset omraade af nogle faa typiske særanvendelser. I *normen* er særanvendelserne af et givet ord dærfor kun ganske faa. Her kan ordet vel endnu forskydes i forhold til tingene eller begreberne, men kun inden for visse snævre grænser.

Og spørger man saa, hvad det da er, som bestemmer disse grænser for ordets forskydelighed i *normen*, saa maa svaret nødvendigvis blive, at det maa være en egenskab ved ordet selv, en egenskab *i* ordet, som altid følger det, som udgør dets væsen, og som gør det egnet til at udtrykke visse begreber, men uegnet til at udtrykke visse andre. Og denne egenskab ved ordet maa være dets *betydning*.

Men heraf maa vi drage den slutning, at betydningen maa være en selvstændig faktor, som er forskellig fra de i omverdenen givne ting eller begreber. Medens de ting eller begreber, som ordet bruges til at dække over, varierer, maa ordets egenbetydning være en konstant faktor, som bestemmer og afgrænser dets forskydelighed i forhold til begreberne, og det maa være denne faktor, som gør, at vi overalt anerkender at vi har at gøre med eet og samme ord.

Bag ved de typiske særbetydninger, som *normen* tillader, maa da ligge en *grundbetydning* af mere abstrakt karakter, hvorudfra de foreliggende eller mulige særbetydninger lader sig deducere. Ud af en abstrakt grundbetydning udspringer en fast række i *normen* mulige særbetydninger:

Vi har hermed tilbagevist den populære opfattelse. Et ord er ikke en etikette; ordet har i sig selv et indhold, bærer i sig en betydning. Og vil man sige, at ordets grundbetydning er en abstraktion, som teoretikeren foretager saa at sige for sin egen fornøjelse, vil jeg henvise til en argumentation, jeg tidligere har givet: Denne abstraktion er en realitet, endda en større realitet end såransendelserne; denne abstraktion er nemlig det eneste middel, hvorved vi kan forklare, hvad der foregaar i sprogtilstanden. Kun igennem denne abstraktion naar vi til at objektivere betydningsbegrebet, og objektiveringen er igen en forudsætning for videnskabelig behandling, hvilket igen vil sige: forstaaelse.

Vi slutter altsaa, at vi paa semantikkens omraade med samme ret som paa grammatikkens omraade kan dele det sproglige tegn i tre vandrette planer: en struktur, en form og *et indhold*; alle disse tre sider horer med til at konstituere det sproglige tegn, i dette tilfælde ordet. Kun er der at bemærke, at et ord ligesom et fonem kan staa uden for formen, uden for systemet. Det gælder f.ex. netop ordet *ræv* eller det gælder det før omtalte ord *ø*. Et saadant ord er da kun defineret ved sit sammenspil i normen mellem struktur og indhold. Det er jo indlysende, at det ikke kan være defineret ved sin struktur alene; semantikkens væsentligste opgave er netop fastsættelsen af ordenes indhold, af deres grundbetydning. Hvis ordet ikke havde et indhold, vilde der ikke kunne gives nogen forklaring paa det forhold, at vi i en række konkrete tilfælde i sprogudøvelsen benytter os af det samme ord og ikke af flere forskellige ord.

Hvad her er sagt om betydningens væsen, gælder naturligvis lige saa fuldt om det systematiserede ordforraad som om det usystematiserede. Vi skal nu anvende samme princip paa det systematiserede ordforraad, idet vi fra indholdet gaar over til at betragte *formen*.

Det gælder her først om at undersøge, hvilke dele af ordforraadet der overhovedet er semantisk systematiseret.

Vi kan undersøge dette ved at følge den i grammatikken givne inddeling af semantemerne. Grammatikkens kategoriinddeling er nemlig forudsætningen for semantikkens systemdannelser. Semantemet er ganske visst en grammatisk og ikke en semantisk enhed, men, som jeg allerede har eftervist, ordet, eller i videre forstand lexikaliet, falder i enhver række sammen med de mindste syntagmatiske enheder, leddene, og disse led vil altid hver indeholde et og kun eet semantem. Dærfor er de to enheder semantemet og ordet, uden at være identiske, dog bundne til hinanden ved definitions-mæssige baand. Grammatikken inddeler semantemerne efter deres funktion, dvs. efter deres evne til at forbindes med visse morfemer eller deres evne til at styre visse morfemer. Denne funktion er i et givet sprog afhængig af, hvilke morfemer der findes i dette sprog, og de funktionelle kategoriers antal kan ogsaa variere noget fra det ene sprog til det andet. De vigtigste af de mulige funktionelle kategorier er følgende:

Nomen (defineret ved at det i modsætning til *verbet* er modtageligt for kasusmorfemer):

1. *pronomen* (i sprog med artikel vil det være defineret ved at det er ubevægeligt i henseende til artikelkategorierne: ord som *jeg* og *du* kan ikke bøjes i bestemt form saaledes som *mand* : *manden*, *en fattig* : *den fattige*; i andre sprog, hvor artikelkategorien ikke findes, vil pronominet være defineret ved andre bøjningsejendommeligheder: der findes her en kompensation, saaledes, at hvis pronominet ikke er karakteriseret paa een maade, vil det være karakteriseret paa en anden maade; der findes ingen sprog, hvor pronominet ikke foreligger som en formelt særpræget kategori).
2. *nomen* (artikelbevægeligt eller andre kriterier). Falder efter styrelsesforholdene i *substantiv*, *adjektiv* og *adverbium*. Substantivet styrer adjektivet, adjektivet styrer adverbiet; denne styrelse kan finde sted paa forskellige maader, og forøvrigt kan disse tre klasser ogsaa karakteriseres i forhold til hinanden paa andre maader. Adverbierne kan, som Otto Jespersen særlig har fremhævet, underinddeles efter deres styrelsesforhold i intransitive og transitive adverbier. De transitive adverbier, defineret som dem, der har evne til styrelse, falder igen i to grupper, eftersom de styrer led, d.e. *præpositionerne*, eller de styrer helsyntagmer, d.e. *konjunktionerne*.

Verbum (uimodtageligt for kasusmorfemer, i mange sprog flere andre *characteristica*, f.ex. enemodtagelighed for aspekt- og modusmorfemer).

Af disse kategorier, som er givne af grammatikken, er der kun to, som er ubegrænsede af indhold, nemlig substantiv og verbum. Ethvert sprog har i princippet en uendelig mængde substantiv og verber. Ingen ordbog er her udtømmende; ikke blot kan man ved produktive afledninger forhøje antallet langt ud over hvad ordbogen kan angive (f.ex. kan der paa dansk af ethvert verbum afledes et substantiv med endelsen *-en*: *væren vorden soven spisen*), men man kan ogsaa ved laan fra fremmede sprog eller ved vilkaarlige dannelser supplere sprogets forraad af substantiver og verber ganske efter ønske. Jeg tror egentlig, at de forelæsninger over grammatik, som jeg har holdt paa dette sted, er et meget godt eksempel til belysning heraf; mon jeg tager fejl, naar jeg formoder, at jeg i disse forelæsninger har brugt adskillige substantiver og verber, om hvis existens i dansk maaske nogle af mine tilhørere ikke tidligere har hørt anelse; nogle af dem har forøvrigt maaske næppe tidligere været brugt paa dansk, og en dansk ordbog vil i øjeblikket ikke indeholde disse ord. Men det, som nu er det ejendommelige, er dette, at naar saadanne nye substantiver eller verber lanceres i et enkelt individs sprogudøvelse, saa kan de dærfra trænge videre ud i den sproglige usus; jeg siger ikke, at de nødvendigvis gør det, omend jeg for mine egne vedkommende haaber det. Fra usus kan de gaa videre til normen. Mangfoldige substantiver, der betegner tekniske begreber, er i den sidste menneskealder blevet adopterede af den danske norm. Men det afgørende er, at sprogets system berøres ikke i mindste maade dærved. Det danske sprog-system forbliver det samme, selv om dansk i sig optager ord som *bil*, *film* eller *syntagme*. Substantiverne, og ligeledes verberne, udgør nemlig kategorier bestaaende af et ubegrænset antal ord, som ikke udgør noget system, i det mindste ikke noget specifikt sprogligt system.

Dærimod er det paa forhaand indlysende, at der er een af grammatikkens kategorier, som kun rummer et bestemt afgrænset antal elementer, som ikke kan udvides eller indskrænkes uden at systemet paavirkes deraf: pronominerne. Pronominerne er faa og utvivlsomt semantisk systematiserede. Det samme gælder sikkert ogsaa en anden kategori, eller rettere to andre kategorier, nemlig de transitive adverbier med deres to underafdelinger, præpositionerne og konjunktionerne. Vi har allerede omtalt, at præpositionerne udgør et begrænset antal og synes at danne et system.

Naar vi ser bort fra disse utvivlsomt systemdannende kategorier, har

vi inden for de andre kategorier et mere uensartet materiale. Vi maa inden for hver af disse kategorier skelne imellem *primære* og *sekundære* ord; ved sekundære ord forstaar jeg saadanne, hvis semantem kun igennem afledning eller sammensætning er kommet til at staa i den paagældende klasse. Inden for adjektiverne har vi sekundære dannelser, hvis semantem i sig selv er et substantiv, som blot ved afledning er blevet adjektiveret: saaledes *giftig* af *gift*, *mandig* af *mand*, *aandeagtig* af *aand*. Vi har andre, hvis semantem i sig selv er et verbum, som blot ved afledning er blevet adjektiveret: *mærkebar* af *at mærke*, *gørlig* af *at gøre*. Og vi har andre igen, som er afledede af andre adjektiver: *rødlig* af *rød*, *blødagtig* af *blød*. Hvis vi nu udskiller alle disse sekundære adjektiver, bliver der tilbage en kategori, som er semantikens egentlige adjektivkategori, og antallet af de dæri indgaaende primære adjektiver er ikke i noget sprog ubegrænset. Det ligger under normale forhold imellem 150 og 200, for ikke at nævne for præcise tal. Dette forraad af adjektiver udgør umiskendeligt et system. Adjektiverne indgaar for det meste to og to i modsætningspar: vi har *stor* : *lille*, *tyk* : *tynd*, *lang* : *kort*, *klog* : *dum* osv. Sjældnere er det saaledes, at der over for eet adjektiv staar en dobbelt modsætning, som naar vi over for *gammel* har baade *ny* og *ung*; i saa fald har vi et todimensionalt modsætningsskema, idet naturligvis ogsaa *ny* og *ung* inden for den givne begrebszone staar i et bestemt modsætningsforhold. Der er ogsaa en tredje type: foruden de to extreme modsætninger kan vi have et neutralt mellemled: *lys* : *mørk* : *skummel* (*dunkel*), [*varm* : *kold* : *lunken* (?)].

Det er indlysende, at hvis vi søger at inddele de intransitive adverbier paa samme maade, naar vi ind til en lignende systemdannelse. Naar vi udskiller alle de adverbier, som dannes af adjektiver og af andre ordklasser, naar vi ned til et lille antal af ord som *her*, *dær*, *hvor*, *nu*, *strax*. Deres antal er begrænset, og det er paa forhaand sandsynligt, at de kan opfattes som et system af modsætninger i to eller tre dimensioner.

Hvis vi søger en underinddeling af de to ubegrænsede kategorier, substantiv og verbum, vil vi selvfølgelig kunne skelne imellem primære og sekundære ord efter samme princip. Men de primære ord, der bliver tilbage vil endda være tallose. Der kan imidlertid videre inden for de primære skelnes imellem et centralt og et periferisk omraade. Det periferiske omraade optages af saadanne ord, hvis indhold er betinget af forhold, der ligger uden for sproget selv, forhold, der ligger i omverdenen eller specialt i samfundet. Det antal ord, som betegner dyr og planter, er naturligvis udelukkende betinget af, hvilke dyr og plan-

ter der kendes i det paagældende samfund eller miljø. Ord, der betegner tekniske fænomener, vil være ukendte i saakaldte primitive sprog, og de har givetvis intet med sprogets system at gøre. Men der kan tænkes visse ord, der er saa abstrakte og saa fundamentale, at de udgør et centralt omraade, som maa anses for almenmenneskeligt og ikke bundet til omverdenen i denne forstand: ord, hvis betydning, for at tale filosofisk, indeholder aprioriske begreber. Substantiver med betydningen ting, forhold, aarsag, grund, virkning, følge, tilstand, forandring, verber med betydningen være, existere, blive, forblive, maatte, skulle, ville, kunne osv.

Vi har her igen et omraade, hvor der foreligger et ringe antal ord og sandsynlighed for en systemdannelse. Dette omraade er faktisk i de fleste sprog formelt udbygget, idet de ord, som i det paagældende sprog regnes til det centrale omraade, bærer præg af grammatisk uregelmæssighed. De verber, vi i almindelighed betegner som de uregelmæssige, de, der opfører sig individuelt som afvigende fra den normale bøjningstype, eller som indgaar i en særlig, lidet udbredt og ikke produktiv bøjningstype, vil netop være dem, der rummer de centrale verbale betydninger. Dette omraade kan i det enkelte sprog være videre eller snævrere, fordi selve begrebet *central* er et relativt begreb.

I indoeuropæisk er verberne paa *-mi* centrale og de mest abstrakte. I nogle sprog, som i litauisk, er deres antal blevet udvidet, i andre er det indskrænket. Got. *im*, fr. *je suis* er det sidste paa skansen. Bevisførelsen i enkeltheder bygger mest paa græsk og litauisk, og det skal jeg naturligvis ikke trætte Dem med her.

Vi har imidlertid her et eksempel paa en systemforandring, som følger indre love i systemet selv. Disse saakaldte uregelmæssige kategorier kan af forskellige grunde have snævrere eller videre rammer. Optimum er ikke deres forsvinden, men deres klare afgrænsning omkring et system af nogle faa særlig centrale, egentligt centrale ord inden for den paagældende grammatiske kategori. Forskellige arter af uregelmæssigheder danner uden omkring verbalkategoriens centrum ringe af forskellig diameter. I nyere germansk staar alle de stærke verber som en uregelmæssig og uproduktiv type. Men det har ikke altid været saaledes; de beror paa en udbredt i.-e. konjugationstype, endda den eneste normale type i ældste i.-e., beroende paa det regelmæssige system af vokalalternationer. Efter at dette system er trængt tilbage, samler denne døende kategori sig omkring visse primitive, abstrakte, centrale verbalbegreber. I alle nyere germanske sprog er de stærke verber umiskendeligt paa retur,

og en undersøgelse vil let kunne vise, at de mest konkrete, mest indholdstunge verbalbegreber ikke staar i denne klasse. Optimum vil ikke være kategoriens forsvinden, men en situation, hvor kun et lille antal meget abstrakte verber, heriblandt verber som 'være' og 'blive', staar tilbage i klassen. Men bevægelsen henimod dette optimum foregaar meget langsomt, og aarsagen hertil ligger i det samme forhold, som vi tidligere har nævnt i anledning af komparationskategoriens sejlivethed: den frie grammatiske formudvikling hindres af strukturen. Naar sproget een gang har uddannet sig et struktursystem til at optage visse former, lader det sig ikke gore at fjerne dette struktursystem med eet slag. Den konservative tendens skal nok vide at modvirke dette. Der skal meget voldsomme og langvarige sociale omskiftelser til, for at en saadan semantisk kategori med eet slag kan gaa i optimum.

Uregelmæssig komparation findes ved adjektiver som *god, ond, stor, lille* i en mængde ganske ubeslægtede sprog og holder sig sejlivet her, selv hvor komparationen ellers skulde forsvinde. Den uregelmæssige komparation er et vigtigt middel til at karakterisere de centrale adjektiver. Dette formaal kan være en medvirkende aarsag til komparationens opstaaen. Optimum er ikke, at kategorien mangler særpræget formelt udtryk, tværtimod. At ældste i.-e. manglede en formel særpræget central adjektivkategori, blev medvirkende til, at komparativen opstod.

Vi har her omraader i systemet, hvor semantikken kan virke dominerende over for grammatikken. I virkeligheden bestaar der en vevl-virkning, ligesom der paa alle ledder af det sproglige system bestaar vevlvirkning mellem alle dets enkelte dele. Det er denne faktor, der betinger systemets stadige stabilitet.

En saadan vevlvirkning iagttaget man ogsaa ved den sidste kategori, som jeg her kort skal omtale, nemlig præpositionerne. Det er den semantiske kategori, der er mest velegnet af alle til at belyse typiske forhold ved systemets forandringsbevægelser.

Præpositionerne betegner ligesom kasus kausalitet (retning): inhærens (berøring). Righoldige kasusskemaer maa vi ligefrem oversætte ved præpositioner: *Romae* betyder 'i Rom', *Romā* 'fra Rom' osv. (Kausalitet, retning: 'til', 'fra'. Inhærens, berøring: 'i', 'ved', 'hos'). Dette er et klart eksempel paa en duplex kategori.

Man maa altsaa paa forhaand formode en sammenhæng mellem kasus-systemet og præpositionernes system. Og et studium af de relative antalforhold gor denne sammenhæng yderligere sandsynlig og frembyder den største interesse. Vi har set, at kasus synes at bevæge sig mellem et mi-

nimum paa 3 (ordstillingen tages i betragtning) og et (empirisk) maximum paa 48¹. Sammenligner vi paa lignende maade for præpositionernes vedkommende et stort materiale af forskellige sprog, finder vi, at præpositionernes antal ligger mellem et empirisk minimum paa 5 og et empirisk maximum paa ca. 50 (jeg benytter her en omtrentlig angivelse, fordi der undertiden er vanskeligheder ved at skelne mellem præpositioner og kasusmorfemer og mellem præpositioner og intransitive adverbier). Hvis vi nu gaar ud fra *normalskemaet* for kasus i hvert enkelt sprog, dvs. ikke hele det antal kasus, som dette sprog overhovedet har (det ligger højere bl.a. paa grund af pronominerne, cf. lat. *ille* og *iste*), men det skema, som er fremherskende i et flertal af deklinationerne, og som kan betragtes som det skema, hvori hele sprogets kasustendens hviler, saa vil vi se, at antallet af kasus i normalskemaet og antallet af præpositioner staar i omvendt forhold til hinanden: jo flere kasus normalskemaet har, des færre præpositioner findes der, og omvendt. Der gør sig her et kompensationsforhold gældende. Lakisk har 48 kasus i normalskemaet, men kun 5 præpositioner. Sprog med kun 3 kasus har mange præpositioner. Sinotibetansk har ca. 50. I latin er normalskemaet ligeledes 3: genitiv, nominativ-akkusativ, dativ-ablativ (saaledes i de fleste deklinationer, bl.a. overalt i pluralis), og der er ca. 40 præpositioner. Meget ofte udvikles kasusendelserne af tidligere præpositioner; det iagttages f.ex. i finnougriksk og georgisk, hvor kasusantallet i historisk tid er taget til; og præpositionernes antal er i tilsvarende grad indskrænket. Naar man omvendt har et kasusskema, som er paa retur, i den forstand, at det er disponeret mod en reduktion, vil adverbierne transitiveres; hvad der før var rene adverbier, bliver til præpositioner der styrer bestemte kasus. Vi iagttager dette i ældre i.-e. Det homeriske κεφαλῆς ἀπο φᾶρος ἔλεσσε 'fra hovedet bort sin kappe tog han' staar paa overgangen mellem de to systemer. Og naar kasusskemaet endelig reduceres, vil præpositioner overtage kasus' rolle: romansk *de* afløser den latinske genitiv.

I modsætning til fonematikken og grammatikken er semantikken et omraade, der maa anses for endnu at være fuldkommen uopdyrket fra systemteoretisk synspunkt. Baade paa fonematisk og grammatisk omraade findes der forarbejder af værdi; paa semantisk omraade har den hidtidige forskning indskrænket sig til at registrere en masse enkeltheder og iøvrigt regne med sprogudviklingens fuldkomne lunefuldhed. Det systemteoretiske arbejde paa semantisk omraade besværliggøres uhyre

¹ Se noten side 86.

af denne omstændighed, og hertil kommer yderligere, at de semantiske systemer i regelen er talstærkere end de fonematiske og grammatiske og derfor vanskeligere at behandle. Systemsemantikken er derfor endnu kun i sin allerførste begyndelse.

Men de iagttagelser, man ved et første spadestik i denne ubearbejdede jord kan gøre, peger tydeligt i en bestemt retning. Semantikken har det tilfælles med fonematikken, at hele dens omraade ikke ligger systematiseret. Hele det mest iøjnefaldende og mest konkrete ordforraad i et sprog ligger oven i købet uden for systemet. Men det er ikke det afgørende. Det afgørende er, at en systembetragtning lader sig gennemføre paa et visst begrænset, men til gengæld centralt omraade. Og det afgørende er, at man kan eftervise, at de forandringer, som systemet er underkastet, kan forklares ud fra forhold i sprogsystemet selv. Det er denne metodiske mulighed, jeg har ønsket at eftervise. Og naar denne mulighed er til stede, maa metoden gennemføres. Den angivne metode har utvivlsomme fordele frem for enhver metode, der henter sit forklaringsstof fra omraader uden for sproget selv. Vil man f.ex. forklare de semantiske systemforandringer ud fra mentaliteten hos det folk, der taler det paa-gældende sprog, gør man sig alt for let skyldig i en cirkelslutning: mentaliteten kender vi netop i forvejen bedst fra befolkningens sproglige manifestationer.

Semantikeren har talt. Jeg skal næste gang, i slutningsforelæsningen, drage de sidste konsekvenser af grammatikerens, fonematikerens og semantikerens forenede vidnesbyrd.

KONKLUSION

XII.

Indholdet af den forelæsningsrække, som jeg idag skal afslutte, har været et forsøg paa at belyse forholdet mellem sprogtilstand og sprogforandring. Forudsætningen har været en mere indtrængende analyse af sprogtilstanden, end man hidtil har foretaget. Den fransk-svejsiske sprogvidenskabelige skole har indført en betydningsfuld adskillelse mellem sproget i snævrere forstand, *la langue*, paa den ene side, og sprogudøvelsen, *la parole*, paa den anden side. Det er herefter muligt at opfatte sproget i snævrere forstand som en social og national institution, et kompleks af fakta og love, som man er tvunget til at indordne sig under, rette sig efter og overholde, hvis man vil udtrykke sig rigtigt, dvs. forstaaeligt og eentydigt, paa det paagældende sprog. Uden for sproget i denne snævrere forstand staar sprogudøvelsen, det enkelte individs haandtering af sproget, det enkelte individs brug af institutionen, og denne udøvelse kan være mere eller mindre fuldkommen, mere eller mindre vellykket, mere eller mindre afvigende fra det normale og fra sproginstitutionens krav. Sprogudøvelsen er en varierende faktor, sproget i den her definerede snævrere forstand en konstant faktor i sprogtilstanden.

Men en analyse har viist os, at sproget i snævrere forstand, sprogtilstanden som konstant institution, lader sig inddele i tre omraader: en inderste kerne, som vi kalder *systemet*, og som udelukkende bestaar i et net af faste relationer imellem givne abstrakte størrelser, et relationsnet, hvis love behersker alle andre manifestationer af sproget, sætter sit præg baade paa den herskende sprogbrug og paa individets sprogudøvelse. Uden om systemet ligger *normen*, hele det mere konkrete fond af fakta, af regler og vedtægter, som fastsætter, hvorledes det foreliggende system skal praktiseres inden for den givne sprogtilstand; her fastsættes først og fremmest rigtighedsbredden for anvendelsen af sprogtilstandens enheder: en rigtighedsbredde i fonemernes udtale, en rigtighedsbredde i anvendelsen af de grammatiske former og af sprogets ord. Og yderst *usus*, den herskende sprogbrug; her fastsættes ikke rigtighedsbredden, her fastsættes den normale type for anvendelsen af sprogtilstandens enheder: den normale udtale af hvert givet fonem, den normale udtale af de grammatiske former og af sprogets ord. Hvert af disse omraader har sine faste grænser

To sprog kan tænkes at have samme system, men forskellig norm. Tysk og latin har f. ex. samme genussystem; men lovene for dette genussystems praktisering er i detaljen vidt forskellige. Vi har i begge sprog tre genera, masculinum, femininum og neutrum, der forholder sig til hinanden paa samme maade, saaledes at de indgaar i et modsætningsforhold af samme art; men de tre generas fordeling over sprogenes semantemforraad er vidt forskellig: paa tysk er solen femininum, paa latin masculinum; paa tysk er maanen masculinum, paa latin femininum. Og to geografiske omraader kan have samme system og samme norm, men forskellig usus, en forskellig mode i sprogbrugen; det er ofte denne modsætning, vi finder mellem to forskellige dialekter, og det er saa at sige altid denne modsætning, vi finder mellem to forskellige provinsialsprog inden for samme rigssprogsomraade. For at beherske et sprog saa vidt, at man ikke gør sig skyldig i forvexlinger eller misforstaaelser, er det nødvendigt at beherske systemet og normen, men ikke usus; den udlænding, f. ex., der taler et sprog tydeligt og korrekt i henseende til grammatik og ordvalg, men med en fremmed accent, behersker system og norm, men ikke usus. Usus er ikke afgørende for et sprogs definition; eet og samme sprog kan tales med forskellig usus i forskellige egne og i forskellige miljøer. Men usus indgaar nødvendigt i ethvert sprogs intimere beskrivelse.

Det viser sig nu videre, at det er langt fra alle sprogets elementer, der indgaar i sprogets system. Man kan skelne imellem elementer, der indgaar i faste indbyrdes relationer af specifikt sproglig karaktér, og som altsaa staar i systemet, og andre elementer, for hvilke dette ikke er tilfældet: losgaaende elementer, som horer hjemme i normen, men som ikke er systematiserede. Vi har fundet, at af sprogets tre omraader: det fonematiske, det grammatiske og det semantiske omraade, er det kun det centrale omraade, det grammatiske, som foreligger fuldt systematiseret: intet grammatisk element kan nogensinde staa uden for systemet. Paa fonematisk omraade er dette dærimod muligt, og paa semantisk omraade er det et meget hyppigt tilfælde: sprogets ordforraad kan inddeles i et centralt og et periferisk omraade, og det er kun det centrale omraade, bl. a. omfattende præpositionerne, pronominerne, de primære adjektiver og adverbier og visse meget abstrakte verber, som udgør systemer. Alle de mere konkrete ord, bl. a. det store flertal af substantiver og verber, er ikke systematiserede, men horer kun hjemme i normen.

Paa grundlag af denne mere detaljerede analyse af sprogtilstanden kan man skelne imellem tilsvarende typer af sprogforandringer: forandringer, der kun rammer usus; forandringer, der rammer normen, men ikke sy-

stemet; og endelig saadanne forandringer, der rammer systemet selv. Vi har udforligt viist eksempler paa disse tre hovedtyper af sprogforandringer, og vi har dærefter indkredset problemet om forholdet mellem sprogtilstand og sprogforandring til det mere præcise problem om forholdet mellem sprogsystem og sprogforandring: vi har besluttet at undersøge de forandringer, der rammer systemet, og at forsøge at finde deres aarsager.

Aarsagsforholdet ved de sproglige systemforandringer er dærefter blevet belyst med hensyn til sprogets tre hovedomraader: een for een har grammatikeren, fonematikeren og semantikeren haft ordet, og det har paa alle de tre omraader viist sig muligt ved de valgte eksempler at give en forklaring, som henfører aarsagerne til systemets forandringer til forhold i systemet selv. Dette forklaringsprincip er blevet muliggjort gennem indforelse af en speciel metode, hvis enkeltheder jeg ikke idag behøver at gentage, en metode, som gør det muligt for hver enkelt sproglig kategori og for sprogsystemet som helhed at fastsætte et optimum, en systemtype, som ethvert sprogsystem, alt andet lige, vil være disponeret til at nærme sig under sprogets forandringer. Under særlige betingelser vil denne simple udviklingsretning kunne fraviges, men de betingelser, der her virker, er atter betingelser der er givne af systemet selv: ofte maa systemet ad lange omveje arbejde henimod tilvejebringelsen af optimumstilstanden, og under denne proces kan der opstaa baade komplikationer og simplifikationer, hvoraf nogle kan være midlertidige fjernelser fra det absolutte optimum. Da sprogsystemet i dets helhed er af meget kompliceret natur, og da det er konstitueret som system netop ved utallige faktorerers samvirken, er det naturligt, at heller ikke den proces, som systemet afføder, kan være af stor simplicitet. Det afgørende er imidlertid, at det ved anvendelsen af denne metode synes at være muligt at give en entydig aarsagsforklaring ud fra princippet: samme forudsætninger giver under samme betingelser samme resultat. Opstillingen og gennemførelsen af dette princip er kriteriet for, at aarsagsforklaringen er videnskabeligt gyldig. Kriteriet foreligger.

Enhver aarsagsforklaring er i sidste instans en hypotese. Aarsagssammenhæng vil sige konstant tidssammenhæng og intet mere. Der hersker inden for sprogvidenskaben endnu saa megen metodisk usikkerhed, at det næppe er overflødigt at gøre opmærksom paa dette erkendelsesteoretiske faktum. Ved et konkret stof kan man nu komme til at staa over for den situation, at den formodede aarsag ikke lader sig paavise. Hvis vi staar over for et sprog, som kun kendes i een eneste sprogtilstand, den

moderne, saaledes som tilfældet jo er med adskillige sprog uden for Europa, der ikke besidder nogen ældre bevaret litteratur, saa vil vi med vor aarsagshypotese intet kunne stille op, fordi forudsætningerne mangler: den ældre sprogtilstand, hvorudfra den nyere alene skulde kunne forklares, er os ubekendt. Den situation vil enhver sproghistoriker, uanset den metode, han anvender, komme til at staa overfor. Og jo hyppigere den situation vender tilbage, des svagere vil sprogvidenskaben være stillet, des svagere vil dens metode være. Nu kan det imidlertid tænkes, at nogle metoder er egnet til at fremkalde denne situation hyppigere end andre. Og dersom det nu skulde vise sig, at flere metoder er mulige, at der findes en konstant tidssammenhæng mellem flere størrelser – en mulighed, som i betragtning af det sproglige fænomens overordentlig komplicerede karakter ikke paa forhaand lader sig afvise – og at der derfor i og for sig er mulighed for at antage to eller flere aarsagsforklaringer, saa maa den aarsagsforklaring anses for den bedste, som sjældnest kommer til at staa over for den situation, at aarsagen ikke lader sig paavise. Jeg har i min første forelæsning givet en oversigt over de mest fremtrædende af de forklaringer, man hidtil har givet af sprogets forandringer. Det maa erkendes, at ingen af disse forklaringer er blevet anvendt over for de forandringer, der rammer systemet; til dels er det, fordi opgaven endnu ikke skarpt er blevet stillet. Men hvis det skulle vise sig, at man f.ex. vilde antage, at substratteorien eller den sociologiske teori lod sig anvende til forklaring af systemforandringerne, vilde det hurtigt ses, at den aarsag, man her antog, i saa godt som ingen tilfælde klart lader sig paavise. Disse teorier er doktriner, som mere har at gøre med tro end med viden. Det paastaaede substrat eller den paastaaede mentalitet kan i de fleste tilfælde slet ikke eftervises, og i de tilfælde, hvor en eftervisning synes mulig, er substratet eller mentaliteten altid mangelfuldt kendt og vanskelig at definere.

Hvis man her vil fastholde, at samme aarsag under samme betingelser giver samme resultat, kan man gøre det; og selv om man mere eller mindre kan sandsynliggøre rigtigheden heraf, skylder man stadig beviset, dvs. den indlysende paavisning af, at der i en lang række tilfælde foreligger denne konstante tidssammenhæng. Den af mig opstillede teori er ulige gunstigere stillet. For at beviset kan føres, kræves overalt kun 2 successive sprogtilstande, 2 trin inden for samme sprogs udvikling, og det er en situation, som er dagligt brød i sprogvidenskaben.

Jeg modtager gerne den indvending, at selv om der foreligger dette store materiale til bevisførelsen, saa er beviset dog endnu ikke virkelig

fort. Jeg har i disse forelæsninger kun kunnet fremføre visse typiske eksempler, fortrinsvis valgte fra sprogomraader, hvor man har mulighed for at følge en udvikling igennem meget lange tidsrum, hovedsagelig indo-europæisk og finno-ugrisk. Men for at et virkeligt bevis skulde kunne føres, maatte der fremlægges et meget større verifikationsmateriale. Det opstillede princip er da indtil videre en arbejdshypotese, som efter de foreløbige erfaringer har sandsynligheden for sig, og som stadig maa anvendes paa videre omraader og gennemprøves i alle enkeltheder. Princippet deler herved skæbne med alle induktive principper.

Det vil imidlertid være naturligt efter en foreløbig verifikation at standse og at tage et foreløbigt skøn over metodens *gennemførlighed*, metodens *konsekvenser*, og metodens *begrænsning*. Det er disse tre punkter, som denne forelæsning skal omhandle.

Metodens *gennemførlighed* kan man tage et skøn over, naar man fører undersøgelsen ud i særlig vanskelige omraader, hvor konkurrerende forklarings teorier synes at staa relativt stærkt.

Hvor der foreligger en sprogudvikling, som kan anses for normal, og hvor det ikke er sandsynligt, at nogen forstyrrende faktorer har grebet ind, vil den altid forme sig som en differentiation af en oprindelig enhed: saaledes har det i.-e. grundprog, som har været talt i forhistorisk tid, spaltet sig i de enkelte i.-e. sprog, og spaltningen har gentaget sig inden for nogle af disse, f.ex. latin, hvis oprindelige enhed er blevet differentieret og nu foreligger i de forskellige romanske sprog. Saadanne differentiationer genfindes paa mange omraader uden for i.-e.; den genfindes paa alle omraader, hvor sproget udvikler sig normalt.

Det er disse normale udviklinger, jeg ved valget af mine eksempler i disse forelæsninger har haft opmærksomheden henvendt paa. Og det maa her i slutningen siges, at rent bortset fra alle enkeltheder er der et fællestræk ved alle udviklinger af denne art, et fællestræk, som paa forhaand giver vort forklaringsprincip meget stor sandsynlighed. Dette fællestræk er den gennemgaaende parallellisme, der findes i udviklingen af de enkelte sprog som uddifferentieres af samme enhed.

Det er paa forhaand givet, at dersom de enkelte sprog under differentieringen foretog divergente eller konvergente bevægelser, vilde muligheden af en forklaring ud fra det ene til grund liggende system være ringe. Hvis vi fandt, at eet bestemt sprogsystem spaltede sig i flere, saaledes at hvert af disse nye systemer fulgte sine særlige veje, og slutresultatet fra det ene system til det andet opviste afgørende forskelle eller indbyrdes modsætninger, vilde det ligge nær at slutte, at aarsagen til de enkelte sy-

stemers forandring laa ikke i det oprindelige fælles udgangspunkt, men i de forskellige miljøer, hvortil det gamle system under differentiationen var blevet omplantet. En teori, der vilde forklare systemforandringerne ud fra virkning af et substrat eller af samfundets struktur eller af befolkningens mentalitet, kort sagt enhver teori, der vilde henvise til det samlede natur- og kulturmiljø, hvori systemet under historiens udvikling kom til at virke, vilde alene have forhaandssandsynligheden for sig.

Og det samme vilde være tilfældet, hvis udviklingens axer konvergerede, hvis det viste sig, at efter en viss tid at have været adskilte tenderede systemerne henimod ensartethed eller identitet. Man vilde da ikke kunne komme uden om at antage, at der forelaa paavirkning fra det ene system paa det andet eller fra den ene befolkning paa den anden, altsaa igen en extralingvistisk og ikke en intralingvistisk forklaring.

Imidlertid er det faktiske forhold det, at hvor vi har at gøre med sproglig differentiation, foreligger der i alle klart belyste erfaringsstilfælde hverken divergens eller konvergens, men dærimod *parallelisme*.

Dette interessante forhold er særlig paapeget af A. Meillet¹, som ud fra det samlede erfaringsmateriale har opstillet den almene lov, at naar et sprog differentieres, er udviklingens almene linier i almindelighed de samme inden for differentiationens enkelte grene. I forandringernes konkrete detaljer følger hvert sprog sine veje; men i den almindelige retning er der imellem de enkelte sprogs udvikling en slaaende overensstemmelse, og vel at mærke længe efter at de enkelte sprog er udskilte af fællesskabet, saa at der ikke er tale om nogen som helst historisk berøring imellem dem.

Naar vi overfører denne iagttagelse i de termini, som følger af vor analyse, kan vi sige, at systemforandringerne i alt væsentligt er parallelle, medens dærimod forandringer i norm og usus kan afvige betydeligt.

Saaledes er forholdet for det første ved de historisk fuldt belyste differentiationer af latin til de romanske sprog og af klassisk arabisk til nyere arabiske idiomer.

Og saaledes er forholdet ved helhedsudviklingen i de tre bedste studerede store sprogætter: den indo-europæiske, den semitiske og den finno-ugriske.

Der maa dog her skelnes imellem to typer af forandringer:

1) forandringer, som er udslag af betingelsesfri almene love, love, som vil virke til enhver tid, hvis de ikke modvirkes af særlige forhold. Her-

¹ *Linguistique historique et linguistique générale*, 1921 s. 61.

under hører et fællestræk, som vi iagttager ved al sprogudvikling, nemlig en tendens til at svække ordets slutning, udlyden. Denne almene lov er opstillet af R. Gauthiot i 1913. En anden saadan almen lov er den overalt udbredte tendens henimod det, som den franske logiker og sprogforsker Couturat har kaldt *univocité*: der findes et strukturelt optimum, som bestaar i, at hvert enkelt morfologisk begreb udtrykkes ved sit særlige formans: ung. *ember-eknek* cf. lat. *homin-ibus*.

2) forandringer, som beror paa særlige betingelser, som er givne i udgangspunktets system. Ogsaa disse forandringer er almene, for saa vidt som de beror paa et alment princip, men de er almene i en anden forstand: de indtræder ikke til enhver tid, men de indtræder overalt hvor betingelserne er til stede. Der er i disse forandringer en parallellisme inden for de sprog, der hører til samme sprogæt. I indo-europæisk iagttager vi overalt, at dualis hurtigere eller langsommere tabes; at modus-systemet reduceres; i grundsproget havde man tre modi: indikativ, konjunktiv og optativ; disse tre er bevarede i oldgræsk og i ældste indisk, i vedisk; i nygræsk og i klassisk sanskrit er de reducerede til to, og ligeledes er de i latin, irsk, germansk og armensk reducerede til 2; i slavisk gaar reduktionen endnu videre til 0, dvs. udviklingen har dær været mere radikal. Og saaledes videre.

Man har ofte villet opfatte *reduktionen* som saadan som det væsentlige ved denne proces. Men grunden til, at vi i i.-e. væsentlig er vidne til reduktioner, er kun den, at de i.-e. grundprog havde et meget rigt nuanceret grammatisk system, som i sine antalforhold laa langt over optimum. Udviklingen standser ogsaa inden for i.-e. ved et karakteristisk punkt, nemlig optimum. For nogle kategoriers vedkommende er det absolutte optimum nul, og der er dærfor intet paafaldende i, at f.ex. moduskategorien i verbet synker til nul. Det er langt fra alle kategorier, som synker saa langt ned. Det, der foregaar i i.-e., er ikke en afgrammatikalisering, men tilvejebringelse af en ny og antalfattigere, men mere stabil grammatisk situation. Og paa den anden side kan der danne sig relative optima, som medfører, at der under sprogudviklingen opstaar komplikationer. Det er nu ikke mindst karakteristisk, at ogsaa i disse komplikationer er de enkelte i.-e. sprog i det store og hele parallelle. Komparationens parallelle opstaaen er et stort eksempel herpaa. Kasusskemaets bevægelser, som er for komplicerede til at jeg har kunnet gaa ind paa dem i disse forelæsninger, er et andet stort eksempel paa en mærkelig og slaaende parallellisme, med skiftevis komplikation og simplifikation. Og denne parallelbevægelse i kasusskemaet staar i intim forbindelse med en tilsva-

rende parallelbevægelse i præpositionsskemaet, og i strukturen med en parallelbevægelse fra fri henimod bunden ordstilling, en bevægelse, som vi som bekendt iagttager i sin reneste form i alle nyere vesteuropæiske sprog.

Den normale udvikling er da helt igennem en bekræftelse paa principets gennemførlighed. Denne parallellisme lader sig kun naturligt forklare ved at lægge aarsagerne til bevægelserne tilbage til det fælles udgangspunkt. Under det i.-e. grundsprogs differentiering er dets forskellige grene kommet ud i vidt forskellige miljøer; under indoeuropæernes expansion har nye befolkninger med anden mentalitet, anden social struktur, andre kulturgeografiske forudsætninger overtaget det i.-e. sprog. Men det i.-e. sprogs system har fortsat sin vej i sine egne baner upaavirket heraf, kun saaledes, at hastigheden af dets udvikling har været betinget af sociale faktorer: paa de geografiske omraader, hvor den konservative tendens har været stærkest, er udviklingen gaaet langsomt, og omvendt. Men i sprogets periferiske lag, i dets ordforraad, i udtalen af fonemerne, er der foregaaet ændringer, som naturligt forklares ved henvisning til miljøet.

Men foruden dette tilfælde, den normale udviklings tilfælde, er et andet tilfælde muligt og kræver en nærmere undersøgelse. Det er det tilfælde, hvor der synes at foreligge *konvergens imellem oprindelig forskellige sprog*. Det hænder ikke sjældent, at sprog, der ligger i geografisk berøring med hinanden, bevæger sig henimod en viss ensartethed, som det er naturligt at tilskrive en paavirkning af det fælles miljø. Dersom saadanne konvergenser rammer systemet, vil den af mig hævdede metode ikke være gennemførlig. Imidlertid mener jeg at kunne vise, at der i alle de tilfælde af denne art, som foreligger tilstrækkelig belyst, foreligger enten en konvergens, som ikke rammer systemet, eller konvergensens skyldes en fælles bevægelse i begge de to implicerede sprog henimod systemets optimum, altsaa en bevægelse, som har sine indre aarsager i hvert af sprogene, og hvis konvergens kun bliver iøjnefaldende paa grund af de geografiske berøringer mellem de to sprog.

Jeg vil gennemgaa nogle typiske tilfælde. Det drejer sig om sprogbundter, hvori armensk er impliceret. Nyarmensk er agglutinerende ligesom tyrkisk:

tyrk. <i>kus</i> 'fugl'	plur. <i>kus-lar</i>
lok. - <i>da</i>	- <i>da</i>
abl. - <i>dan</i>	- <i>dan</i>
dat. - <i>a</i>	- <i>a</i>

nyarmensk <i>haj</i> 'armenier'		plur. <i>haj-er</i>
instr.	-ov	-ov
dat.-gen.	-u	-u
abl.	-ē	-ē

Man henviser her til substratvirkning. Men dette gælder kun strukturen, der er hjulpet i optimum ved indvirkning fra vaner hos den tyrkiske befolkning, som har overtaget det armenske sprog.

Armensk har fonetisk set samme okklusivsystem som georgisk: *p t k* og *ph th kh*. Ogsaa dette gælder kun strukturen, medens selve fonemsystemet ikke er paavirket deraf.

Foruden de fra indoeuropæisk udviklede rækker af okklusiver har *sanskrit* faaet en ny række, retroflexerne, der genfindes i dravidisk, men ellers er sjælden. Fonetisk udgør de en række for sig, fonologisk, dvs. lydpsykologisk gør de det naturligvis ogsaa. Men for systemsynspunktet i den forstand, hvori jeg anlægger det, fra fonematisk synspunkt, gør de det ikke. De er dels kombinatorisk betinget: *dvesti* 'han hader', men *yā-ti* 'han gaar'. Det drejer sig her om implikation, hvis retroflexerne iøvrigt er fonemer, der indgaar i systemet. Men i fri stilling forekommer de kun i fremmedord, laaneord, der er optagne fra dravidisk, og som netop ved deres besiddelse af retroflex artikulation staar i sprognormen som parasitter, som indtrængere udefra. De bevarer deres præg af fremmedord, ligesom danske fremmedord som *pneumoni* eller *phthisis* og til dels *psykologi*. Den substratvirkning, som her efter al sandsynlighed foreligger, og som beror paa, at et indoeuropæisk idiom er blevet overtaget af en indfødt indisk befolkning med meget specifikke lydvaner, rammer paa den ene side kun fonemernes realisation, altsaa usus, paa den anden side dele af foneminventaret, som ligger uden for systemet, nemlig ved at introducere en række fonematiske løsgængere. Der bestaar, vel at mærke, intet fonematisk systemforhold mellem de fem retroflexer indbyrdes.

Selve systemets bevægelser kan overhovedet i intet erfaringskendt tilfælde forklares ud fra substratteorien. De extralingvistiske faktorer kan have indflydelse paa alt i sproget, undtagen netop systemet. Man har antaget, at fransk kan forklares som latin talt paa keltisk substrat. Men vort kendskab til keltisk er tilstrækkeligt til at vise os, at det grammatiske system i nyfransk er absolut ikke forklarligt ud fra keltisk. Man har antaget, at spansk kan forklares som latin talt paa baskisk, eller, som man siger, iberisk substrat. Men der kan næppe nok findes to grammatiske systemer, der er saa forskelligartede som det baskiske og det spanske.

Jeg kommer til eksempler, hvor det ikke er substratteorien, men den sociologiske teori eller mentalitetsteorien, man forsøger at anvende til forklaring af en konvergent udvikling. Forholdet mellem sanskrit og dravidisk er igen her instruktivt. Ligesom sanskrit har modtaget fonematiske losgængere fra det dravidiske substrat, saaledes foreligger der omvendt en paavirkning fra sanskrit paa dravidisk, der ikke kan forklares som en substratvirkning, men som paavirkning fra et dominerende kulturomraade, nemlig indførelsen af aspirerede lukkelyd.

Man opstiller almindeligvis ligefrem to systemer, eet for de indfødte ord og eet for fremmedordene. Der er altsaa igen fonematiske losgængere uden indflydelse paa systemet. Normen adskiller klart, hvad der hører til systemet og hvad ikke.

Disse tilfælde opfatter man i reglen teoretisk som en gruppe for sig, fordi de har det tilfælles, at det er lydmateriellet, som overføres fra et sprog til et andet. Man sammenfatter dem under betegnelsen *laan* (i videre forstand). En anden gruppe tilfælde er saadanne, hvor det ikke er lydmateriellet, men sprogets mere indvortes teknik, der overføres (man taler her om *diffusion*), og disse tilfælde kunde synes alvorligere.

En række af de tilfælde, der her hyppigst anføres, volder kun ringe vanskelighed, fordi det her let lader sig eftervise, at selv om det drejer sig om overførelse af grammatiske vaner fra eet sprog til et andet, drejer det sig ikke om overførelse af grammatiske kategorier, i det mindste ikke af grammatiske kategorier i den strenge forstand, hvori jeg har defineret dem i det foregaaende. Latin har ved sin overmægtige kultur præget særlig skriftsprogene i Vesteuropa. Den sene vulgærlatinske (eller tidlige romanske) konstruktion *habeo dictum* er gaaet over i germansk (dog endnu ikke i gotisk), men da det er en omskrivning, er det ingen kategori, der dærmed overføres. Det er kun vendingen, der er efterlignet. I hævdunden terminologi kunde man kalde det et syntaktisk oversættelseslaan.

Det samme gælder for akkusativ med infinitiv og absolutte konstruktioner i nyere germansk: *this done, he went off*. Syntagmatikken ligger i norm og usus, og systemet rummer mange syntagmatiske muligheder, som norm og usus ikke udnytter. For infinitiv er disse muligheder særlig mange, fordi infinitiv er en extensiv form (A over for alle verbets øvrige former) og kan i princippet bruges til hvad som helst, som et verbum overhovedet kan bruges til, men den bruges ikke i ethvert sprog paa alle disse maader. Men ethvert sprog, der har en infinitiv, har mulighed for at foretage ændringer i dens anvendelse. Saadanne ændringer kan

ikke anføres som argument for systemforandring, der tilskrives extralingvistiske aarsager. Det drejer sig om ændringer i norm eller i usus.

Dette princip maa ogsaa fastholdes over for et andet eksempel, vel det største eksempel, man kan anføre paa formodede extralingvistisk betingede systemforandringer, det største eksempel, ikke paa grund af dets særlige vanskelighed, men fordi det er det bedst studerede af alle eksempler, nemlig den konvergente udvikling, der foreligger i balkansprogene. Der tales paa Balkan en mængde forskellige sprog, der har hvert sin oprindelse: græsk, albanesisk, bulgarsk, serbokroatisk, rumænsk, desuden flere andre, bl.a. tyrkisk, som ikke kommer til at interessere os i denne sammenhæng. Trods den oprindelige forskellighed har disse sprog en hel lang række slaaende fællestræk i deres udvikling, som viser en konvergens, en stilen henimod ensartet præg, i hvert fald i visse henseender. Dette er studeret af Schuchardt og mere indgaaende af Kr. Sandfeld¹. De mest udprægede ligheder findes mellem rumænsk, albanesisk og bulgarsk (netop tre oprindelig vidt forskellige sprog). Jeg ser her bort fra en meget stor mængde overensstemmelser mellem disse sprog, som med sikkerhed kan siges ikke at komme i betragtning fra systemets synspunkt, og hvoraf de vigtigste er en uhyre mængde laaneord, dvs. overførelser af det periferiske ordforraad fra eet sprogomraade til et andet. Tilbage bliver i det væsentlige to karakteristiske hovedmomenter. Det ene, som Kr. Sandfeld ganske særlig indgaaende har studeret, er erstatningen af infinitiv med bestemte omskrivningstyper: "giv mig (noget) at drikke" hedder baade paa rumænsk, bulgarsk og albanesisk "giv mig at jeg drikker (at jeg kan drikke)". Det er med rette blevet stærkt fremhævet af Sandfeld, at det karakteristiske ikke er bortfaldet af infinitiv i disse sprog, men det karakteristiske er at infinitiven erstattes paa ensartet maade i alle sprogene. Sammenhæng kan ikke bevises ved at de er fælles om at miste noget, men kun ved at de er fælles om at skabe noget nyt. Forøvrigt er det kun græsk og sydalbanesisk, som har tabt infinitiv; i de øvrige sprog findes infinitiven stadig, blot i andre anvendelser end denne. Herved er problemet indkredset. Infinitiv er altsaa ikke tabt i et større sprogomraade: systemet har ikke forandret sig, og hvor det har forandret sig, vil det kunne forklares internt ud fra den almindelige systemsituation i græsk og i sydalbanesisk. Infinitiv har i en række af sprogene faaet en noget indskrænket anvendelse, hvilket ikke berører dens væsen eller dens plads i systemet. Til infinitiv kan, som før nævnt, svare forskellige anvendel-

¹ *Rumænske Studier*. Disp., København 1900; *Linguistique balkanique*, Paris 1930.

sestyper i norm og i usus, netop fordi infinitiven er extensiv, og uden at der derfor bliver nogen forskel i dens systematiske definition. Den foreliggende erstatning af infinitiv i visse tilfælde med en konjunktionssætning er utvivlsomt, som Sandfeld antager, en sprogmode, der har bredt sig fra Grækenland til de øvrige sprogomraader; men denne sprogmode rammer ikke systemet.

Den anden hovedejendommelighed, som er fælles for rumænsk, bulgarsk og albanesisk, er udviklingen af en efterhængt artikel af lignende art som den, vi kender fra dansk. Imidlertid maa det, der er afgørende fra den grammatiske forms synspunkt, blive ikke det faktum, at artiklen er efterhængt, men kun det faktum, at der er udviklet en artikelkategori, hvad der hører til de fælles indo-europæiske dispositioner; og hermed mister argumentet for systemets vedkommende det meste af sin slagkraft. Om artiklen er foransat eller efterhængt, er et strukturelt fænomen.

Ved europæernes kolonisation i exotiske verdensdele er der ofte opstaaet et lingua franca, som man har betegnet som blandingssprog. Det er urigtigt. Der er altid eet sprog, som de er fortsættelse af. Grammatikken er ofte saa simpel at der ingen grammatik er: systemet mangler. Disse sprog er slet studeret. Der kan være overgangstilfælde, hvor der ikke er tale om en fast norm, men kun en usus (en haandfuld gloser sammenstillet paa maa og faa). Der kan ogsaa i visse tilfælde være tale om samkvemsmidler, som slet ikke er sprog, men som for en overfladisk og udvendig betragtning er forklædte som sprog, signalsystemer, hvor signalerne er løse elementer fra eet eller flere virkelige sprog.

Men der kan ogsaa uddannes en norm, saaledes at det bliver modersmaal og bærer af kultur og litteratur. Dette gælder f.ex. Papiamento paa Curaçao, som er beskrevet af Lenz. I 1886 var der 25.000 indbyggere, som alle talte Papiamento. Det kan eftervises i enkeltheder, at de grammatiske kategorier i dette sprog ofte har naaet optimum, saaledes numerus-genus i det personlige og interrogative pronomener, kasus ved ordstilling, person i pronomener, passiv, artikel. Flere aspekter og modi udtrykkes ved elementer der ikke har selvstændig værdi. Betegnelsen "E dushi lenga di Kursou" er berettiget. Det er noget nær det nærmeste ved optimum, som findes. Den konservative tendens har været slappet.

Selv i disse vanskeligere tilfælde synes det muligt at gennemføre metoden.

Det forekommer saaledes muligt at opløse Saussures strenge antinomi mellem synkroni og diakroni. Saussures eksempel: oldhøjtysk *gast gastī* over for nyhøjtysk *Gast Gäste* skal vise, at den diakroniske udvikling

ikke har til hensigt at forandre systemet: den nævnte udvikling har ikke til hensigt at øve indflydelse paa pluralis af substantiverne (sml. *tragen: trāgt*). Den diakroniske forandring berører ikke elementernes indbyrdes orden, men kun de enkelte elementer. En sprogtilstand er et tilfældigt produkt af en række diakroniske udviklinger, hvis virkefelt og hvis formaal er et helt andet.

Sapir har allerede gjort dette usandsynligt for dette eksempels vedkommende. Fonemerne maa ændre sig netop i overensstemmelse med det dem iboende princip. Fonemerne udgør et system for sig, som intet direkte har at gøre med grammatiske adskillelser, men som maa udfolde sig efter sine egne love. Dersom grammatikken stiller krav om en fonemudvikling, maa denne udvikling foregaa i overensstemmelse med fonemsystemets natur: alle tilfælde, hvor de samme fonematiske betingelser er til stede, er for fonematikken lige gode.

Og naar det nu viser sig, at man overalt kan skelne mellem to hovedgrupper af sproghistoriske forandringer: systemforandringer, hvis aarsag ligger i det system, der danner udgangspunktet, og paa den anden side forandringer i usus og norm, forandringer, som ikke rammer systemet, og som er modtagelige for en extralingvistisk forklaring – naar hele det grammatiske systems udvikling kan vises at være betinget af systemets egen bygning, saa er antinomien mellem synkroni og diakroni overvundet.

Sprogtilstanden er da ikke længere et tilfældigt produkt af diakroniske udviklinger, men der findes i de saakaldte diakroniske udviklinger en systembetinget teleologi. Det vil da være urigtigt, at den saakaldte diakroniske forandring ikke berører elementernes indbyrdes orden, men kun sigter paa de enkelte elementer. En udvikling af systemet sigter altid paa systemets ordening.

De vil nu forstaa, hvad jeg i min første forelæsning mente med at sige, at jeg skimtede det maal at kunne udligne antinomien mellem synkroni og diakroni. Sproget som system og sproget som udvikling, sprogsystem og sprogforandring, er ikke uforenelige modsætninger, de er solidariske fænomener. Det vil ud fra den vundne metode, og sikkert kun ud fra den, være muligt at hæve sprogsystem og sprogforandring op i en højere enhed, en enhed, hvor sprogforandringen forklares ud fra sprogsystemet og hvor omvendt sprogsystemet forklares ud fra en hensigtsbestemt sprogforandring.

Men lad os ikke dærfor glemme metodens *begrænsning*. Ved hjælp af denne metode kan vi forklare den udviklingsretning, som systemet i strengeste forstand følger, men intet mere. Aarsagen til, at et system

paa eet tidspunkt foretager gennemgribende forandringer, paa et andet tidspunkt forholder sig i absolut ro, har vi ikke forklaret hermed. Aarsagen hertil ligger i de sociale betingelser, i styrken af befolkningens konservative tendens til at fastholde modersmaalet i uforandret skikkelse, til at bibeholde det een gang vundne system. Fra intralingvistisk synspunkt veed vi, hvor udviklingen bærer hen, men vi veed ikke, hvornaar udviklingen vil foregaa. Og vigtige omraader af sproget ligger helt uden for den her anlagte betragtningsmaade: norm, usus og sprogudøvelse; størsteparten af ordforraadet, hele læren om fonemernes udtale, for blot at nævne vigtige hovedomraader, ligger uden for. Desuden naturligvis alt hvad der vedrører et sprogs ydre skæbne, som igen vil være bestemt af sociale foreteelser: et sprogs opstaaen ved differentiation af en oprindelig enhed hænger sammen med en splittelse i befolkningen; dens oprindelige enhed og dærmed den konservative tendens er brudt. Et sprogs uddøen hænger sammen med at befolkningen af een eller anden grund taber interessen for at tale dette sprog og foretrækker andre sprog, der forekommer mere værdifulde, ofte vel fordi de er bærere af en højere kultur.

Sprogforskeren, der studerer sproget som helhed og i alle dets manifestationer, maa dærfor aldrig lukke øjnene for de fænomener, der omgiver sproget, de ydre betingelser, hvorunder sproget lever.

Men sproget lever, og dette forekommer mig at være en ny opdagelse. Ingen vil kunne sige, at vi ved at udskille systemet og betragte det for sig, midlertidigt abstraherende fra sprogets øvrige omraader, har skaaret sprogets liv bort. Det er det modsatte, der er sket. Vi har lagt haanden paa sprogets pulsslag. De gamle havde ikke uret, naar de hævdede at sproget er en organisme, som fører sit selvstændige indre liv.

Det er sprogets liv i denne nye betydning, som jeg i disse forelæsninger har ønsket at fremdrage: sprogets systematiske klarhed og erkendelsesteoretiske dybde, sprogets stadige stræben mod harmoni og skønhed, sprogets enhed, i dets system og i dets forandring.

Acta Linguistica, Revue internationale de linguistique structurale.

Vol. I-VII (1939-52), vol. VIII (1960) (Ejnar Munksgaard, Copenhagen). Épuisés (seront réimprimés par Swets & Zeitlinger, Amsterdam).

Acta Linguistica Hafniensia, International Journal of Structural Linguistics.

Vol. IX-XI (1965-1968) (Nordisk Sprog- og Kulturforlag, Copenhagen).

Vol. XII-XIII (1969-71) (Ejnar Munksgaard, Copenhagen).

Bulletin du Cercle linguistique de Copenhagen.

I-VII 1934-41 (1934-46) (Ejnar Munksgaard, Copenhagen). Épuisés (seront réimprimés par Swets & Zeitlinger, Amsterdam).

BCLC 1941-65, Choix de communications et d'interventions au débat lors des séances tenues entre septembre 1941 et mai 1965. (Akademisk Forlag, Copenhagen 1970).

BCLC 1965-66 ss. (imprimés dans Acta Linguistica Hafniensia, vol. X ss).

Travaux du Cercle linguistique de Copenhagen.

Vol. I-IV (Ejnar Munksgaard, Copenhagen).

Vol. I. Etudes linguistiques 1944. *N. Bøgholm, Aage Hansen, Peter Jørgensen, W. Thalbitzer*, (1945). Épuisé.

Vol. II. *Holger Sten*: Les particularités de la langue portugaise (1944). Épuisé.

Vol. III. *N. Bøgholm*: The Layamon Texts (1944). Épuisé.

Vol. IV. *Gunnar Bech*: Das semantische System der deutschen Modalverba. *H. Sten*: Le nombre grammatical. (1949).

Vol. V-XV (Nordisk Sprog- og Kulturforlag).

Vol. V. Recherches structurales 1949. Interventions dans le débat glossématique (1949). 2e édition 1970.

Vol. VI. *Knud Togeby*: Structure immanente de la langue française (1951). 2e édition, Larousse, Paris 1965.

Vol. VII. *Gunnar Bech*: Zur Syntax des tschechischen Konjunktivs mit einem Anhang über den russischen Konjunktiv. (1951).

Vol. VIII. *Gunnar Bech*: Über das niederländische Adverbialpronomen *er*. (1954).

Vol. IX. *Henning Spang-Hanssen*: Recent Theories on the Nature of the Language Sign. (1954).

Vol. X. *H. J. Uldall*: Outline of Glossematics. Part I: General Theory (1957). 2e édition 1967 (1970).

Vol. XI. La structure classique de la civilisation occidentale moderne: Linguistique. (=Acta Congressus Madvigiana vol. V) (1957).

Vol. XII. *Louis Hjelmslev*: Essais linguistiques (1959). 2e édition 1970.

Vol. XIII. *Jacob Louis Mey*: La catégorie du nombre en finnois moderne (1960).

Vol. XIV. *Louis Hjelmslev*: Essais linguistiques II (sous presse).

Vol. XV. *Louis Hjelmslev*: Sprogssystem og sprogforandring. (1972).

Hors série: Rapport sur l'activité du Cercle linguistique de Copenhagen 1931-51. (1951).

NATURMETODENS SPROGINSTITUT
NORDISK SPROG- OG KULTURFORLAG
COPENHAGUE